

Därför läser
cyniker dags-
tidningar

s. 8

Marion Nestle:
Kan storproduktion
vara ekologisk?

s. 24

Konservativt
attentat mot
naziförtryck

s. 27

AXESS

6 PF / 388

Nummer 1 Februari 2007

Pris: 65 kr

AXELERATION

KVINNOR
FÖRNYAR
ISLAM

Tv-serien *Life on Mars*.

NOSTALGI-
TRIPP TILL
70-TALET

FRIZON

FASADEN
AVSLÖJAR
MORALEN

TEMA: FRAMTIDEN JUST NU

Profetior avlöstes av prognoser. I dag får vi hålla oss till "scenarier", ofta skrämmande sådana.

AXELERATION 4-13**JÄMSTÄLLDA INFÖR GUD**

Kvinnliga imamer är på väg att bli ett allt vanligare inslag bland muslimer i USA, berättar **Mohamed Omar**. 4-5

NÄR VÄSTERLÄNNINGEN BLIR DEN ANDRE

Lena Andersson redogör för hur västfientliga occidentalister förenas i sin kritik av upplysningsidéerna. 6-7

VÄNSTERVÅGEN ÄR VARKEN BRED ELLER DJUP

Pär Engström skärskådar "den latinamerikanska vänstervågen" och finner ingen entydig rörelse. 10-11

DEBATT: FUSK OCH METOD

Sverre Wide och **Ludvig Beckman** diskuterar om en filosof kan anklagas för forskningsfusk. 13

ÖVRIGT

Kvällstidningarna och klimathotet, tv-serien *Life on Mars*, varför européer läser seriösa dagstidningar med mera.

Det är evro-uttalarna som snabbast går över till ero, men jorå-folket kommer att följa efter.

Lars Melin om hur valutaenheten euro egentligen bör uttalas på svenska. 9

TEMA: FRAMTIDEN JUST NU 14-23

Framtiden 1951. Av Anton Brzezinski.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

Vårt förhållande till framtiden säger en del om vår samtid. **Ulrika Björkstén** har undersökt hur klimatförändringarna har blivit en del av vår syn på den kommande tiden. Frågan är när en prognos är så säker att den kräver handling. Filosofer har länge diskuterat detta, visar **Svante Nordin**. Med Hegel fick den filosofiska profetian genomslag i det västerländska tänkandet – men föreställningen att det går att grunda profetior på förnuftet är knappast hållbar. **Karl-Olov Arnstberg** reflekterar över varför dystopier i dag dominerar informationsflödet och konstaterar att tron på framtiden inte längre fungerar.

INTERVJU 24-26**LIVSMEDELSINDUSTRIEN FÖRVANDLAR HÄLSA TILL OHÄLSA**

Hälsoprodukter är inte alltid hälsosamma, och ekologiska jordbruk inte alltid vad man föreställer sig. **Marion Nestle** förklarar varför i ett samtal med **Ann-Helen Meyer von Bremen**.

Marion Nestle.

ILLUSTRATION:
CLAES JURANDER

TRADITION 27-29**SPÖKSKRIVARENS ATTENTAT MOT HITLER**

Per Landin berättar om den radikalkonservative Edgar Julius Jungs tillvaro som nazikritisk tänkare under mellankrigstiden. Som vicekansler Franz von Papens spökskrivare lyckades han iscensätta en ödesdiger kupp.

FRIZON 30-37**ORNAMENTIKEN SOM KOMPASS I SAMTIDEN**

Alain de Botton undersöker dekorationens roll i arkitekturen och finner där viktiga hållpunkter för människors kulturella och moraliska orientering. 30-32

DEN FIGURATIVA KONSTENS REVANSCH

Ett museum på internet lockar en mängd besökare med tidigare bortrensade salongs-måleri. **Therese Bohman** fascinerar av konsten och den nya debatten. 32-33

Flaming June.

© ART RENEWAL CENTER

EN STAD UTAN INTIMA RUM OCH HEMTREVLIKA PRÅNG

Axel Odelberg har besökt Chandigarh i Indien och skriver om arkitekten Le Corbusier och hans modernistiska tanke- och betongkonstruktioner. 34-37

RECENSIONER 38-47**PATRIARKALA STRUKTURER FÖDER VÅLDSAM ISLAMISM**

Unga muslimer i Europa tar olika vägar för att orientera sig i, och reagera på, samtiden. **Lisbeth Lindeborg** läser studier som visar på ny fundamentalism men även frigörelse. 38-40

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Kwame A. Appiah, Brian Harris, Marci Shore, James Traub med flera.

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg

Redaktörer: Lisa Irenius och David Almer

Redaktionsassistent: Anna Ridderstad

Bildredaktör: Bo Lindell

Grafisk form: Lars Andersson

Redigering: Charlotte Arwedsson och Lotta Brandt

Korrektur: Håkan Hagwall

Repro: Sammy Elers-Svensson

Omlagsbild: Corbis/Scanpix (stora bilden) och BBC/Kerry Brown/SVT

Verkställande direktör: Kurt Almqvist

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Ekonomiansvarig: Karin Alm

Postadress: Tidskriften Axess
Jakobsbergsgatan 2, 6 tr
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Internet: www.axess.se

Nästa nummer: Utkommer den 6 mars 2007.

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till *Axess* anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 425 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Typsnitt: Indigo och Esans

ISSN: 1651-0941

Tryck: V-TAB, Västerås

Framtiden i backspegeln

Människan har alltid försökt utröna hur framtiden kommer att te sig för att kunna förbereda sig för det som komma skall. Suggestiva katastrofscenarier av Al Gores typ riskerar dock att bli avfärdade med trött resignation.

JOHAN
LUNDBERG

johan.lundberg@axess.se

Problemen med att hantera prognoser som står i centrum av detta nummer av *Axess* är på intet sätt nya. Redan i Sofokles drama *Kung Oidipus* ställs problemet på sin spets. Vad dramat handlar

om är ju kungafamiljens försök att till varje pris undvika det hemska öde som oraklet förbådat. Det paradoxala är att man för varje åtgärd som vidtas för att undvika att prognosen slår in, tar ett steg mot dess fullbordan.

Just frågan om hur man ska förhålla sig till framtida katastrofscenarier, har under 1900-talet kommit att få särskild relevans. Prognoserna spelar, som Svante Nordin visar, en viktig roll som idémässigt incitament till 1900-talets mest destruktiva ideologier: nazismen och kommunismen.

Ser vi till den typ av prognoser om miljökatastrofer som just nu är så aktuella, kan det vara belysande att blicka bakåt bara ett halvt sekel. Jag tänker till exempel på de scenarier av domedagsmässig karaktär som målades upp av dem som i 1700-talsdemografen Thomas Malthus efterföljd varnade för överbefolkning. Nu kan man kanske le överseende inför det litet naiva nollsummespelet i till exempel George Borgströms kalkyler om hur många människor som jordens resurser skulle räcka till för. Dessvärre kom hans suggestiva domedagsförkunnelse att användas som argument för att legitimera en helt annan typ av miljöhot, nämligen utsläppen av kemikalier. Man menade nämligen att bekämpning av skadeinsekter med DDT var nödvändig för att få jordens skördar att räcka till, vilket med tiden skulle leda till nya domedagsprognoser.

Men överbefolkningsprognoserna var också ett av flera argument för en annan olycklig tendens inom 1900-talshistorien som belyses i detta nummer av *Axess*, nämligen den modernistiska 1900-talsarkitekturen. Flera av de storstilade stadsomvandlingsplaner som tar form på ritborden under mellankrigsåren syftar ju, liksom den estetiska modernismen, till

att komma till rätta med problem som man kopplade till folkmassorna.

Le Corbusiers plan från det tidiga 30-talet över Stockholm var styrd av en till synes välvillig tanke om att växla in kriminalitet, smuts och trångboddhet mot grönområden till en framtida miljonbefolkning men också av en strävan att skapa en arkitektur för en helt ny typ av modern människa – funktionellt framåtblickande i stället för introvert tillbakablickande. Som Alain de Botton påpekar i sin essä, skulle det visa sig att Le Corbusier och hans efterföljare gjorde en ödesdiger felbedömning när de antog att 1900-talets människa inte hade behov av ornamentik och dekoration.

Det problematiska med att i dag hantera prognoser framstår som ännu mer aktuellt mot bakgrund av den massmediala logik som gör att framtida katastrofscenarier blåses upp och avlöser varandra på ett sätt som har få motsvarigheter i historien. I mediernas larmrapporter om framtiden görs sällan åtskillnad mellan säkerställda fakta och spekulativa hypoteser. Ser man till den i dag så aktuella diskussionen om klimathotet, består den – som Ulrika Björkstén visar – av en mix av vidlyftiga prognoser och empiriskt belagda slutsatser. En risk med alltför många suggestiva katastrofscenarier av Al Gores typ är att de riskerar att bli avfärdade med trött resignation.

Som förhoppningsvis framgår av artiklarna i detta nummer, är det min vilja som nyttillträdd chefredaktör att *Axess* skall förbli ett forum för en djuplodande essäistik i fas med samtiden. Samtidigt är det min målsättning att vidareutveckla *Axess* i riktning mot en alltmer dynamisk tidskrift med bredd på artiklar och ämnesval. Övriga tankelinjer – med relevans för såväl politisk filosofi som estetiska discipliner – och infallsvinklar som inte får utrymme i det övriga medielandskapet skall fortsätta att vara *Axess* kännemärke.

Johan Lundberg
Chefredaktör

UTBLICK | ISLAM I USA

Jämställda inför Gud

I USA finns det numera kvinnliga imamer. Men fortfarande är det många som motsätter sig att kvinnor leder män i bön.

FREDAGEN DEN 15 NOVEMBER 2004 inträffar en sorglig incident i Bahrain. I en av örikets största moskéer har drygt sju tusen människor samlats för att förrätta den sedvanliga fredagsbönen. Knappt har imamen stigit upp i predikstolen förrän man upptäcker att allt inte står rätt till. Imamens röst saknar nämligen den djupa baston som man kommit att vänja sig vid genom åren. Trots det välgjorda lösskägget och mustaschern, avslöjas den medelålders kvinnliga "bedragaren". Det krävdes fyra karlar för att övermanna och överlämna henne till polisen. Hon var med andra ord en ovanligt stark representant för "det svaga könet". Det sorgliga med incidenten är att vi aldrig fick veta vad hon hade tänkt säga i sin predikan. Att det var viktigt förstår vi av den stora uppföringen.

Detta misslyckade första försök av en kvinna att leda fredagsbönen skulle snart nog komma att följas av ett lyckat sådant, i ett helt annat land och under helt andra former. Den 18 mars 2005 leder den afro-amerikanska imamen Amina Wadud en blandad församling av män och kvinnor i St. John's Cathedral i New York på Manhattans Upper West Side. Även böneutroparen Suheyla El-Attar var en "syster", utvald för sin vackra sångröst, och gudstjänsten skedde, till skillnad från i Bahrain, fullkomligt offentligt och "oförklätt".

Amina Waduds fredagsbön i katedralen i New York den 18 mars 2005 har blivit något av en milstolpe i islams historia och har satt igång en livlig och fruktbar diskussion mellan så kallade "konservativa" och "progressiva" muslimer i USA. Händelsen arrangerades av gräsrotsrörelsen Progressive Muslims Union. Sedan dess har det börjat hända en hel del.

I alltför många moskéer i USA ifrågasätts åtskillnaden mellan könen, och en kvinna som stiger upp i predikstolen en fredag är på god väg att bli ett vardagligt och icke-uppseendeväckande inslag i den muslimska miljön. Och detta tack vare pionjären Amina Wadud, som sade: "Jag vill ingjuta mod i muslimernas hjärtan, så att de i både sina offentliga, privata och religiösa angelägenheter, ska veta att de är enade och jämlika." Om patriarkatet konstaterar imamen lakoniskt: "Dess tid är förbi." Alldeles nyligen firade muslimer över hela världen, även här i

Sverige, högtiden Eid Al-Adha till minne av fader Abrahams offer av en vädur i stället för sin son Ismail/Isak. I USA leddes en av de offentliga bönerna av den kvinnliga imamen Nakia Jackson.

AMINA WADUD är för närvarande verksam som professor i islamologi vid Virginia Commonwealth University i USA. Tidigare har hon bland annat undervisat vid International Islamic University i Malaysia och studerat arabiska vid det arrika lärosätet Al-Azhar i Kairo, Egypten. Hon har specialiserat sig på genusfrågor och hermeneutik, vilket även är ämnet för hennes banbrytande bok *Quran and Woman: Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective*.

Amina Waduds fredagsbön i katedralen i New York den 18 mars 2005 har blivit något av en milstolpe i islams historia ...

ve (1992). Och nu är hon aktuell med en ny bok, *Inside the Gender Jihad – Woman's Reform in Islam* (2006), där hon sammanfattar erfarenheterna från arbetet med att stärka kvinnornas ställning inom islam.

Redan i augusti 1994 hade dock Amina Wadud hållit en predikan vid Claremont Road-moskén i Kapstaden, Sydafrika. Detta ledde till att hon började få dåligt rykte i vissa konservativa och fundamentalistiska kretsar men kom aldrig att uppmärksammas internationellt. Kvinnliga imamer har faktiskt agerat böneledare vid ett fåtal tillfällen tidigare i länder som Sydafrika och Kanada, men det är först i och med Waduds spektakulära gudstjänst i katedralen i New York som fenomenet uppnått vidsträckt ryktbarhet.

Den 28 oktober 2005 var Wadud inbjuden som talare på en konferens för islamisk feminism i Barcelona, Spanien. Hon fick då tillfälle att leda bönen för den blandade församlingen. Därmed tog idén om kvinnligt imamskap ett av sina första steg i Europa. Efter detta har dataprogrammeraren och yogautövaren Salma Qureshi börjat läsa in en imamskurs på en muslimsk högskola i London och är enligt BBC på god väg att bli Storbritanniens första kvinnliga imam. Hemma i Sve-

rige offentliggjorde Emina Merdzanic (numera Abrahamsdotter) sin avsikt att bli den första redan för några sedan (*Aftonbladet* 25/11 2003). Hon skriver att "ett jämställt islam är en förpliktelse". Fröet verkar således ha slagit rot och gror.

DE SOM ÄR EMOT kvinnliga imamer i allmänhet och mot Amina Wadud i synnerhet, menar att hon inte tar tillräcklig hänsyn till de kanoniska grundtexterna, det vill säga Koranen och *hadith* (de profetiska traditionerna), och traditionell exeges (*tafsir*), medan hennes försvarare insisterar på att det hon gör är en fullkomligt legitim *ijtihad*, det vill säga "nytolkning" inom ramen för islamisk rättslära, *fiqh*.

De rättslärda som fortfarande motsätter sig kvinnliga imamer stöder sig på att profeten Muhammed själv aldrig påbjöd en sådan praxis; då bör inte heller nutida muslimer göra det. De "progressiva" å sin sida menar att det visserligen är sant att profeten aldrig explicit påbjöd ett kvinnligt imamskap, men han uppmuntrade till det i minst ett dokumenterat fall och i en viss form (som vi snart ska se i traditionen om Umm Waraqa), och han förbjöd det inte heller. Dessutom måste man beakta den tid och den miljö som profeten verkade i. Profeten genomförde de reformer (särdeles radikala vid en jämförelse med Europa under samma tid) som var möjliga i hans sociala och kulturella kontext, 600-talets Arabien. Det intressanta blir att analysera dessa reformers grundläggande syftning, inte deras exakta utformning. De feminister som förespråkar kvinnliga imamer menar således, i grova drag, att profeten inte påbjöd kvinnligt imamskap då han levde men skulle ha gjort det om han levte i dag.

Tre av de fyra traditionella sunnitiska rättsskolorna, och flera av de shiitiska, samtycker till att en kvinna kan vara böneledare för en församling bestående uteslutande av andra kvinnor, men inte för män. De allra flesta moderna muslimska teologer och rättslärda delar denna ståndpunkt. Medeltida teologer som Al-Tabari (838–932), Abu Thawr (764–854), Al-Muzani (791–878) och andalusier Ibn Arabi (1165–1240) visade dock allihop en större flexibilitet och ansåg att en kvinna kunde leda män i bön under "särskilda omständigheter".

Ibn Arabi hade flera kvinnliga läromästare på den mystiska vägen vilket skildras levande, poetiskt, och delvis erotiskt, i Torbjörn Säfves roman *Var inte rädd* (1992). Al-Shaykh Al-Akbar, eller doctor maximus som han titulerades på latin, föredrog att åkalla Det Högsta Väsentet som *hiyya*, "Henne", i stället för *huwwa*, "Honom", och betraktas av många som en av de viktigaste muslimska feministerna. I sin poesi gav han gärna Allah ett kvinnligt ansikte, och då gärna den sköna persiskan Nizâms ansikte – vilken han förälskat sig i – medan han cirkulerade kring den heliga Kaaba under en pilgrimsfärd till Mecka.

Den svenske muslimske konstnären Ivan Aguéli (1869–1917), som bland annat grundade ett Ibn Arabi-sällskap i Paris, beskrev sig själv som feminist, berättar Axel Gauffin i boken *Ivan Aguéli – Människan, målaren, mystikern* (1940–41).

AMINA WADUD, och den moderna muslimska feminist- och kvinnoimamrörelsen med henne, hävdar att andemeningen i Koranen och i de profetiska traditionerna ska tolkas så att kvinnligt imamskap inte bara är tillåtet utan till och med tillbörligt och uppmuntrat. Kvinnor bör vara imamer, även för blandade församlingar bestående av både män och kvinnor. Förbudet mot kvinnligt imamskap och åtskillnaden mellan könen i moskéerna beror på att patriarkala värderingar varit rådande i hela det muslimska samhället, liksom i det kristna Europa, och därmed även i den teologiska diskursen. I stället för en levande hermeneutik, där man sökt analysera profetens reformer och metoder och sedan applicera dem i vår tid,

Stilla revolution. Islamologen Amina Wadud tolkar Koranen och de profetiska traditionerna som att också kvinnor får vara imamer.

FOTO: AP/SCANPIX

har teologerna och de rättslärda sysslat med antingen en ahistorisk "biblicistisk" läsning eller hållit fast vid förlegade tolkningar. Detta har lett till en stagnation och ett hämmande av kvinnornas utveckling i den muslimska världen.

EN PROFETISK TRADITION, *hadith*, som alltid återkommer när man diskuterar det kvinnliga imamskapets vara eller icke-vara, är den om Umm Waraqa, av exegeten Abu Dawud beskriven som "en vördnadsvärd kvinna som i sitt hjärta bevarat Koranen". Abu Dawud berättar: "Profeten plögade besöka henne [Umm Waraqa] i hennes hem; han utsåg en böneutropare (*muedhin*) åt henne och uppmanade henne att leda sitt *dar* i bön." Det råder konsensus bland de lärde om denna utsagas autenticitet och den förekommer i erkända och auktoriserade traditionssamlingar av *hadith*-vetare som Imam Ahmed, Abu Dawud och Al-Tabarani.

Amina Wadud tolkar ordet *dar* som "kvarter" snarare än "hushåll" eller "hus". Om det bara var inom hemmets fyra väggar hon skulle leda bönen, frågar sig Wadud, varför behövdes i så fall en böneutropare? Hennes församling måste därför ha inkluderat män. Språkligt kan *dar* betyda allt från ett rum och en privat bostad till dar al-islam, "den muslimska världen". De konservativa håller inte med om Waduds slutledningar utan hävdar att dar tvärtom ska tolkas som betydande endast Umm Waraqas eget hem.

DET MAN TIL SYVENDE og sidst tvis-tar om är alltså huruvida kvinnor kan agera imamer för blandade församlingar under till exempel fredagsbönen i en moské. De allra flesta är dock, som jag tidigare nämnt, överens om att kvinnor kan vara imamer för andra kvinnor. Denna praxis är, bortom allt tvivel, belagd från profetens tid och därefter. I Kina har det sedan tidig medeltid funnits särskilda "kvinnomoskéer", så kallade *nūsi*, i vilka män icke var tillåtna tillträde. Jag har också funnit att sådana moskéer sedan gammalt existerar i swahilikulturen i Östafrika.

För något år sedan utfärdades en *fatwa* (ett rättsligt utlåtande) av den ansedde amerikanske teologen och juristen Khaled Abou El-Fadl vid UCL i Kalifornien som i försiktiga ordalag tillåter kvinnliga imamer för blandade församlingar i och utanför moskéer. I sin *fatwa* uppställer han diverse bevis från Koranen och de profetiska traditionerna, från vilka han deducerar sina slutsatser. Han tillägger dock att den kvinnliga imamen bör vara en aning mer återhållsam i sina kroppsrörelser än hennes manliga motsvarighet. De manliga bedjande bör inte heller stå direkt bakom sin kvinnliga imam, utan vid sidan om, för att upprätthålla ett visst mått av diskretion. Trots hans förbehåll visar det ändå åt vilket håll utvecklingen går.

VÄLUTBILDADE, välartikulerade och fromma muslimska kvinnor i Västvärlden upplever det som minst sagt märkligt att inte kunna tala till både män och kvinnor i moskéerna. Budskapet är ju, liksom Gud själv, könsgränsöverskridande. I ett samhälle där män och kvinnor i övrigt interagerar som jämlikar blir det i längden svårt att bibehålla dessa enkla-ver för ett religiöst sanktionerat "undantagstillstånd".

I Sverige har islam en betydligt kortare historia än i USA, och samfundet består ännu till största delen av invandrare. Men även här, i takt med integrationen, kommer det så småningom att börja röra på sig. Jag ser fram emot den dagen då man kommer att kunna arrangera öppna seminarier och paneldebatter i våra svenska moskéer med både manliga och kvinnliga deltagare. Det låter varken märkvärdigt eller kontroversiellt.

Att vi ska behöva dagdrömma om dylikt säger därför desto mer om det bedrövlige tillstånd svensk islam befinner sig i.

MOHAMED OMAR
Poet och chefredaktör för
tidskriften *Minaret*

Kriget kommer närmare

IRAK. Är Duvid Said Benhams sargade axel vår sak? Vid ett första påseende kan det framstå som en löjlig fråga. Duvid, en 32-årig datortekniker, är irakier. Han skadades under en arbetsdag i Bagdad under hösten 2005 när en okänd gärningsman tog sig in på hans arbetsplats och urskillningslöst sköt omkring sig, troligtvis för att företaget hade tagit ett uppdrag från amerikanerna och därför att det drevs av kristna.

För vår del skulle historien kunna sluta där – som en del av det ständigt växande flödet av rapporter om mer eller mindre blodiga vansinnesdåd från ett kaotiskt Irak. Drömmen om att så demokrati i Mellanöstern har misslyckats, USA har gjort bort sig. Vad var det vi sa?

Nu kompliceras saken av att Duvid inte stannade i det Irak där hans liv nästan släcktes. Tillsammans med sin fru och sin två-åriga dotter – och precis som 9 000 andra irakier under 2006, ett antal som Migrationsverket tror kommer att öka kraftigt under 2007 – flydde Duvid till Sverige. Plötsligt är Duvids skottskada kanske vår sak.

Irak håller på att falla sönder. Nyligen publicerade *New York Times* en artikel där ett Irakkrig som utvecklas likt en gång spanska inbördeskriget av flera experter kallades "det bästa vi har att hoppas på". I Spanien mellan 1936 och 1939 dödades mellan 500 000 och en miljon människor.

Det som haltar i jämförelsen är den tydliga sektaristiska aspekten på vad som sker i dagens Irak. Där pågår redan en etnisk-sektaristisk rensning i stor skala, något som Duvids öde är ett tecken på. Han är inte ensam; de flesta av de miljontals som redan har flytt eller nu flyr Irak gör det därför att de är kristna, shiiter eller sunniter,

men råkade bo i fel område. Irak är med andra ord på väg att bli som Bosnien, fast långt värre. (Anledningen till att *New York Times* kallade etnisk rensning på massiv skala för "det bästa vi har att hoppas på" är att alternativet är ett regionalt storkrig, med Saudiarabien och Iran som de främsta kombattanterna.)

Som det ser ut i dag är USA oförmöget att lösa dessa problem, dels av inrikespolitiska skäl, dels därför att landet betraktas som en ockupationsmakt och fiende av många irakier.

Ändå är inte allt förlorat. Irak har en regering, och det verkar fortfarande finnas en vilja bland irakierna att leva tillsammans. Det som fattas är en yttre, stabiliserande kraft som inte komprometterats av att gå USA:s ärenden. En välutrustad FN-styrka, med trupp från neutrala muslimska och europeiska länder: Indonesien, Bangladesh, Frankrike – och Sverige.

Osannolikt? Det är möjligt. Men frågan är ändå värd att dryftas: Är Duvid Said Benhams sargade axel vår sak?

IVAR EKMAN

Ett samhälle i bitar. Det kommer ständigt nya våldsrapporter från Irak. Kan Sverige tyst se på?

FOTO: AP/SCANPIX

Konsten att sälja tv som bok

KUNSKAPSTÖRST. Årets hårda julklapp blev *The Book of General Ignorance*. Den toppade internetbokhandeln Amazons internationella försäljningslista för december. Skådespelaren och författaren Stephen Fry har skrivit förordet, i övrigt består boken i huvudsak av knepiga frågor – och svar. Hur många näsborrar har du? Rätt svar är tydligen fyra, inte två (två stycken är osynliga). Läsaren får också veta att Mauna Kea är världens högsta berg, att champagne uppfanns av engelsmännen och att jultomten är turkisk ...

Detta är inget mindre än bokversionen av BBC:s mycket populära tv-show *QI*. Frågeprogrammets popularitet tycks bestå. I Sverige fortsätter SVT:s *På spåret* att locka stora mängder tittare. Programmet finns också som sällskapsspel, men kanske finns ännu mer att tjäna på bokformatet? *The Book of General Ignorance* har hittills sålt i runt 370 000 exemplar. Tv som gör succé i bokform – det är en oväntad vändning för dem som sett tittandet som läsningens fiende.

LISA IRENIUS

INBLICK | OCCIDENTALISM

När västerlänningen blir Den Andre

Den västfientliga occidentalismen föddes i Europa men återfinns i dag lite varstans i världen.

EN SVENSK KVINNA på semester i Kerala i Indien blev nyligen svårt knivhuggen av en okänd man. Det iögonfallande var förövarens motivering. Han ville åt en västerlänning, deklarerade han, vilken som helst.

Men jag har mina postkoloniala tankesystem ordentligt programmerade, så jag tänker inte att den svenska kvinnan råkat ut för en indisk rasist. Jag snuddar vid tanken men stöter bort den, eftersom det är falskt medvetande, det är att vilseledas och bortse från maktstrukturer i världen. Om den svenska kvinnan hade huggit ner indiern semestrande i Sverige med motivet att hon ville åt en oriental, vilken som helst, hade jag däremot vetat att det var rasism och kunnat inordna dådet i rasismens historia med slaveriet, lynchningarna i amerikanska södern, nazisterna och nynazisterna, Sharpeville och rasbiologin.

Mina tankar är disciplinerade. Jag placerar indierna hatbrott i detta mönster, fast spegelvänt. Den nerstuckna svenskan ingår i ett system som exploaterar resten av världen, inte minst med sin turism, lägger den under sig kulturellt, andligt, ekonomiskt, politiskt och militärt. Knivmannens brott kan inte ursäktas men är begripligt då hans dåd är ett svar på månghundraårig utsugning, arrogans och imperialism.

Jag kan min orientalism. Det som vägleder mig när jag värderar konflikter är makt. Vem i konflikten tillhör en grupp som är i överläge och vem en som är i underläge. Utan grupptillhörigheter kan jag inte tänka, världen blir omöjlig att systematisera. Människor är dessutom inte bara individer, tänker jag. De känner tillhörighet, ingår i sociala system och grupper. När de förtrycks så förtrycks de på grund av sin tillhörighet, så varför skulle jag ta ifrån dem känslan av grupptillhörighet när de för en gångs skull själ-

fängelse, när han hela tiden måste vara underordnad för att mina idéer ska gå ihop? Postkolonialismen skulle befria de ofria, men hur? När den reproducerar samma typiserade syn på orientalen som orientalismen, fast med andra bevekelsegrunder? Att anse att "Den Andre" inte behöver ta fullt ansvar för sina dåliga handlingar, eftersom någon annan alltid är mer skyldig är ingen större skillnad mot att anse att han inte förmår ta ansvar, eftersom han är lägre stående. Den statuskillnad jag ville utradera blir mitt analysverktyg, som också blir min slutsats.

Då kan statuskillnader inte annat än bestå.

Västerländsk kulturarrogans yttar sig inte minst i föreställningen att det bara är västerlänningen som är orientalistisk, kulturarrogant och skyldig.

Så jag lämnar orientalismen en stund och blir universalist för att utröna om inte orientalen är kapabel till samma sätt att tänka om "Den Andre" som västerlänningen. Och det är hon. Det heter occidentalism och åskådliggörs förträffligt i boken *Occidentalism - A Short History of Anti-Westernism* av Ian Buruma och Avishai Margalit (2004). De undviker skensambanden som den närsynte så lätt fastnar i, tar i stället ett flygfoto av idéerna och idéhistorien och får syn på linjerna, var de går, hur de löper samman.

Kritik av väst är inte occidentalism, betonar författarna. Occidentalism är avhumanisering av väst, dess kultur och människor. Inte heller avses väst som geografisk enhet, utan som en uppsättning idéer om människa och samhälle, den europeiska upplysningens idéer och hur dessa har utvecklats in i vår tid.

OCCIDENTALISMEN föddes i Europa. De första occidentalisterna var tyska romantiker - filosofer och författare - som protesterade mot den

Älskad och hatad. Anti-västideologier tar avstånd från storstadens rörlighet, kommers och individualism.

FOTO: LUCKY LOOK BILDBYRÅ

skap, kunskap och förnuft är människans ledstjärna, religion och stat skiljs åt och religionskritik tillåts.

Occidentalismen rymmer många disparata strömningar, från nämnda romantik till Pol Pot-kommunism, maoism, rysk och japansk nationalism, samt olika sorters ursprungsbefolkningsrörelser, nationalsocialism och politisk islam. Det som förenar dem är antipatin mot de idéer som utgör kärnan i upplysningen, och i synnerhet den brist på andlighet som de ser löpa ut ur moderniteten. Reaktionen består i purism, ledar- eller guds-kult, teologisk historiesyn, renhetsideal och utopism.

Utopisten drivs av längtan efter att slutgiltigt avlägsna osäkerhet, oordning och konflikter. Att en gång för alla skapa lycka och har-

moni. Rörelse är honom motbjudande, ty rörelsen är tygellös. Västerlandets kultur hyllar och premierar rastlösheten, rotlösheten, förändringen, det nya - i så vitt skilda ting som modets svängningar, rörelser i konsten och på börsen, möjligheten att byta regering och bröstimplanterat.

Linjerna är förstås inte så här heldragna. Att tro det vore en orientalistisk-occidentalistisk tanke. Inom en och samma människa ryms motstridiga ideal. Och det lantliga föraktet i låt säga Kansas mot "Washington" inbegriper klockrena occidentalistiska fenomen. Man beskärmar sig över östkustliberaler, big business, intellektualism, gudlöshet, snusk, ytlighet och den dekadenta, uppslukande och promiskuoösa storstaden; man hyllar fromhet, sedlighet och lantlig idyll. En islamist skulle inte ha många invändningar. Anti-västidéer inifrån Västerlandet är inget ovanligt. Återigen, väst är inte en plats utan en idé, precis som öst är för orientalisterna. Har man inte det klart för sig, förleds man att tro att nazism och fascism tillhör Västerlandets idéer, eftersom det var där de uppstod. Det passar också in i den självflagellande postkoloniala åsikten att allt ont kommer från väst. Nazism och fascism bärs förvisso upp av modernitet i fråga om industri och teknik, men på avgörande punkter är deras idésystem anti-upplysning och occidentalism. De uppstod ju också som en reaktion på oordningen och ofärdigheten i den liberala demokratin.

Obehag inför oreda är ett gemensamt drag i occidentalismen. Så blir dessa rörelser samhällsmodeller gärna totalitära. Frihet är oordning. Öppenhet är att riskera kaos. Demokrati är att överlåta på människor vad bara Gud eller ledaren kan råda över. Frihet föder sedeslöshet som hånar Gud och besmutsar själen. Samma ordningslängtan gör att anti-västideologier demoniserar staden. Staden är oöverskådlig. I staden frodas kommers och individualism; människor av olika sort, färg och klass möts och bedriver handel. Staden går inte att kontrollera. Den tyska romantiken dyrkade jord, blod, rötter, hierarkier, mystik, religiös auktoritet och bondegemenskap. Allt det som är motsatsen till stad, uppblandning, rörlighet, likhet inför lagen (åtminstone som ideal), rationalism, sekularism och individualism.

Jag har mina postkoloniala tankesystem ordentligt programmerade, så jag tänker inte att den svenska kvinnan råkat ut för en indisk rasist.

va har valt den. Det om något vore nykolonialt, tänker jag vidare.

Men här är stötestenen. Här rasar mitt tankesystem ihop. Hur ska "orientalen" någonsin bryta sig ur mitt orientalismmedvetna tanke-

franska upplysningen, där människan står i centrum, jämlik och bestämmande över sig själv utan gudar, där historien saknar vilja, slut och riktning, där tillvaron är osäker och i ständig förändring, där veten-

INBLICK | BARNDOM I NY VERSION

70-talet går igen

Tv-serien *Life on Mars* är ett slags existentiellt tidsdokument för terapitörstande sextioalister.

ETT OFÖRBERETT uppvaknande i den egna barndomen, utan att veta hur man kom dit eller om man nånsin kommer därifrån igen. Att med vuxna ögon betrakta sig själv som barn och sina egna föräldrars litenhet och skeendena man missförstod eller aldrig märkte.

Kan utgångspunkten för en tv-dramaserie bli mer svindlande?

Brittiska *Life on Mars*, vars första säsong nyligen börjat på SVT, har dimensionerna av ett mentalt fångelse – huvudpersonen Sam Tyler ligger i koma, medan hans undermedvetande har naglats fast i barndomens och 1973 års Manchester – men förvandlas under de åtta timslånga delarna alltmer till en bråddjup brunn av möjligheter.

Under de inledande episoderna är Tyler (spelad av John Simm) mest upptagen av tankar på hur han ska vakna upp ur den brunmurriga mar-drömmen, men i takt med att han vågar närma sig sina uppväxtkvarter avtar överlevnadsinstinkten att

diskutera barndomstemat med, har inget vidare intresse eller tålamod för vare sig det hippare Hollywoods neo-surrealism eller retrotuff 1970-talsnostalg.

Och typiskt nog, när serien snart återkommer för en andra säsong på BBC, lyser det existentiella med sin frånvaro både i förhandsreportage och fansens nätdiskussioner. Kulturjournalister föredrar att ta upp det närhistoriskt politiska stoffet – hur samhället har förändrats sedan 1970-talet, poliskårens modernisering, närvaron av IRA som "utlovats" inför säsong 2 – medan fansen på nätet nördar ner sig i den mer trendkulturella 1970-talsmemorabilian.

Men det verkligt intressanta är hur barndomens mysterier – halv-vägs in i serien – börjar locka Sam, när *Life on Mars* går från science fiction-gåta, från *Starsky & Hutch* möter *Lost*, till ett slags existentiellt tidsdokument för terapitörstande sextioalister.

Musiken hörs liksom genom mina egna gamla stereogrammofoner, det speciella ljudet av vinylrock genom 1970-talets tråhögaltalare, och allt väller fram: de stånkigare billjuden, de lite bastantare matställena med fanerbord och plastdukar ...

återvända till 2000-talet och ersätts av en än ihärdigare nyfikenhet på barndomen, på vad som formade honom, på vad som egentligen hände när pappan stack. Allt det som vi tar på och tänker på i dag – våra barn, inte minst – kommer praktiskt taget att vara förflyttat till ett parallelluniversum om 30 år. Men i *Life on Mars* väcks allt det vi tog på och tänkte på 1973 till vitalt liv igen, här och nu, och jag har blivit så berörd av denna tidsresa att jag bett alla jag känner att verkligen följa serien på SVT – och att inte ge upp, även om inledningen inte är helt i deras smak.

Serien öppnar ju utan att med en min röja den existentiella resa som väntar – snarare som en lättsamma Dennis Potter-uppgradering med Bowie, Bolan och boogierock i stället för *Pennies from Heaven*. Med ena benet i Charlie Kaufman-mindgames som *Eternal Sunshine of the Spotless Mind* och det andra i actionråa brittiska snutserier som *The Professionals* och *Sweeney*. Och mina egna föräldrar, som jag gärna skulle vilja

NÄR SAM FÖR FÖRSTA gången besöker sin mamma, som jämnårig, och hör sig själv hosta uppifrån pojkrummet, får jag genom Sam syn på mig själv, jag hör mig hosta med pojkröst nånstans djupt inifrån, och när jag följer Sam på Manchesters gator får jag hela tiden glimtar, förnimmelser, av pojkkåder jag hade för 30 år sen, gator jag gick på, saker jag gjorde och hur det doftade och lät.

Som pojke satt jag – liksom den lille, osynlige Sam – mest inne i huset eller rörde mig ute på gården eller på ett lågstadium en bit från hemmet. Men genom *Life on Mars* tycker jag mig få syn på det vuxna 1970-tal som pågick samtidigt. Sams möten med sina föräldrar, där alla är vuxna, jämnåriga, och där Sam bär på insikter hans problemtyngde far inte har, handlar om detta, och är bedövande bra: när Sam ser sitt eget liv utifrån, som en plötslig helhet.

Inte undra på att jag tycker att ett av seriens trademarks, de roliga tidskrockarna, stör mer än de roar. I samma avsnitt som Sam hör sig själv

Nostalgitripp. Barndomens mysterier och 1970-talssamhället är centrala ingredienser i *Life on Mars*.

FOTO: BBC/KERRY BROWN/SVT

pojkhasta morsar han på Marc Bolan på en klubb – och kan givetvis inte låta bli att säga till den (senare ihjälkörde) rockstjärnan: "Kör försiktigt... särskilt i mini's." Eller, rättare sagt, manusförfattarna kunde inte låta bli att skriva det.

Samma sak när hästen Red Rum vinner Grand National och Sam kör ett *The Shining*-citerande "redrum, redrum"-skämt inför sina oförstående 1973-kolleger. Magin bryts. Jag märker att jag dras till hörn av serien där jag kan sitta ensam. Till det rustikt fotograferade, lite robustare, dragigare, fuktigare, sprucknare 1970-talssamhället. Det är så omsorgsfullt scenograferat och utfört att tidskänslan träder fram på riktigt. Musiken hörs liksom genom mina egna gamla stereogrammofoner, det speciella ljudet av vinylrock genom 1970-talets tråhögaltalare, och allt väller fram: de stånkigare billjuden, de lite bastantare matställena med fanerbord och plastdukar, femtio- och sextioalsten som fortfarande var närvarande i fabriker och familjeliv, det vardagliga pratet som ännu inte hade några som helst informationsteknologiska diftonger.

Samtidigt sitter man och myser åt hur Sam och 1973-kollegera synkar i varandras Manchester-dialekter, åt att Sam tas på allvar och lyckas finna sig i det förflutna. Jag kan ibland vakna till och besviket tänka att "alla de här är skådespelare och allt det här är inspelat 2005", men sedan räcker det med ett solstråk i upptorkande regnvatten utanför en tegelfasad eller en bit trä-skorrande Bowie-bas för att förtrollningen ska vara tillbaka och jag kan fortsätta att lasta in brottstycken av mitt eget 1970-tal i upplevelsen: precis som för Sam går hjärnan på emotionellt högvarv fast jag är i en sorts koma.

KJELL HÄGLUND
Redaktionschef på *Residence*
samt kolumnist och tv-kritiker

I sin bok om utopier – *Fantasin till makten! Utopiska idéer i Västerlandet under fem hundra år* (2004) – visar idéhistorikern Ronny Ambjörnsson hur utopiernas arkitekter, när de skissat på sina drömda idealsamhällen, undantagslöst gett sig på staden för att ersätta den med hanterliga, överblickbara småsamhällen med ett reglerat antal människor.

"Folk må ogilla städer av alla möjliga anledningar", skriver Buruma

**Anti-västädeer inifrån
Västerlandet är inget
ovanligt. Återigen, väst är
inte en plats utan en idé.**

och Margalit, "men occidentalister-nas antiurbana ståndpunkt går längre än så. Den ser staden som inhuman, ett zoo av depraverade djur, förtärda av lust. Stadsbon har, från detta perspektiv, bokstavligen förlorat sin själ." Här kommer anti-semitismen in i bilden, och den är central. Det är förbluffande hur fientliga stereotyper om juden nästan exakt sammanfaller med fientliga stereotyper om väst. Juden förkroppsligar väst, och judehat ingår i de flesta occidentalistiska ideologi-er. (Det hindrar givetvis inte att judisk fundamentalism är occidentalistisk, liksom all religiös fundamentalism.)

OM JAG FÖR ETT ögonblick blir post-kolonial igen ställer jag mig på bromsen nu så hårt att det luktar bränt och säger gällt, eftersom jag är ställföreträdande kränkt, att occidentalismen är Den Svages försvar. Och inte bara försvar mot orientalismen utan mot arrogansen, förtrycket och kulturimperialismen.

Min oriental sitter kvar i mitt tankefångelse, för jag har kastat bort nyckeln. Han är och förblir svag.

När orientalen är occidentalist är det försvar, när västerlänningen är orientalisk är det förtryck. När occidentalisten tillskriver västmänniskan nedsättande egenskaper är det relevanta iakttagelser, när orientalisten gör samma sak är det föraktfull fördom.

Men "Den Andre" ser sig inte som underlägsen västmänniskan, åtminstone gör inte occidentalisten det. Tvärtom är det med yttersta ringaktning han betraktar västerlänningens själlösa sätt att framleva sitt liv och forma sitt materialistiska samhälle.

Occidentalismen är orientalis-mens tvilling. Man gör oklokt i att låta sina tankar styras av någondera.

LENA ANDERSSON
Författare och kulturskribent

Ny grund för Lärarhögskolan

UTBILDNINGSSYN. Jordskalvet i Stockholm den 25 maj 2006 hade sitt epicentrum precis under Lärarhögskolan på Kungsholmen. Före skalvet småmullrades det mest i huset om den kritik Högskoleverket gav lärarutbildningen 2005 och om en eventuell sammanslagning med Stockholms Universitet. Efter skalvet visade det sig emellertid att grundvalarna för LHS tagit nog så mycket stryk av den fördjupade kritik mot lärarutbildningarnas och forskningens bristande kvalitet som Högskoleverket offentliggjorde i november 2006. Plötsligt tycktes hela bygget svaja.

I dag är sammanslagningen med SU i stort sett ett faktum – ett regeringsbeslut ska komma i vår – men det jublas nog inte på LHS, trots att skolan länge velat se sig som jämbördig med universitetet. Problemet kan tyckas likna Linda Rosings ideliga beklaganden över att aldrig bli tagen på allvar. I bägge fallen handlar det om att man gör en sak men vill bli bedömd för något helt annat.

LHS vill åt universitetets forskningsstatus, men har – så länge man fick låna in forskningsrätt av Stockholms universitet – primärt ägnat sig åt något helt annat än vetenskaplig forskning, nämligen ideologiproduktion. Verksamheten grundar sig ofta på politiska styrdokument, vilka inte sällan är resultat av kompromisser mellan olika bildningsideal och människosyner och därutöver bara delvis förankrade i en professionellt vetenskaplig syn på lärandet. Kanske kan fusionen med universitetet frakta bort den gamla skamfylade grunden och mura upp en helt ny bas för utbildningarna på LHS – förhoppningsvis säker mot efterkalv.

LHS. Skalvets epicentrum. FOTO: BO LINDELL

DAVID ALMER

ORDET

Nationell ätstörning

... definierar enligt Michael Pollan det amerikanska folkets till synes paradoxala fixering vid fet mat och ständigt nya mode-dieter (Atkins med flera).

INBLICK | GLOBALISERING

Oss cyniker emellan

Därför läser européer i högre grad än amerikaner seriösa dagstidningar.

VINTERN 2005 SEMESTRADE jag på ett familjehotell i Malaysia och vintern 2006 på ett i Mexico, bägge fyrstjärniga, belägna vid stränder i samma stil. Badindustrin är globaliserad. I hela världen får man precis vad man betalar för, och frukostarna smakar likadant.

Konceptet var detsamma vid Penang Beach som i Playa del Carmen, tretton tidszoner bort. Endast ett intressant undantag bekräftade regeln om global likriktning – tillgången på tidningar.

På det mexikanska hotellet, som mest frekventerades av amerikaner, var det näst intill omöjligt att få tag i en dagstidning. Om man var tidigt ute på morgonen och tjuvade tillräckligt, kunde man få ett tummat ex av *Miami Herald*, det var allt.

På hotellet i Malaysia, som hade en blandning av europeiska och asiatiska gäster, var butiken laddad med ett sortiment värdigt en internationell flygplats. Här fanns *The Guardian*, *Financial Times*, *Le Monde*, *Frankfurter Allgemeine*, *Herald Tribune*, *Wall Street Journal* och många andra tunga titlar.

Berodde skillnaden på tillfällig-

heter? Säkert inte. När jag kollade fler hotell och frågade runt i bekantskapskretsen bekräftades mönstret. Utbudet speglar efterfrågan. Amerikaner är mindre intresserade av medier med seriös politikbevakning än européer på motsvarande inkomstnivå, åtminstone under semestern.

Beror då detta på att amerikaner är dummare? Nej, det handlar om rationellt beteende.

Beror då detta på att amerikaner är dummare? Nej, det handlar om rationellt beteende.

EKONOMIJOURNALISTEN Martin Wolf tar upp fenomenet i boken *Så fungerar globaliseringen* (SNS). I komplexa moderna samhällen är det svårt att ta reda på vad som pågår, och de flesta medborgare är inte intresserade av att göra det. Eftersom deras möjligheter att påverka beslutsprocesserna är nära noll, har de inga incitament att sätta sig in i de olika alternativen.

Martin Wolf noterar tre överlap-

Nytta före nöje. Enligt Martin Wolf läser vi tidningar av egennytta.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

pande kategorier som skiljer ut sig i detta avseende. Först är det de som har betalt för att vara välinformerade, till exempel ledarskribenter, akademiker och politiker. För det andra de vars levebröd hänger på beslut inom ett visst område – läkare och sjukvårdspolitik, lärare och utbildningspolitik etcetera. För det tredje människor som har ett speciellt område som allt överskuggande intresse.

Wolf kallar dem cynikerna, särintressena respektive fanatikerna. "Det finns inget skäl att förvänta sig att det som kommer ut av denna process skall vara en avspeglning av vad som med rimlighet skulle kunna kallas allmänintresset. Inflytandet på den politiska processen är inte bara extremt ojämnt fördelat, det för-

INBLICK | DEBATT I KONSTVÄRLDEN

Konsten och makten

Konstinstitutionerna måste vänja sig vid att bli ifrågasatta, hävdar Mårten Arndtzén.

I BÖRJAN AV december råkade Moderna museets ledning ut för en reporter från Ekot som ställde frågor om avtal och ersättningar. Vad får en konstnär för att ställa ut på Moderna?

Museet fick jobba hårt för att få fram svaret. Några skrivna kontrakt existerade nämligen inte, bara muntliga överenskommelser.

När siffrorna till sist låg på bordet var debatten redan i gång. Överintendent Lars Nittve skrev ett genmäle som dröp av harm (*Dagens Nyheter* 19/12). Han ansåg sig vara utsatt för smutskastning, en lömsk "kampanj" initierad av Konstnärernas Riksorganisation (KRO), och lovade hämndlyst att sänka museets ersättningar till KRO:s rekommenderade lägstanivå.

Moderna hade nämligen, kunde

han nu bevisa, betalat sina konstnärer mer än så – somliga betydligt mer. Så det så.

Frågan om utställningsersättning är komplicerad, och räknat i kronor och ören har Moderna säkert varit anständigare än de flesta museer och konsthallar i landet. Men Moderna museet är inte Karlskoga konsthall. Moderna museet är en statlig myndighet.

Att Finansinspektionen eller Försvarets Materielverk skulle ertappas med att sakna skriftliga avtal med sina leverantörer är en hiskelig, men gudskelov absurd tanke. Händet ändå, skulle deras chefer knappast skriva arga debattartiklar i DN. De skulle avgå.

Moderna museet är också en normgivande blickpunkt i ett konstliv som till betydande del finansie-

ras med skattepengar, där genomskinlighet och tydliga regler därför borde vara en självklarhet. När sådant brister, frodas misstankar, avundsjuka och skitsnack. Och det är inget att leka med.

Se hur det gick för Statens konstråd, en av få uppdragsgivare som faktiskt ger konstnärer hederliga villkor och anständiga löner. Men just därför också en ständig källa till missnöje från alla dem som inte får de feta kontrakt. Härom året drev den dåvarande, borgerliga oppositionen och miljöpartiet fram en översyn av konstrådets verksamhet – bland annat motiverad av misstankar om favorisering och jäv.

Utredningen kom fram till att konstrådet borde läggas ned, vissa av dess uppgifter axlas av andra aktörer – däribland Moderna museet – medan andra kunde upphöra helt. Mycket hade därmed blivit sämre, inte minst för konstnärerna. Men under s-ministären hamnade utredningen i malpåse.

I Alliansens första budget får konstrådet sina anslag sänkta med 3,4 miljoner. På längre sikt vet ingen

vanskas dessutom av själva partiskheten hos dem som vill påverka."

För svenskar uppfosttrade i tron på folkrelser och upplyst parlamentarism är detta en grov svordom i kyrkan.

Problemet är att Wolf har rätt. I Storbritannien utkommer runt 15 dagliga, rikstäckande tidningar.

Den mördande konkurrensen om läsarna tvingar fram en säregen bevakning av politiken. Allt måste vridas ett varv till. Allt måste kittla, roa, provocera för att höras i bruset. Ingen kan kosta på sig att bara rapportera rakt upp och ner.

Endast en tidning avviker radikalt i sin nyhetsvärdering, *Financial Times* där Martin Wolf råkar vara biträdande chefredaktör. Dess publicistiska linje är också ett resultat av tillgång och efterfrågan. Människor som arbetar med pengar har inte råd att prioritera underhållning – de måste ta reda på hur det faktiskt ligger till.

Wolf skär igenom den retoriska vispradden, ner till problemets hårda kärna. Om demokratin är i händerna på cynikerna, särintressena och fanatikerna, ska vi inte vänta oss alltför stor visdom i de nationella beslutsprocesserna. Framför allt ska vi nog dämpa förhoppningarna

om en gemensam europeisk, för att inte tala om en global, offentlighet.

VARFÖR LÄSER den semestrande medelklassen från Ryssland, Tyskland och Skandinavien dagstidningar, när inte amerikanerna gör det?

Det enkla svaret är att USA:s ekonomi är mindre politiserad och mer specialiserad än de flesta ekonomier på den eurasiska kontinenten. Amerikanen kan nå en högre disponibel inkomst utan koll på politiken än vad svensken och ryssen kan göra.

I Ryssland är politiken relevant av fel skäl. Affärer är en fråga om kontakter, systemet korrupt och det civila samhället svagt.

I fallet Sverige är det mer komplicerat. Här finns en folkrelsetradition och en jämlikhet som både Storbritannien och Ryssland saknar. Välfärdsstaten är både en orsak till och en verkan av medborgarnas intresse för gemensamma angelägenheter, till synes ett argument mot Martin Wolfs pessimistiska demokratisyn.

Men folkhemmet är per definition en etnisk gated community, svår att kombinera med den fria rörlighet som blir allt nödvändigare i en sammanvävd värld. Det bästa vi federalister kan hoppas på är att så många människor som möjligt kvalar in i någon av Martin Wolfs tre kategorier.

NIKLAS EKDAL

Politisk redaktör på *Dagens Nyheter*, programledare i *Axess TV*.

vad som händer. I december, när debatten om utställningsersättningarna pågick som bäst, granskades Bildkonstnärnsfonden i några

"Men Moderna museet är inte Karlskoga konsthall.

Moderna museet är en statlig myndighet."

reportage i radions Kulturnytt. Även där väcktes frågan om jäv, då det visade sig att anmärkningsvärt många av de konstnärer som suttit i stipendienämnden själva tagit emot fondens stipendier – både före, under och efter sitt uppdrag.

Inga formella fel tycks begångna, och så länge man vill ha kvalificerade konstnärer med i stipendienämnden är problematiken svårslöst. Men de inblandades sätt att svara på frågor – från Sune Nordgrens och Niclas Östlinds yrvaka oförstående till Carl Thams irriterade avfärdanden – vittnar om en ovana vid att bli ifrågasatta. Trots att det är Sveriges i särklass tyngsta stipendieninstans de förvaltar. Eller

kanske just därför. För till skillnad från Ekots inslag om Moderna museet ledde den här granskningen inte till någon debatt. Moderna museets utställningsersättningar är trots allt av marginell betydelse för konstnärernas försörjning, men utan stipendier från Bildkonstnärnsfonden kan mycket få svenska konstnärer klara sig i längden. Vem vågar öppet ifrågasätta en sådan makt?

Den starka, offentligfinansierade kulturpolitik vi är vana vid bygger på ett förtroende. Vi utgår från att sådana som Nittve, Nordgren och Tham har en kompetens som gör dem bättre skickade än du och jag att förvandla "våra" pengar till ett vitalt konstliv.

Men i gengäld måste de inte bara ha ordning på sina papper, utan också vara förmögna att föra debatt och bemöta kritik professionellt, utan den arrogans de visat nu. Den sliter hårt på förtroendet, inte bara för dem själva – utan för hela systemet.

MÅRTEN ARNDTZÉN

Konstkritiker på SR och *Expressen*

KRÖNIKA | OMSTRID VALUTA

En ero är bättre än en evro

De europeiska euromynten fyller fem år i år. Även om vi svenskar står utanför EMU är euro ett vanligt ord i vårt språk. I tidningsstatistik är det dubbelt så vanligt som gata och lika vanligt som öl. Visserligen något ovanligare än dollar och bara en tiondel så vanligt som krona. Men söker man i Google, som letar i avsevärt större textmassor, är kronor bara dubbelt så vanligt som euro (som har fyra miljoner träffar). Vanligheten i tal kan vi tyvärr inte mäta, men vi kan nog uppskatta att tal och skrift inte skiljer sig så mycket för ett ord som detta.

Ändå vet vi inte hur ordet ska uttalas.

Många lärde sig ordet tidigt och säger "jorå" enligt engelskt mönster. Andra lyssnar till svenska språkvårdare som rekommenderar "evro" eller med diftong "euro". Men hur ska det vara? Det är lättare att säga hur det inte ska vara. För jorå är osvenskt, och evro är varken svenskt eller något annat.

Sedan den nya valutan euro förhandlats fram vid Maastrichtavtalet beslutades att varje språk skulle uttala ordet som de uttalar början av det geografiska namnet Europa. Så gör som bekant engelsmännen, och så gör tyskarna som säger "ajro", italierna som säger "ero" och fransmännen som säger "örå". Det finns många fler uttal.

Enligt denna regel borde vi säga ero precis som vi säger Eropa.

"I tidningsstatistik är euro dubbelt så vanligt som gata och lika vanligt som öl."

Om man tittar i en ordlista ser man att nästan alla ord som börjar på eu är grekiska låneord med låg frekvens och konstig betydelse: eutanasi, eurytmi och eumenid. Dessa ord brukar vi uttala med antingen "ev" eller med två vokaler på raken "e + u". De känns exotiska och uttals exotiskt. Europa och europeisk däremot är vardagsord som anpassat sig till svensk uttalsstandard: långt e. Så uttalet "evro" är precis lika osvenskt som det engelska "jorå"; det är rena grekiskan. Att språkvårdarna rekommenderat detta uttal måste bero på att de ansåg att ero-uttalet var chanslöst – det låg för långt från skriftbilden.

Dessutom hatade de det engelskinspirerade "jorå". Men det finns mer som talar för det uttalet än för "evro". Många företag i Sverige uttalar med engelskt uttal: det marknadsledande kontokortet Eurocard, den tidigare marknadstrea Europolitan, de inte alldeles obetydliga företagen EuroCar, Euro Sport och tjugtals andra. Vi har oftare anledning att tala om sådana företag än om eutanasi och eurytmi. Så jo-uttalet är mer etablerat än ev-uttalet.

Och det enda rätta – ero – används av absolut ingen.

Men hur kommer det att sluta: "jorå" eller "evro"? Gå i stället in på Ladbrokes.com och satsa på högoddsaren "ero"! Euro är redan ett vanligt ord, och blir det ännu vanligare kommer det att gradvis anpassas till svensk uttalsstandard.

Grekiska konstigheter i uttalet brukar slitas av. Vi kan jämföra med ps i ordinledning. Det känns lika konstigt i munnen som eu. I ett ord, psalm som är – och framför allt har varit – ett mycket vanligt ord, uttalas aldrig något p. I ett halvvänligt ord som psoriasis uttalas det alltid. Så satsa på ero, men det kommer att gå långsamt och omärkligt. Det är evro-uttalarna som snabbast går över till ero, men jorå-folket kommer att följa efter. Ju fler som uppfattar ordet som svenskt desto mindre motiverat kommer det att kännas med grekisk eller engelsk ljudstruktur.

LARS MELIN

Docent i nordiska språk

UTBLICK | LATINAMERIKA

Vänstervågen är varken bred eller djup

Förra årets val i Latinamerika utgör en stark demokrativåg, men ingen tydlig vänstervåg.

OMVALET AV Hugo Chávez i Venezuela den 3 december 2006 utgör kulmen på ett mycket händelserikt valår i Latinamerika. Från Mexico i norr till Chile i söder har inte mindre än elva presidentval ägt rum sedan december 2005. Mycket av den uppmärksamhet som Latinamerika har ådragit sig i internationell press har varit baserat på uppfattningen att en vänstervåg har svept över kontinenten. Med en före detta fackföreningsledare som president i Brasilien, ett uttalat revolutionärt parti vid makten i Bolivia och, naturligtvis, Chávez i Venezuela – den nye omslagspojken för vänsterrörelser världen över – är det onekligen lätt att dra sådana slutsatser.

Men när man blickar tillbaka på valåret i Latinamerika framträder ett antal frågetecken som kastar tvivel över djupet och bredden av denna vänstervåg. Det finns markanta skillnader mellan de olika vänsterregimerna i fråga om styrelsesätt och ideologiska rötter. Dessutom tycks betydelsefulla länder i regionen förbli orörda av vänstervågen. Och även i de länder där vänsterledare blev valda och omvalda har dessa ledares förmåga att föra en vänsterpolitik ifrågasatts. Den politiska verklighet som ligger till grund för intrycket att en vänstervåg har svept över regionen är, med andra ord, mycket mer komplex än vad den dominerande mediebilden vill göra gällande.

Den mexikanske akademikern och politikern Jorge Castañeda – författare till bland annat *Utopia Unarmed*, som kartlägger den politiska vänsterns historiska utveck-

ling och dess inverkan på Latinamerikas politiska förlopp efter kalla krigets slut – har delat in Latinamerikas politiska vänsterledare i två grupper. Den ena består av dem som har sitt ursprung i ett kommunistiskt, socialistiskt eller "Castroistiskt" förflutet. Dessa ledare förstår, enligt Castañeda, hur de sovjetiska och kubanska modellerna gick snett, och vad de begränsningar som dagens globaliserade världsekonomi och fattigdom innebär för politikens utformning. Vänstern i Chile, Brasilien, Uruguay, och kanske även Nicaragua kan ses från detta perspektiv. Den sortens vänsterpolitik som dessa länders ledare står för betonar en aktiv socialpolitik utan att förbigå vikten av en stabil makroekonomisk politik.

De olika valen reflekterar ett brett spektrum av nationella omständigheter, från rutinmässigt hållna val till historiska vägskäl i de respektive nationernas politiska utveckling.

Den andra gruppen härstammar från en skild politisk idétradition som har fått ett unikt uttryck i Latinamerika: populismen. Det går inte att förneka att populistiska ledare har spelat en viktig roll för att ge arbetarklassen en politisk röst och att utvidga rösträtten. Men avigsidan har bestått i ekonomiska kriser och en underminering av redan svaga politiska institutioner, vilket i många fall har sporrat militären att ta makten. I dag för, framför allt, Chávez i Venezuela och Evo Morales i Bolivia den populistiska idétraditionen vidare.

Om än något schematiskt uppmärksammar Castañeda de djupgående skillnader som präglar vänstern i dagens Latinamerika. Valresultaten i två betydande länder i regionen under 2006 kastar ytterligare tvivel över bredden av en vänstervåg. I maj valdes högerpolitikern Álvaro Uribe övertygande till en ny mandatperiod som president i Colombia. Man kan således förvänta sig en fortsättning av den högerpolitik som i Colombia karakteriseras av den kontroversiella demobiliseringsprocessen för paramilitära styrkor, ett fortsatt nära samarbete med USA i frågor rörande drogbehandling och ytterligare militarisering av konflikten med vänsterrillan.

Om omvalet av Uribe var ytterst

Silva och Michelle Bachelet har begränsade möjligheter att ge vågen politiskt djup.

Den första mandatperioden för Lula och hans "Partido dos Trabalhadores" (PT eller Arbetarpartiet) präglades av Lulas löften att prioritera den fortsatta avbetalningen av Brasiliens enorma utlandsskuld. Denna signal till utländska investerare om att Brasilien skulle fortsätta på den kurs som Lulas föregångare, Fernando Henrique Cardoso, hade stakat ut innebar ett avsteg från PT:s traditionellt vänsterradikala program. De vänsterrörelser som har skänkt Lula sitt stöd har till stor del förlorat tålamodet med den försiktiga ekonomiska politik som har karakteriserat den första mandatperioden, trots att Lula också lyckades genomföra ett antal framgångsrika program för fattigdomsbekämpning. Det återstår att se om Lula framöver lyckas säkra tillräckligt stöd i den brasilianska kongressen för sitt program. Det är således en mycket försvagad president som påbörjar sin andra mandatperiod.

Bachelet vann valet i Chile genom att utlova kontinuitet med den makroekonomiska politik som hennes föregångare inom Concertación – den politiska allians som utgörs av socialister och kristdemokrater och som har styrt landet sedan demokratins återkomst – har fört, men med större betoning på en mer aktiv välfärdspolitik. Flera händelser har dock satt käppar i hjulet för hennes politik.

Först utbröt våldsamma studentprotester som Bachelets regering först inte verkade veta hur den skulle förhålla sig till. Sedan utlöstes en korruptionsskandal som hotar att splittra regeringsalliansen. Så även om valet av en kvinnlig president med rötter i landets vänsterrörelser i sig är ett tecken på de förändringar som det chilenska samhället har undergått sedan demokratin återinfördes kan det paradoxalt leda till upplösningen av den politiska pakt som Concertación utgör. Om den chilenska högern lyckas med sina försök att flytta sig ur Pinochets skugga, kan den nu ha möjlighet att återta makten i landet; denna gång genom demokratiska medel.

Ytterligare ett problem för "vänstervågen" är att sammanhållningen mellan regionens vänsterledare kan bli mycket svår att upprätthålla. Spänningarna i deras förbindelser tydliggörs av Chávez försök att

förutsägbart, var den slutgiltiga segern för Felipe Calderón i det mexikanska presidentvalet desto mer omtvistad. En lång tid före valet hade López Obrador – populär borgmästare för Ciudad de México, landets huvudstad – framstått som en klar vinnare. Han ansågs kandidera från ett politiskt utrymme klart till vänster om den sittande presidenten Vicente Fox och det styrande partiets kandidat, Calderón. Den långdragna valkampanjen präglades av två vitt skilda politiska visioner. Medan López Obrador betonade statliga institutioners roll för att säkra ekonomisk utveckling till förmån för landets fattiga och ett klart avståndstagande gentemot grannen i norr, stod Calderón för en politik till förmån för privat företagsverksamhet, en hård för syn på den stigande kriminaliteten i landet, och vikten av att engagera USA. Det ytterst jämna och bittert omtvistade valresultatet till trots (López Obrador och hans anhängare anser sig fortfarande lurade på valsegern), är det obestridligt att en mycket stor del av Mexikos väljare valde att sätta sina förhoppningar till en ledare vars politik inte har fångats av någon regional flodvåg.

BRASILLEN OCH CHILE lyfts ofta fram som exempel på vänstervågen, men deras ledare Luiz Inácio Lula da

Latinamerikas nya ledare. Men rörelsen till vänster är kanske inte så samspelt som medierna ofta ger sken av.

FOTO: AFP/SCANPIX

UTBLICK | JÄMSTÄLLDHET

genom ett slags oljediplomati – som har möjliggjorts av höga oljepriser och en tillförlitlig amerikansk exportmarknad – vinna bundsförvanter i regionen. Chávez stöd till Morales i Bolivia, Daniel Ortega i Nicaragua, Rafael Correa i Ecuador, Ollanta Humala i Peru och López Obrador i Mexico har framhållits som bevis på den förstärkta inflytande i regionen och som tecken på styrkan i Latinamerikas vänstervåg. Men denna tolkning bortser från att Chávez stöd till presidentkandidater under valkampanjer i de flesta fall har varit mer av en belastning än en tillgång (i Humalas fall anses Chávez stöd ha varit en avgörande faktor för hans valförlust). Samma tendens kan konstateras även i de fall där Chávez stödde de kandidater som slutligen gick segrande ur valstriden (Correa, Ortega och Morales).

VALÅRET 2006 i Latinamerika rymmer alltså få meningsfulla eller lätt identifierbara politiska trender. Men de som har vunnit politiska val under det gångna året skiljer sig onekligen från dem som var politiskt framgångsrika för fem, tio eller femton år sedan. Den stora skillnaden ligger i insikten att den ekonomiska politik som förknippas med "Washington consensus" inte har levererat (med ett möjligt undantag för Chile). Nu ser man att det finns ett visst politiskt handlingsutrymme att följa alternativa politiska modeller för att bemöta en allmänt utbredd frustration över löften som inte har hållits och de stora utmaningar som länderna i Latinamerika, i olika utsträckning, står inför i form av laddade ekonomiska och sociala skillnader, en dramatisk försämring av säkerheten i många av regionens städer, akut fattigdom och utbredd korruption, för att nämna några av de mest kritiska.

Mot denna bakgrund kan man konstatera att detta exceptionella valår visar på hur långt den demokratiska utvecklingen har kommit i regionen. För en region som tidigare har utmärkt sig genom våldsamma statskupper är denna våg av överlag fridsamma och demokratiskt genomförda val i sig ytterst beaktansvärd. Men de olika valen reflekterar ett brett spektrum av nationella omständigheter, från rutinmässigt hållna val till historiska vägskalet i de respektive nationernas politiska utveckling. Det är av denna anledning som man kan fråga sig vad det skulle vara som sammanbinder Bachelet och Morales? Eller, i samma anda, Lula och Chávez.

PÄR ENGSTRÖM

Doktorand i internationella relationer vid Oxfords universitet

Två steg framåt, ett steg bakåt

Nicaragua totalförbjöd nyligen abort. Men Colombia och Chile utvecklas mot större jämställdhet.

I **LATINAMERIKA** betraktas ojämställdhet mellan män och kvinnor av många som ett lyxproblem. I vissa länder går utvecklingen till och med bakåt, som exempelvis i Nicaragua där abort nyligen totalförbjöds med stöd av den nye vänsterpresidenten Daniel Ortega. Den latinamerikanska "vänstervågens" vision om jämlikhet har hittills inte gällt kvinnor i någon större utsträckning. Men det senaste året har det ändå skett vissa förändringar.

I Chile började president Michelle Bachelet sin mandatperiod med att utse 50 procent kvinnliga ministrar, och hon har genom olika reformer under 2006 visat att jämställdhet är en prioriteringsfråga för den chilenska regeringen. Samma år legaliserade Colombia abort vid fara för den gravida kvinnans fysiska och psykiska hälsa, efter våldtäkt eller incest, samt när fostret har livshotande skador. Detta kan tyckas som en bagatellartad framgång med tanke på att de flesta latinamerikanska länder tillåter abort i liknande fall. Problemet är dock att lagarna ofta inte fungerar i praktiken. Det finns åtskilliga exempel på kvinnor som skickas från en instans till en annan, tills det är för sent att genomföra en abort, trots att de enligt lagen har rätt till det. Men i Colombia har den nya lagen hittills tillämpats väl, och det är en stor framgång på den latinamerikanska kontinenten.

FRAMSTEGEN ÄR inte bara intressanta därför att de har skett i två av de mer konservativa länderna i Latinamerika där den katolska kyrkans inflytande är betydande och varav det ena landet – Colombia – står helt utanför det som brukar kallas "den latinamerikanska vänstervågen". De illustrerar dessutom två skilda synsätt och strategier för att få till stånd förändring. I Chile handlar det om en process "upifrån-och-ner", där regeringen Bachelet är den drivande kraften. I Colombia däremot är det lokala aktörer i nätverket Women's Link Worldwide som har varit drivande bakom legaliseringen av abort.

Monica Roa, som är en nyckelperson för nätverkets arbete, berättar att lagändringen blev möjlig endast genom att man vände sig till landets författningsdomstol i stället för till politikerna. Abortlagarna ifrågasattes med argumentet att de

gick emot de internationella överenskommelser om mänskliga rättigheter som landet skrivit under. I maj förra året kom författningsdomstolens beslut om att delvis legalisera abort.

"Politiker är beroende av kyrkans stöd för att vinna röster. Det gör att abort blir en svår fråga att hantera för dem."

Monica Roa är en nyckelperson i kampen för att legalisera abort i Colombia.

FOTO: AP/SCANPIX

– Politiker är beroende av kyrkans stöd för att vinna röster. Det gör att abort blir en svår fråga att hantera för dem. Domare utses däremot inte genom val, och det gör att de har en friare ställning, förklarar Roa.

CHILES REGERING riktar i stället in sig på politiska och ekonomiska rättigheter i sitt reformarbete. Monica Silva, pressekreterare till jämställdhetsminister Laura Albornoz Pollmann, understryker vikten av att minska lönegapet mellan män och kvinnor och berättar stolt om en kod för arbetslivet, som bland annat förbjuder olika lön på grund av kön och som garanterar lika rättigheter till vidareutbildning. Koden är obligatorisk för offentlig sektor, och enligt Silva har även många företag anslutit sig frivilligt.

– Löneskillnader mellan kvinnor och män är ett av de största jämställdhetsproblemen i Chile, säger hon.

Enligt en undersökning från regeringen tjänar kvinnor med universitetsutbildning i genomsnitt 37

procent mindre än deras manliga kollegor. Dessutom får de ofta nöja sig med deltidsarbeten.

– Det finns de som menar att kvinnor arbetar deltid, därför att de föredrar det och eftersom deras lön är "sekundär". Men alla studier visar att kvinnor vill arbeta heltid, fortsätter Silva.

Paulina Weber från den chilenska gräsrotsorganisationen Memch och Virginia Guzman på forskningsinstitutet CEM menar att abort är en omöjlig politisk fråga för den chilenska regeringen och anser att Bachelet gör rätt i att satsa på mindre kontroversiella reformer. Guzman nämner det ökade antalet dagisplatser som infördes under förra året som ett lyckat exempel.

– Även många män var positiva, eftersom de såg fler dagis som ett sätt att öka kvinnornas flexibilitet på arbetsmarknaden, säger hon.

Maria Venezuela, forskare vid chilenska ILO, lyfter fram regeringens förslag till en socialreform, som enligt henne bland annat skulle innebära ett mer jämställt pensionssystem, utan att den därmed behöver lanseras som en reform som enbart gynnar kvinnor.

Nästa utmaning för regeringen Bachelet är att öka kvinnors politiska inflytande i parlamentets två kammare, där endast 15 procent av representanterna i dag är kvinnor. För närvarande diskuteras möjligheten till en lag om kvotering av partilistorna, men varken Weber eller Guzman tror att detta kommer att realiseras, av den enkla anledningen att förslaget inte har stöd bland de manliga parlamentarikerna. Dessutom finns det många kvinnor som är negativa. I stället menar Weber och Guzman att Bachelet även i fortsättningen bör satsa på populära reformer, som inte upplevs som alltför hotfulla mot vare sig kyrkan eller andra grupper, för att på lång sikt öka jämställdheten.

För verkliga förändringar i Latinamerika krävs dock att fler regeringar sätter upp jämställdhet på den politiska dagordningen. Detta gäller inte minst i de länder som leds av vänsterregeringar. För om "vänstervågen" vill bli tagen på allvar som en kraft som kämpar för samhällslig jämlikhet kan inte jämställdhet mellan könen förbli den ständiga nästa frågan.

MARIA PETTERSSON
Frlansjournalist bosatt i Buenos Aires

INBLICK | KVÄLLSTIDNINGARNAS KAMPANJER

Vägen till absoluten är kort

Ett klick mot "klimathotet" på *Aftonbladets* hemsida förvandlar syndaren till engagerad medborgare. Men frågan är vad detta egentligen innebär.

JAG VAR PERSON nummer 323 730 att skriva på *Aftonbladets* klimatupprop: "KLIMATHOTET – GÖR NÅGOT NU!" Eller skriva på och skriva på? Jag klickade egentligen av misstag på en länk för att se vad som stod i uppropet, och blev då under-tecknare av följande: "Jag lovar att göra något av det här: 1. Byta till låg-energilampor. 2. Köra bil mindre. 3. Sänka rumstemperaturen. 4. Åka mer kollektivt, cykla och gå. 5. Ta tåg i stället för flyg". Därefter skrev jag under att "jag lovat att göra något för att stoppa klimatförändringarna. Nu vill jag att företag och politiker också gör något – nu!"

Enligt *Aftonbladet* har kampanjen

"Poker", "Horoskop" och "Klick! Sveriges största kändissajt". Artiklarna i underavdelningen "Klimathotet" utgör en blandning av katastrofscenarier, tips om vad man själv kan göra och självförhärmande texter av typen "Clinton lovordar *Aftonbladets* kampanj" och "Kofi Annan stödjer kampanjen".

VI VILL ALLA HA syndernas förlåtelse, helst i detta liv. Bikten och den efterföljande avlösningen gör att vi syndfulla människor kan gå vidare med renare samveten. Med löftet till *Aftonbladets* hemsida att cykla mer och åka bil mindre, behöver den sekulariserade nutids-

begränsade resurser skall användas, om det finns allvarigare problem som samma mängd resurser kan användas till, om kostnaderna för en viss typ av resursanvändning verkligen är värda de resultat man kan uppnå. "Eftersom jag har lovat att göra något, kräver jag att du gör något." Det är den vid skrivtillfället, år 1845, 27-årige och förmätne Marx tionde tes om Feuerbach, i kvällstidningstappning: Filosoferna har bara tolkat världen på olika sätt, men det gäller att förändra den.

DET ÄR INTE FÖRSTA gången *Aftonbladet* bedriver kampanjer för

Tidningsledningen har aldrig försökt förklara konsekvensen i att först bedriva kampanjer för lägre bensinpriser och sedan för minskade utsläpp av växthusgaser.

människan inte utsätta sig för obehaget att träffa någon representant för ett metafysiskt maktcentrum, som före absoluten dessutom anser sig ha rätt att banna vår livsstil eller förmana oss till bättring. Bättre än så: vi behöver inte bege oss någon annanstans än till tidningens hemsida. Problemet med att redaktionen på tabloiden har ersatt församlingsprästen eller by-imamen får anses ovidkommande.

Med ett klick förvandlas man från medskyldig till klimatförändringen till en delaktig medborgare och moraliskt rättfärdig kravställare. Dessutom befrias man från alla de avvägningar som alltid måste göras när politiska åtgärder skall till, katastrofscenariernas sanningshalt obeaktat. Det kan vara frågor om hur

förändringar, men tidningen tycks räkna med att klimatuppropets undertecknare har kort minne. I maj 2005 omhuldade den "bensinupproret", med krav på lägre bränsleskatter och billigare bensin. Då hette det: "*Aftonbladets* bensinupproret har på nolltid engagerat hundratusentals svenskar i kampen mot det hutlösa bensinpriset – och det orimliga i att bensinköparna tvingas betala moms på skatten. Sänk bensinskatten – är svenska folkets budskap till maktbarnarna." Den kampanjen undertecknades också jag också, låt vara också då av misstag.

Redan första gången som *Aftonbladet* tog bensinuppropet till sitt hjärta, i februari 2000, kunde tidningen dessutom berätta att uppropet hade fått stöd av USA:s president

Ny dimension. "Klimathotet" har blivit ett stående inslag i kvällspressen.

AFTONBLADET 13/7 2006

Clinton, som också krävt lägre bensinpriser.

Tidningsledningen har aldrig försökt förklara konsekvensen i att först bedriva kampanjer för lägre bensinpriser och sedan för minskade utsläpp av växthusgaser. Ej heller har utfallet av de två kampanjerna – en miljon svenskar som vill köra bil billigare å ena sidan och drygt 300 000 som vill rädda jorden å den andra – blivit föremål för någon analys på *Aftonbladets* olika opinionsbildande sidor.

Billigare bensin blev det nu inte. Vi får se om löftena att gå eller cykla mer räddar planeten. I skrivande stund pågår ingen underskriftskampanj på *Aftonbladets* hemsida på nätet, men när tidningens nätupplaga gjorde kampanjen "Klimathotet" till permanent underavdelning, införde den på nyhetsplats i stället möjligheten att "Skicka en hälsning till Christer Fuglesang!". Närmare 250 000 "skrev på" hälsningen till den förste svensken i rymden genom att klicka på: "Lycka till, Christer!". Möjlighet att skicka någon annan hälsning gavs inte.

Själv missade jag tillfället att önska Fuglesang lycka till, trots att det var så enkelt. Med tanke på att jag både har klickat såväl för lägre bensinpriser som för att rädda jorden var det väl dumt och småsnålt av mig. Hädanefter skall jag underteckna alla kvällspresskampanjer. Det är ju så enkelt.

THOMAS GÜR

Skribent och programledare för *Global Axess*

Stort genombrott. Men utfallet av *Aftonbladets* kampanj mot klimathotet har inte analyserats närmare.

AFTONBLADET 7/11 2006

blivit så framgångsrik att tidningen i november beslutade att starta en "helt ny permanent underavdelning" på hemsidan, dit kampanjuppropet flyttades med tidigare texter i ämnet. Underavdelningen "Klimathotet" samsas nu med andra permanenta underavdelningar som "Kärlek & sex", "Mat & vin",

BESSERWISSE | AV ANDERS MATHLEIN

DEBATT | FUSK OCH METOD

Kan man anklaga en filosof för fusk?

Inom vissa humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen är det problematiskt att tala om fusk. Det vetenskapliga resultatet är viktigare än metoden, anser Sverre Wide.

LUDVIG BECKMAN rapporterar i *Axess* nr 9 2006 från en konferens om vetenskapsfusk. Han anser att sådant fusk i första hand handlar om ett brott, inte mot sanningen utan mot den vetenskapliga metoden. Detta hänger samman med hans syn på den vetenskapliga verksamheten över huvud taget. "Vetenskap är", säger han nämligen, "en metod, inte ett utfall". Hans intressanta resonemang föranleder följande reflexion.

Fusk brukar i allmänhet förstås som ett slags regelbrott, som ett otillåtet sätt att uppnå ett önskvärt mål. Detta är förvisso ingen uttömmande definition (det finns till exempel många regelbrott vi inte vill kalla för fusk), men den är säkert inte helt oriktig, och den har den fördelen att den tydligt pekar på en eller ett par komplikationer i sammanhanget.

För det första: För att kunna tala om fusk måste man kunna skilja målet från vägen som leder till det, vilket för vetenskapens del innebär att man måste kunna skilja mellan den vetenskapliga verksamheten och dess resultat. Men är detta alltid möjligt? I naturvetenskapens

värld av kontingenta fakta kan en vetenskapsman förvisso fabricera sina resultat, men hur är det med de vetenskaper som undersöker mer, hur skall vi säga, *förnuftiga* samband? I extremfallet: Kan man anklaga en filosof för fusk? Står och faller inte arbetet i detta fall med sig självt? Och det utan att det för den skull sluter sig kring sig självt i en oantastlig (tautologisk) självtill-

"Är inte en av tjugningarna med vetenskapen just att den ibland själv förmår forma eller åtminstone omforma de regler med vilka den bedöms ... ?"

räcklighet. Kanhända filosofin inte bör räknas till vetenskaperna, men hur är det i så fall med alla de andra humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen som i högre eller lägre grad också träffas av denna karaktäristik, de ämnen vars resultat ingalunda låter sig sammanfattas som - resultat? (Jämför på denna punkt Hegels förord till *Andens fenomenologi*, eller för den delen *Lifstarens guide till galaxen* om talet 42.)

menologi, eller för den delen *Lifstarens guide till galaxen* om talet 42.)

För det andra: Fuskandet förutsätter att de regler man bryter mot när man fuskar är kända på förhand. Om dessa regler inskränker sig till triviala men viktiga föreskrifter som *Man skall inte ljuga* (hitta på, plagiera och så vidare) och *Man skall vara beredd att argumentera för sin sak*, innebär väl detta inget problem. Men om reglerna, om den vetenskapliga metoden, vill vara mer än så? Ja, då kan det kanske bli problematiskt. För är inte en av tjugningarna med vetenskapen just att den ibland själv förmår forma eller åtminstone omforma de regler med vilka den bedöms, att den så att säga inte erkänner några rent yttre måttstockar? Objektiviteten skulle i dessa fall antagligen inte garanteras av att alla forskare, om de försökte, skulle nå samma resultat, utan av att alla efteråt kan inse värdet av undersökningen i fråga. Och man kommer då förmodligen inte att säga "Ja, detta följer av metoden" utan snarare "Ja, så är det. Detta är *sant*." Kanske kunde man även med detta synsätt fortsätta att tala om veten-

skapligt fusk, om än i en något överförd betydelse. Att fuska vore då att inte våga det djärva, att alltför hårt klamra sig fast vid reglerna, vid metoden.

Om fusk i själva verket, vilket jag tror, är en utomvetenskaplig kategori, alltså något vetenskapligt sett meningslöst - ett påhittat resultat är för vetenskapen själv något helt ovidkommande - bör frågans aktualitet kanske framför allt ses som ett tecken på och en följd av vetenskapens prekära situation i dagens samhälle. Den skulle då hänga samman med den förändring som gör att vetenskapsmän tvingas ägna allt mindre tid åt forskning och alltmer tid åt att öka längden på sina publikationslistor, med att det har blivit allt viktigare att göra anspråk på teorier och tankar, med att kvalitet allt oftare mäts i antal hänvisningar och så vidare. Med andra ord: Det myckna talet om fusk pekar kanske ytterst på det beklagliga faktum att den vetenskapliga rationaliteten i viss utsträckning håller på att ge vika för en annan.

SVERRE WIDE
Fil. dr i sociologi

DEBATT | REPLIK

Visst kan filosofer fuska med metoden!

Bristande metod har allvarliga konsekvenser även för humanister, skriver Ludvig Beckman.

WIDE FRÅGAR om en filosof kan anklagas för fusk och svaret är förstås att det går alldeles utmärkt. Frågan är snarast vilka grunderna för en sådan anklagelse kan vara. Problemet som Wide pekar på är ju att filosofer, liksom många humanister och samhällsvetare, sällan arbetar med insamlade data. I stället går forskningen ut på att argumentera och att analysera teoretiska problem. Att oegentligheter är möjliga även i sådan forskning visar emellertid det spratt som Alan Sokal spelade en humanistisk vetenskaplig tidskrift för exakt tio år sedan.

Sokal lyckades publicera en artikel fylld av snåriga resonemang som inte utgjorde annat än en samling obegripliga fantasier. Att artikeln alls publicerades i en vetenskaplig tidskrift visade förstås på brister inom tidskriftsredaktionen. Men framför allt avslöjade Sokals vitt

omskrivna trick de metodologiska bristerna inom viss humanistisk forskning. Vad som saknades var kravet att vetenskapliga alster så långt det är möjligt bör formuleras i klara och entydiga termer. Att uttrycka sig begripligt är nödvän-

"Att tillämpa den vetenskapliga metoden innebär att systematiskt argumentera för sina slutsatser ..."

digt, om kollegor och andra läsare skall ha möjlighet att granska argumenten och slutsatserna i en text. Men eftersom det inte krävdes inom den genre som tidskriften verkade i, hade dörren öppnats för alla möjliga påhitt (som Sokals) och ytterst givetvis även för fusk och dålig forskning. Lärdomen av Sokalaffären är att bristande vetenskaplig metod har allvarliga konsekvenser även för humanister.

Wide antyder att det finns en motsättning mellan att "våga det djärva" och den vetenskapliga metoden. Den synpunkten bygger på ett missförstånd. Att tillämpa den vetenskapliga metoden innebär att systematiskt argumentera för sina

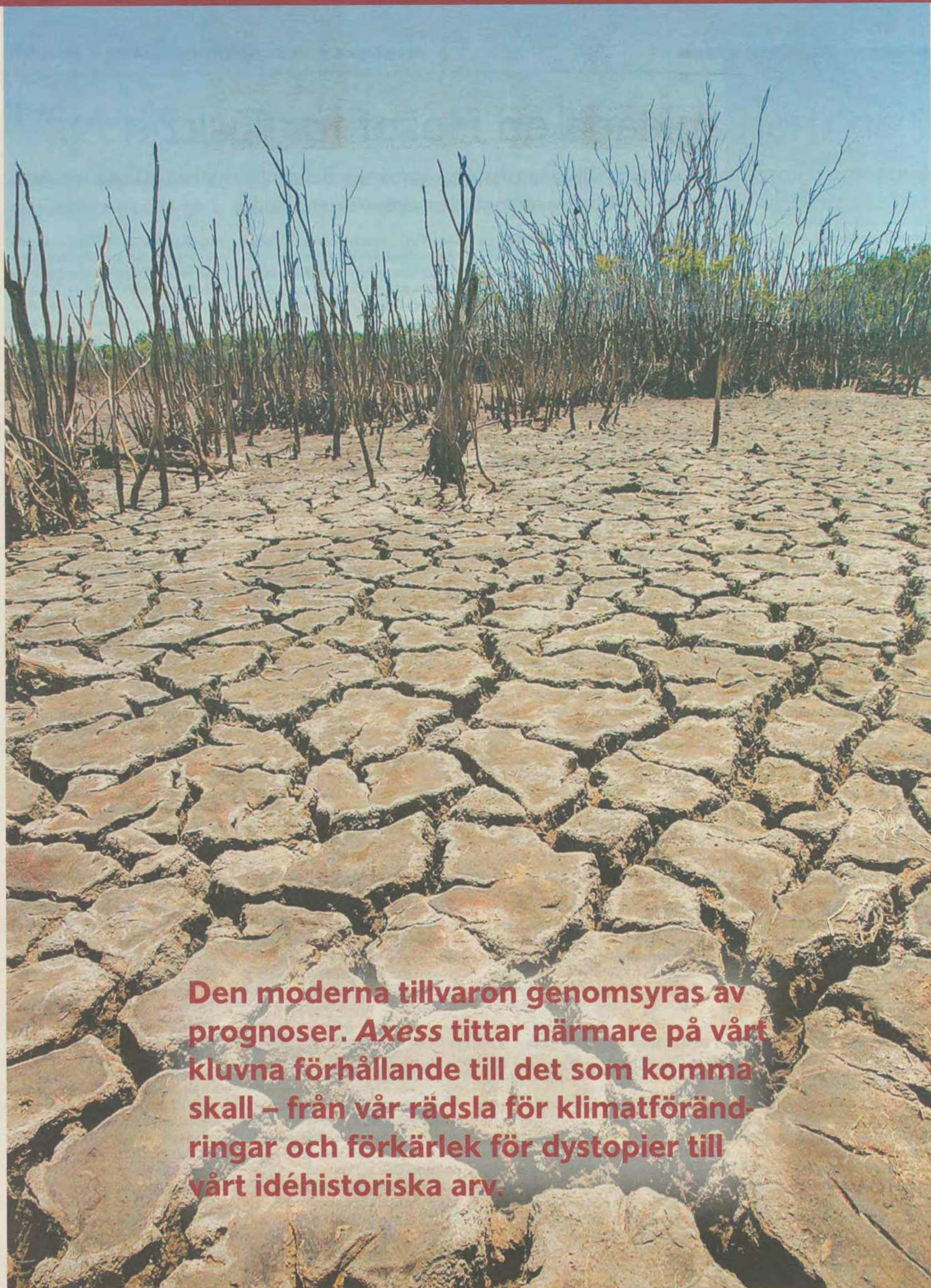
slutsatser och att därmed göra det möjligt för andra att bedöma deras giltighet. Den djärvhet som inte klarar av det kravet finns det ingen anledning att sukta efter.

Wide tycks också anse att det har större betydelse om ett forskningsresultat är sant än hur det tillkommit. Men att ett påstående är sant och riktigt kan knappast vara tillräckligt för att det skall vara vetenskapligt. Vardagliga påståenden kan

vara riktiga, rena gissningar kan ju stämma och förutsägelserna i ett horoskop kanske plötsligt infrias. Vardagen är full av sanningar. Vad mer är, de teorier som vetenskapsmännen genom historien producerat har omsider oftast visat sig felaktiga. Det gör dem dock inte mindre vetenskapliga.

Vetenskapen levererar inte alltid sanningar utan endast de för tillfället bästa argumenten. Och därmed erbjuder den en väg mot en allt mindre felaktig föreställning om oss själva, om världen och om hur vi bör förhålla oss till denna. Vägen dit saboteras dock av forskningsfusk liksom av dem som gör sina alster otillgängliga för granskning. Det fina med kravet på vetenskaplig metod är emellertid att den gör det mycket svårt att lyckas med sådant.

LUDVIG BECKMAN
Docent i statsvetenskap

Den moderna tillvaron genomsyras av prognoser. Axess tittar närmare på vårt kluvna förhållande till det som komma skall – från vår rädsla för klimatförändringar och förkärlek för dystopier till vårt idéhistoriska arv.

Från scenario till handling

ATT RÄKNA MED OSÄKERHET | Det senmoderna risksamhället bygger på vår förmåga att kalkylera med framtida hot. Även om det är vanskligt måste vi våga göra prognoser – och handla därefter. Men klimatförändringarna är ett exempel på vår oförmåga att hantera framtiden innan den blir verklighet. Inför "klimat-hotet" drivs frågan hur vi förhåller oss till osäkerhet till sin spets.

För så där en femton år sedan befann jag mig i ett seminarium på den federala tekniska högskolan i Lausanne för att delta i en diskussion om fotokemi. Bredvid mig i första bänkraden satt doktorandkollegorna från institutet, och salen hade fyllts på av studenter också från grundutbildningens sista år, så vi var rätt många i salen. Plötsligt ringer telefonen. Jag tror ingen av oss tidigare hade lagt märke till att den stod där. Kanske fanns det telefoner i alla skolans salar, men det brukade sannerligen inte ringa i dem. Min kollega Frank sträcker hur som helst snabbt ut handen, lyfter luren och svarar till synes oberörd "Frank Nüesch". Och sedan, fortfarande lika samlad: "Ja, hon är här". Och så räcker han mig luren: "Det är till dig."

Det var min vän Hélène, som bara ville snacka lite. Det var omöjligt att få henne att förstå att det inte var läge, att jag satt i en sal full med studenter, mitt under pågående seminarium. Frank och jag delade ju rum, och han brukade alltid svara i telefonen. Allt verkade helt normalt från Hélènes synpunkt sett. Hon hade ringt till mitt kontor, Frank hade svarat, räckt mig luren och vad dillade jag då om "seminarium" för?

Händelsen rubbade min verklighetsuppfattning så till den grad att den nog blev den slutliga spiken i kistan för mina planer på en karriär som aktiv naturvetare. Vad kunde det vara för idé att ägna sig åt att studera naturen med metoder som bygger på förutsägbarhet, när verkligheten i själva verket var så beskaffad att vad som helst faktiskt kunde hända? Sannolikheten för denna typ av felringning, till ett helt annat nummer än mitt egent-

Av
Ulrika Björkstén

Skribent och fil. dr i fysikalisk kemi samt
förste intendent på Nobelmuseet i Stockholm.

liga, just då jag råkade befinna mig i salen, måste ju vara minimal.

Min tolkning av det inträffade är förstås djupt irrationell. Walter Faber – också han en kollega från Schweiz federala tekniska högskola – skulle fnysa åt mig. Självt går han, i Max Frischs roman *Homo Faber*, obönhörligt mot sin undergång genom en lång räkka av vad han ser som slumpmässiga händelser. Ändå nöjer han sig med att lugnt konstatera: "När vi talar om sannolikheter, inbegriper vi ju redan det osannolika som ett gränssfall för möjligheterna, och när någon gång det osannolika inträffar, finns det ingen anledning till förvåning, till skräck, till mystifikation."

Max Frischs tragiska romanhjärte från 1957 (på svenska 1958) blev på sin tid ett emblem för den moderna efterkrigsmänniskan, alltså herre, naturens behärskare, som sig själv till trots är fången i ett antikt ödesdrama där hans matematiska förmåga står sig slätt. Med minutiös noggrannhet redogör han för sin väg mot slutet, men avfärdar varje enskild händelse som betydelselös slump. I dag, i det senmoderna risksamhället, har bilden av den maniskt räknande Homo Faber kanske mer att säga oss än någonsin. Hur många gånger har vi till exempel inte de senaste åren hört meteorologer och klimatforskare avfärda varje extrem väderhändelse med en brasklapp: De faller inom de naturliga variationerna och behöver alls inte vara ett tecken på att den prognosti-

serade klimatförändringen redan är på väg. Besvärjelser av denna sort har märkligt nog ändå fram till för några månader sedan gått hand i hand med ständigt förnyade profetior som pekar på stora klimatomvälvningar – i framtiden.

MEN PLOTLIGT TYCKS något ha hänt. Brasklapparna har blivit färre, och det har blivit tillåtet att här och nu faktiskt gripas av panik: över den milda skandinaviska hösten, över torkan i Australien, och över tanken på orkanen Katrinas härjningar som ett verkligt förbud om vad som komma skall. Ett tecken på det senare är inte minst de amerikanska försäkringsbolagens nya ovilja att försäkra egendom längs med Floridakusten.

– Försäkringsbolagens hela affärsidé vilar på att osäkerheter går att hantera och vända i trygghet. Det är världens största industri och en grundbult i det kapitalistiska systemet, säger Johannes Strippel vid Lunds universitet, vars forskning handlar bland annat just om försäkringsbolagen som aktörer i klimatfrågan.

– På kort sikt kan det vara rationellt för försäkringsbolagen att dra sig ur, men i det långa loppet försvinner bolagens existensberättigande om de faktiskt inte försäkrar. Vad händer då – kanske staten får gå in som garant för medborgarna? Det skulle skapa ett helt nytt system.

Försäkringsbolagens förmåga att sälja försäkringar med vinst bygger på att det går att göra väldefinierade sannolikhetsberäkningar för att en skada ska inträffa. När de nu backar ur är det ett tydligt mått på det instabila läge vi befinner oss i, där välgrundade prognoser även på kort sikt är svåra att göra. Var orkanen Katrina en en-gång-vart-hundrade-år-händelse eller ett första steg mot en ny vädertrend? Osä-

kerheten är helt enkelt så stor att försäkringsbolagen inte längre vet hur de ska använda väderstatistiken för att beräkna framtida risker. (Försäkringssystemet vilar verkligen på en fin egg när det gäller förutsägbarhet – systemet faller förstås också om vi med alltför stor säkerhet vet vad som kommer att inträffa: DNA-tester som ger exakta svar angående risker för framtida sjukdomar är också en försäkringarnas dödgrävare.)

Försäkrings- och återförsäkringsbranschen, näringslivets egen Homo Faber, involverades tidigt i klimatfrågan av miljögrupper som insåg att här fanns en mäktig bransch som man kunde liera sig med. Bolagen lobbade redan i mitten av 1990-talet för 60-procentiga nedskärningar i koldioxidutsläppen, samma procentsats som nämns (i första hand för kraftindustrin) i den nu så uppmärksammade Sternrapporten, beställd av Tony Blair. Framför allt de stora återförsäkringsbolagen har länge nära följt klimatforskningen, men de prognoser och scenarier som tagits fram räckte ändå inte för att bolagen verkligen skulle börja dra öronen åt sig. För det krävdes en verklig händelse – eller i ärlighetens namn flera, minns också orkanen Floyd då ett antal försäkringsbolag gick i konkurs.

Detta sätter fingret på problemet med långsiktiga prognoser: vi tar dem inte gärna på allvar förrän de blir verklighet. När jag frågar några svenska klimatforskare vad som egentligen plötsligt fört

Detta sätter fingret på problemet med långsiktiga prognoser: vi tar dem inte gärna på allvar förrän de blir verklighet.

upp klimatförändringarna på den politiska dagordningen, svarar de förvånansvärt enstämmigt att det beror på att dessa nu faktiskt har börjat inträda. Vi kan se dem och känna dem, men det handlar förstås också om att ha tillräckligt med data att stoppa in i modellerna för att kunna bedöma dessas tillförlitlighet. Globala mätningar började utföras först i början av 1980-talet, så när den första IPCC-rapporten kom, 1990, fanns inte så stora möjligheter att utvärdera modellerna. Numera har man råd att använda de sista fem åren i mätserien, inte för att konstruera modellen utan för att testa den. Det ger förstås en helt annan tyngd åt resultaten.

– IPCC:s rapport från 2001 var egentligen den första som var riktigt bra, det var också första gången som konsekvenserna av en kommande klimatförändring verkligen diskuterades. Kanske gick man ut lite för tidigt med den första IPCC-rapporten, det uppfattades mer som skrämselfpropaganda, säger Ulf Molau, professor i växtekologi vid Göteborgs universitet.

Samtidigt håller fortfarande huvuddragen från den första rapporten. Och hade vi redan då agerat skulle förstås kostnaderna för att förhindra en galopperande växthuseffekt ha varit mycket lägre, än de som nu föreslås i Sternrapporten. Lars Barring, atmosfärfysiker vid SMHI:s

avdelning för klimatmodellering (Rossby Centre), invänder mot de höga förväntningarna på säkerhet, när det gäller naturvetenskapliga förutsägelser.

– Man ställer otroligt höga krav på klimatmodelleringarna. Jämför till exempel med de ekonomiska förutsägelser som görs av Konjunkturinstitutet, LO med flera. De spretar åt alla håll, men där är det ingen som säger att vi inget kan göra – regeringen måste ju ändå lägga sin budget varje år, säger Lars Barring.

BILDEN AV NATURVETENSKAPEN som oerhört precis tycks – något motsägelsefullt – ha legat klimatmodellerna i fatet. Osäkerhet, som i ekonomisk modellering är en självklarhet, har i detta fall blivit en ursäkt för att inget göra. Och saken blir naturligtvis inte bättre av att klimatforskarna själva vägrar tala om prognoser. När jag lite slarvigt ställer frågan om "klimatprognosernas" tillförlitlighet till Bert Bolin, IPCC:s tidigare ordförande, förklarar han genast att "scenario" är det riktiga ordet. Ordet prognoser använder man aldrig då man talar om klimat. Han är nog med att poängtera att det finns två olika slags inbyggda osäkerheter när det gäller klimatets utveckling. Det första är en genuin osäkerhet i klimatsystemen, det handlar om kaotiska förlopp. Detta återkommer Bert Bolin till flera gånger under vårt samtal – hur viktigt det är att denna "genuina osäkerhet" kommer fram. Den andra typen av osäkerhet som scenariemakarna har att handskas med handlar om samhällets utveckling. Men när jag frågar vilken osäkerhet som har störst betydelse, svarar han utan att tveka: "Samhällets." Det är samhällets möjligheter att utvecklas i olika riktningar, med varierande grad av utsläpp som följd, som ger oss de olika klimatscenarier som IPCC serverar.

Jag kan inte låta bli att tänka att klimatforskarnas hårdnackade motstånd mot att tala om prognoser innebär ett kommunikationsproblem. Faktiskt är de metoder som används för att räkna ut det framtida klimatets utveckling ganska lika dem som används av meteorologer när de ställer väderprognoser. Jorden delas upp i ett antal rutor där verkliga värden för ett givet tillfälle matas in: temperatur, luftfuktighet, vindhastighet och så vidare. Sedan stegas modellen fram genom att värdena räknas om i intervall om några timmar. Klimatmodellerna är alltså, rent metodologiskt, i någon mening faktiskt väderprognoser, även om man aldrig använder "förutsägelserna" för en viss dag – det man är intresserad av här är hur väderstatistiken utvecklas över år och decennier.

Samtidigt är förstås skillnaderna enorma mellan å ena sidan en väderprognos som sträcker sig max några veckor framåt, å den andra klimatberäkningar som tittar hundra år fram i tiden. Det ställs till exempel mycket högre krav på att minimera felkällor när man vill blicka långt fram i tiden. Små beräkningsfel riskerar att växa och bli dominerande när beräkningarna körs länge.

Vad standardscenarierna för klimatet

inte heller tar hänsyn till är flera av de möjliga, men svårberäknade, återkopplingarna från de naturliga systemen. Ett exempel från våra breddgrader: Ett varmare klimat leder till att trädgränsen kryper uppåt i de skandinaviska fjällen. Detta påverkar markens förmåga att reflektera värmestrålning och mer värme absorberas, vilket bidrar till att små våtmarker som annars skulle vara frusna nu töar. Töande myrar innebär ökad metanavgivning, och metan är i sig en mycket potent växthusgas.

Det finns också negativa återkopplingskedjor som på motsvarande sätt motverkar växthuseffekten. Ökad växtlighet innebär exempelvis ökat koldioxidupptag. Andra aspekter av klimatsystemet kan tippa åt olika håll. Ponera att den ökade avsmältningen av is i polarstrakterna påverkar havsströmmarna så att golfströmmen vänder längre söderut. Förutom att det riskerar att bli kallt hos oss skulle det också kunna innebära att istäcket börjar växa till sig och krypa söderut när havet blir kallare i norr. Då kan vi i stället hamna i en situation där istäcket runt nordpolen blir så mycket större att reflektionen av solljus ökar betydligt, vilket kanske till och med skulle kunna sänka jordens medeltemperatur något igen.

Så visst, att prognostisera framtidens klimat på något precist sätt låter sig förstås inte göras. Men ändå är det just det vi måste göra, om vi bestämmer oss för att agera utifrån de "scenarier" som klimatforskarna serverar. Någonstans måste vi helt enkelt bestämma oss för vad vi tror, och vill, ska hända. Själva poängen när det gäller klimatmodellerna är att visa på olika alternativa framtider genom att utgå från olika möjligheter för hur det globala samhället kan utvecklas ekonomiskt, tekniskt och befolkningsmässigt och därigenom utsläppsmässigt. Men detta ger oss kanske en falsk känsla av valfrihet: Inga prognoser, men ett smörgårdsbord av scenarier – bara att välja. Genom att på detta sätt måla upp olika möjligheter gör man egentligen i ännu högre grad anspråk på att besitta verklig kunskap om framtiden än om man nöjer sig med att prognostisera en sannolik utveckling, som vi sedan har att förhålla oss till. Och det tycks som om det är just prognoser beslutsfattarna nu faktiskt har börjat be om.

KLIMAT- OCH sårbarhetsutredningen är det svenska exemplet på hur man från politiskt håll nu försöker hantera osäkerheterna om klimatet.

Sofia Alroth, ekonom och sekreterare i utredningen pekar på det ovanliga i denna statliga utredning, nämligen att den måste förhålla sig till naturvetenskapen – det handlar inte bara om vad vi människor väljer att göra. För att uppskatta kostnaderna av klimatförändringen har man i klimatutredningen bland annat valt en modell där man viktat kostnaderna för en viss skada (till följd av exempelvis översvämningar) med risken för att den ska inträffa. Denna viktade kostnad relateras sedan till kostnaden för att förebygga skadan (genom exempelvis invallningar). På

Plötsligt svängde det. Klimatförändringarna har förvandlats från en förbisedd till en ytterst uppmärksam fråga – men hur hanterar man scenarierna?

FOTO: SCANPIX

så sätt vill man hitta något slags grund för att bestämma om kostnaden för att förebygga är rimlig i förhållande till skadan.

– Men sedan finns det förstås sådant som man över huvud taget inte kan acceptera, som att hela Göteborg översvämmas, säger Sofia Alroth.

Ytterligare en komplikation innebär svårigheten att veta vad som skulle ha hänt utan en klimatförändring. Att använda "business as usual" som jämförelse när kostnaden för olika näringar ska utvärderas kan bli ganska missvisande när man försöker titta sjuttio år framåt i tiden.

Dessutom tar man i klimat- och sårbarhetsutredningen inte hänsyn till vad som sker i andra länder till följd av klimatförändringarna. Å ena sidan större flyktingströmmar till följd av torka, å den andra fler turister som väljer att resa norrut, när klimatet runt Medelhavet blir för varmt; de ekonomiska effekterna av sådana förändringar ingår inte i den svenska analysen. Inte heller vad som händer om hela den globala aktiemarknaden kollapsar, vilket enligt exempelvis Sternrapporten är en reell risk. Runt Sverige har man valt att sätta ett fast randvillkor vad gäller samhällets utveckling. Ansatsen är: Givet att inget radikalt sker utanför gränsen, så är detta hur Sverige kommer att påverkas av vår egen klimatförändring.

För de naturvetenskapliga klimatmodeller man har som utgångspunkt gäller förstås motsatsen. Här kommer ju invärdena, som används för att mer i detalj undersöka hur klimatet i Norden påverkas, från de större klimatförändringar som räknas fram i de globala klimatmodellerna. Klimatutredningens arbetssätt kan alltså tyckas motsägelserfullt. Kraven på de naturvetenskapliga modellernas giltighet är uppenbarligen högre än de man ställer på "modelleringen" av samhällsutvecklingen. Men Sofia Alroth försvarar det fasta ekonomiska randvillkoret runt gränsen; det hela är tillräckligt komplicerat ändå, denna utredning har redan en helt annan komplexitet än vad man är van

vid, när det gäller statliga utredningar. Hon sammanfattar utmaningen så här:

– Detta känns faktiskt ganska unikt – att göra en utredning som samtidigt berör alla sektorer i hela Sverige och så här långt fram i tiden.

Den svenska utredningen, vars slutsatser ska presenteras i oktober, syftar till att ge beslutsunderlag för svenska politiker. Sternrapporten ville väcka internationell debatt genom att tydligare än vad som gjorts i IPCC-rapporterna tala om vilka samhällskostnader som följer på klimatförändringarna. Och nu tar faktiskt även IPCC bladet från munnen. Den rapport som presenteras i dagarna (den fjärde i ordningen, efter 1990, 1995 och 2001) blir den första där man inte nöjer sig med att presentera scenarier, utan faktiskt också beräknar sannolikheten för att de ska inträffa. Man kan tycka att det är märkligt att detta inte har skett tidigare, men såväl natur- som samhällsvetenskapen har helt klart en kluven inställning till den normerande roll man tar på sig genom att försöka göra förutsägelser. IPCC-arbetet organiserades enligt Bert Bolin redan från början utanför de etablerade FN-organen just för att ge forskarna makten att helt styra innehållet i de tusentals sidor långa rapporterna. Den del man kan räkna med att beslutsfattare verkligen läser – "summary for policy makers", på några tiotals sidor – är resultatet av en förhandling mellan forskarna och regeringsrepresentanter, men även här har forskarna enligt Bolin ett "veto" vad gäller utformningen. Den brittiska Sternrapporten som alltså tycks ha lyft frågan om klimatförändring till en ny politisk nivå, går däremot enligt Bert Bolin alldeles för långt i sina slutsatser. Om Sir Nicholas Stern själv, förre chefen för världsbanken, säger Bolin:

– Han överdriver på ett sätt som kan slå tillbaka.

THOMAS STERNER (namnligheten med Stern är en slump), professor i miljöeko-

nomi vid Göteborgs universitet, talar i stället om en "omvänd försiktighetsprincip" när det gäller växthuseffekten. Bevisbördan hamnade från början på dem som anser att riskerna med klimatförändringen är stora i stället för på dem som vill släppa ut koldioxid. Men, menar Sterner, om man betänker hur mycket mänskligheten förändrar atmosfärens sammansättning genom koldioxidutsläppen borde det i sig ha varit skäl nog att vara försiktig utan att vänta på bevis för skadeverkningar.

– Många av oss som jobbar med detta har en karriär som hänger på exakthet, vi publicerar hellre vetenskapliga artiklar än vi uttalar oss så att det blir begripligt, säger Thomas Sterner, som just därför ger Sternrapporten en eloge för att "ha vågat".

Jag frågar honom vad som är särskilt utmärkande för Sternrapporten, varför denna rapport har blivit det verkliga uppmärksamhetsmässiga genombrottet för klimatfrågan. Och det är två ord i hans svar som fastnar: "rimlighet" och "ödmjukhet". I tidigare uppskattningar av klimatförändringens påverkan på världens samlade BNP har man hamnat ungefär på nivån en procent. I Sternrapporten talar man i stället om fyra till tjugo procent. Det stora spannet är viktigt, enligt Thomas Sterner, och det är här ödmjukheten kommer in – den ödmjuka inställningen till den egna vetenskapens förmåga. BNP-måttet är egentligen bara lämpligt för att beräkna små, stegvisa förändringar. Det är inte alls anpassat till att göra förutsägelser om ekonomins utveckling över den typ av tidsrymder och av den storleksordning det blir frågan om när det gäller klimatförändringen. Thomas Sterner tar ett mycket enkelt exempel för att illustrera problemet för icke-ekonomen:

Att prognostisera framtidens klimat på något precist sätt låter sig förstås inte göras. Men ändå är det just det vi måste göra ...

Säg att jordbruket står för tio procent av världens BNP. Om då hälften av jordbruket slås ut, skulle det knappast bara innebära att världens BNP sjunker med fem procent. Effekterna skulle bli oerhört mycket större och mer svårberäknade än vad man kan visa med hjälp av normala beräkningsmodeller för BNP-utveckling.

Till slut frågar jag Thomas Sterner om det egentligen alls är någon idé att försöka beräkna framtiden, med alla de osäkerheter han och andra räknar upp.

– En bra fråga, som det är svårt att svara på. Men det ligger väl i vår kultur att vi vill ha ett rationellt beslutsunderlag, säger miljöekonomen.

Den enda egentliga slutsats jag själv kan dra är denna: Den som vill få ett verkligt mått på graden av osäkerhet gör klokt i att hålla koll på försäkringsbolagen. Så länge de tror att vad som helst kan hända lär de fortsätta att backa ur. Men så fort Homo Faber ser minsta möjlighet att kalkylera kommer han att göra det, ty sådan är hans natur. ■

Sista sidan i historiens bok är nu

FRAMTIDENS FILOSOFI | Med Hegel etablerar sig den filosofiska profetian på allvar i det västerländska tänkandet. Tanken att med förnuftet förutsäga framtiden blev styrande i 1900-talets ideologiska utveckling – inte minst för nazismen och kommunismen. Men det finns också en filosofisk motrörelse från 1800-talet och framåt: Kierkegaard, Schopenhauer och Popper har alla kritiserat försöken att förutse mänsklighetens framtid genom filosofisk spekulat

Schopenhauer talade med visst förakt om "förnuftets profeterande" ("Prophetentum der Vernunft"). Naturligtvis tänkte han på de tyska idealisterna och i synnerhet på sin favoritfiende, Hegel. Att man med den filosofiska spekulat

De grekiska filosoferna hade i allmänhet inte gjort anspråk på att kunna se in i framtiden. Vetenskapen hade som de såg det att befatta sig med det eviga och förblivande, med naturen och de mänskliga villkoren. Profetierna överlät de åt oraklen, som å andra sidan var ivrigt verksamma. Marknaden för profetior var avsevärd då, liksom den är nu. Men filosoferna var för stolta för att konkurrera med allehanda charlataner. Givetvis rekommenderade de klokt förutseende ("fronesis", "prudentia") i privatlivet liksom i politiken. Men då handlade det inte om långsiktiga profetior beträffande den historiska utvecklingen utan om mera omedelbara angelägenheter.

Judarna hade inga filosofer, bara profeter. De kristna tog över konsten att profetera. Det kristna Nya testamentet avrundades med den mest inflytelserika av alla världshistoriens profetiska böcker: *Uppenbarelseboken*, Apokalypsen. Där profeterades om den nu existerande världens undergång och om det kommande tusenårsriket under Kristus.

Medeltidens kristna, judiska och muslimska filosofer erkände givetvis profetiernas kraft, annars hade de kommit i konflikt med präster, rabbiner och mullor. Men de betraktade inte profetian som en angelägenhet för filosofin. Här handlade det i stället om en omedelbar gudomlig uppenbarelse, ett budskap från en högre makt. I den nya tiden fortsatte tänkare som Hobbes och Spinoza att förklara profetverksamheten. Skenbart var högaktningen bibehållen. Men ganska tydligt skymtade det fram att filosoferna själva inte trodde ett dyft på profeter. De tillhandahöll allehanda psykologiska förklaringar till den profetiska ingivelsen och betonade, skenbart i berömmade ordalag, profeternas gudabenådade fantasi. Hobbes gjorde en poäng av profeternas politiska farlighet. Suveränen hade att

Av
Svante Nordin

Professor i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet.

noga reglera och sätta upp gränser för profetverksamheten.

Men sedan länge fanns givetvis frestelsen att blanda samman förnuft och uppenbarelse, att på filosofisk väg skapa visioner av framtiden. Ett berömt exempel är 1100-talsmunken Joakim di Fiore, skapare av en historiefilosofi där tre tidsåldrar avlöser varandra – faderns, sonens och den helige andes. Den sistnämnda är det kommande tusenårsrikets tid, ett tredje rike där fred och rättfärdighet skall råda. Joakims förutsägelser, byggda på en sorts filosofisk bibelutläggning, skulle bli ytterst inflytelserika. I dem fanns fröet till en förnuftets profetism. *Johannesevangeliet*s lära om Logos, det Ord eller Förnuft som blir kött, var avgörande för Joakim.

Hegel upptäckte Historien. Hegel är den förste store tänkare som gör historien till ett centralt tema i sin filosofi. Hos honom handlar det om ett förnuft som förändras och utvecklas och som genom en inre dialektisk nödvändighet skapar historia. Visst, han hade föregångare. Kant, Fichte och Schelling hade grubblat över historiens problem. Turgot och Condorcet hade förkunnat mänsklighetens framsteg. Men ingen hade som Hegel kunnat smälta allt samman till en ny

Steg för steg, epok för epok, blad för blad i hävdernas stora bok kunde Hegel följa förnuftets röda tråd, fram till det historiens slut när alla motsättningar skulle ha gått upp i den stora syntesen.

metafysik, övertygande bevisad genom resonemang så subtila att få kunde följa dem, än färre motbevisa dem. Det är genom Hegel som förnuftets profetism på allvar etablerar sig. Inga banala trendframskrivningar, inga naiva prognoser byggda på tillrättalagd statistik. Nej, en djup insikt i historiens hemligheter, i den logik som driver allt. Steg för steg, epok för epok, blad för blad i hävdernas stora bok kunde Hegel följa förnuftets röda

tråd, fram till det historiens slut när alla motsättningar skulle ha gått upp i den stora syntesen.

Den kanske mest världsomskakande av alla filosofiska profeter var en lärjunge till Hegel. Vid universitetet i Berlin, där världsanden för ögonblicket slagit sig ned, studerade den unge Marx Hegels läror. Genom sitt väldiga och ovärdade skägg, sitt passionerade uppträdande, sin skarpa röst som inte tålde några motsägelser imponerade Marx redan som ung på omgivningen och bringade den till underkastelse. "Tänk Dig", skrev en annan Hegellärjunge, Moses Hess, till en vän "Rousseau, Voltaire, Holbach, Lessing, Heine och Hegel sammansmälta i en person – jag säger sammansmälta inte ställa sida vid sida – och Du har dr Marx."

Dr Marx hade disputerat på en för alla icke-hegelianer obegriplig avhandling om grekisk filosofi. Sedan tog han sig an uppgiften att förändra världen. Han gjorde det till stor del genom sina profetior. Han liknade de gammaltestamentliga profeterna, sådana de brukar porträtteras genom sin judiska börd och sitt böljande skägg. Han skilde sig från dem, genom att hans budskap inte kom från Gud utan från förnuftet. Han liknade de "utopiska" socialister i samtiden, som han djupt föraktade, genom sitt socialistiska och kommunistiska budskap. Han skilde sig från dem genom att hans socialism var vetenskaplig. Förnuftet och vetenskapen backades i detta fall upp av tallösa excerpter avskrivna i läsesalen i British Museum. Marx blev aldrig (som han kanske tänkt sig) professor vid universitetet i Berlin. Men han blev sin egen professor, en av dessa privatlärda (Schopenhauer, Kierkegaard och Darwin är andra exempel) varpå 1800-talet är så rikt.

Marx skrev och skrev. Med oläslig handstil producerade han väldiga manuskriptmassor varur han bara publicerade en bråkdel, *Kommunistiska manifestet*, första delen av *Kapitalet*. Men det räckte. Kombinationen av profetiernas kraft – kapitalismens sammanbrott, borgerlighetens undergång, det klasslösa samhällets kommande lyckorike – med den strängt vetenskapliga formen – fotnoter, referenser, statistik, hegeliansk terminologi – gjorde ett överväldigande intryck på många. Intrycket var inte omedelbart – därtill var framställningsformen för snårig. Men Friedrich Engels och andra

lade till rätta och förklarade. Så småningom förstod alla att detta var den vetenskapliga socialismen. När Marx med tiden fick en lärjunge vid namn Lenin, blev det dags att vända världen över ända. Marx hade förklarat världen, Lenin förändrade den. Hade inte Heinrich Heine haft rätt när han en gång varnat för att de filosofiska profeterna är de farligaste? Från den som klyver hårstrån till den som klyver skallar är steget ofta nog kort.

Också 1900-talet hade sina filosofiska profeter. Oswald Spengler hette en av de mest omtalade. Spengler var lika skallig som Marx var hårbevuxen. Men annars fanns det många likheter. Också Spengler tänkte stort, planetariskt, globalt. En fattig privatlärare också han, där han satt som sjukpensionerad gymnasielärare på Arcisstrasse 38 i München och plitade på sitt storverk. Han hade ständiga bekymmer med pengar. Han fruktade krigsinmål i första världskriget, trots att han en gång förklarats för kronvrak. Hans hälsotillstånd var vacklande. Men för hans inre öga uppstod civilisationer och gick under. Världshistorien knådades till nya formationer. Med hjälp av Spenglers nya metod, hans världshistoriska morfologi, kunde framtiden förutses på ett exakt sätt. Den tyska publiken spratt till hösten 1918, när Spengler publicerade resultatet av sina beräkningar och förutsade Västerlandets undergång.

Visserligen var det inte riktigt så farligt som det lät. Västerlandet skulle inte gå under i en plötslig katastrof, bara sakta förstöra och förlora sin kulturskapande förmåga. Detta skulle inte behöva hindra Tyskland från att under mellantiden forma en "preussisk socialism" och tillkämpa sig världsherraväldet.

Också Spengler fick med tiden en lärjunge. Han hette Adolf Hitler och för-

verkligade visionerna. Spengler gillade honom aldrig riktigt. Som ofta händer motsvarade byggnaden inte helt och hållet ritningarna.

PROFETIÖRN BLIR FLER och fler. Vetenskapen och förnuftet får numera i Västerlandet alltid vara med att leverera material. Men förmodligen är det så att det bara finns ett begränsat antal grundprofetior som i det oändliga återbrukas och varieras. "Historiens slut" till exempel. "Tiden krymper", skrev Paulus, snart rinner den ut, snart går den nuvarande världen under. Därav blev Joakim di Fiore och hans tredje världsålder. Därav blev historiens slut hos Hegel, när friheten och förnuftet förverkligats. Därav blev det klasslösa samhället hos Marx. Därav blev historiens slut när Alexandre Kojève på 1930-talet i Paris förläste om Hegel inför en andäktigt lyssnande skara, där alla blivande stora franska efterkrigsfilosofer satt med. Därav blev Francis Fukuyama som sommaren 1989, strax innan Berlinmuren föll, i en artikel förkunnade "The End of History". Fascismen och kommunismen hade spelat ut sin roll, hävdade Fukuyama. I framtiden skulle den demokratiska marknadsekonomi vara det enda i världsskala återstående alternativet. En ny global liberal världsordning förestår.

Eller skall vi förvänta oss eviga konflikter? Herakleitos hade gjort gällande att striden är alltings fader. Hade inte Spengler skrivit sin doktorsavhandling om Herakleitos? Väntade sig inte också han evig strid, ständig kamp mellan uppåtgående och nedåtgående civilisationer? Var det inte den grundprofetian Samuel P. Huntington gav ny, aktuell form när han skrev en bok om *Civilisationernas kamp*? Historien skulle inte alls komma att ta slut, menade Huntington. Liksom all-

tid skulle den fortsätta att drivas av konflikter som dock inte skulle leda framåt utan bara runt. Mot lineära historieuppfattningar satte Huntington en cyklisk. Det nya skulle bara bestå i att konflikterna som tidigare stått mellan religioner, nationer eller ideologier i framtiden allt tydligare skulle komma att utspelas mellan civilisationer, den islamska mot den västerländska, den konfusiansk-kinesiska mot den hinduisk-indiska och så vidare.

Fukuyama förutspår evig fred. Huntington förutspår evigt krig. Båda är övertygade om att det går att grunda profetior på förnuftet, på en filosofisk eller empirisk tolkning av historien.

Är det så säkert? Karl Popper var en av dem som betvivlade det. I skrifter som *The*

Fukuyama förutspår evig fred. Huntington förutspår evigt krig. Båda är övertygade om att det går att grunda profetior på förnuftet ...

Poverty of Historicism och *The Open Society and its Enemies* gick han redan på 1930- och 1940-talen till attack mot historiefilosoferna (bland dem Hegel och Marx). Det sinnrikaste och kanske mest övertygande av hans argument var följande. Mänsklighetens framtid kommer till stor del att bestämmas av kommande vetenskapliga upptäckter och uppfinningar. Vad skulle 1800-talet ha varit utan ångan och elektriciteten? Vad skulle 1900-talet ha varit utan radio, kärnenergi, datorer? Men framtida uppfinningar och upptäckter har vi definitionsmässigt ännu inte uppfunnit eller upptäckt. Vi vet inte vilka de kan komma att bli. Följaktligen kan vi inte förutsäga framtiden. Det var en sorts historieteoretisk motsvarighet till Gödels teorem Popper här framlagt. Inom varje tid går det att formulera problem som inte kan avgöras inom de ramar som denna tidsålder tillhandahåller. Vi har inte nu till vårt förfogade de tankeredskap med vilka framtidens intellektuella revolutioner kommer att göras. Därför kan vi heller inte förutsäga historien.

Sören Kierkegaard, Schopenhauers samtida, uttryckte sin skepsis mot "förnuftets profeterande" vackrare och lika klokt. Världshistorien, skrev Kierkegaard, kan liknas vid en teater som en mäktig kung har byggt enbart för sitt eget bruk. Ensam i salongen sitter denne kung i sin loge och betraktar skådespelet. En sådan härskare är Gud.

"Ingången till denna teater är stängd för varje existerande ande." Om en sådan ande, om en enskild människa tror att hon kan vara åskådare till skådespelet har hon glömt bort att hennes roll är som aktör. Hon är tilldelad en roll vars plats i pjäsen är känd bara för Gud som ensam författare och åskådare. Kort sagt, hur pjäsen slutar vet vi inte. Förnuftet kan bara belysa ett kort stycke väg och det bara med ett flackande ljus som lätt kan blåsas ut vid minsta vindpust. Dess bättre räcker det korta perspektivet ganska bra för oss, vi lever bara i ett kort perspektiv. Kan vi bara hålla reda på våra entréer, våra sortier och våra repliker kan vi ändå spela vår roll. ■

Explosiv framtid. Många filosofer har spekulerat om framtiden, till exempel Spengler som förutsåg Västerlandets undergång i form av ett långsamt förstelnande. Målning av Anton Brzezinski.

ILLUSTRATION: CORBIS

Framtiden är inte vad den har varit

PROGNOSER I VARDAGEN | Är den framtidsinriktade människan på reträtt? I

det kapitalistiska samhället fick nyheten ett egenvärde. Det nya överglänser det gamla, och för att kunna leva upp till framtidens krav behöver vi så tillförlitliga prognoser som möjligt. Men nutidens förkärlek för illavarslande prognoser tyder på att motrörelser mot framtidsmänniskan är på väg att formeras. Vår längtan efter mening och stabilitet tycks inte ha mildrats, vare sig av kapitalismen eller vetenskapen.

Redan Sokrates klagade som bekant på ungdomen, och det sägs emellanåt att de äldre alltid har klankat på de unga. Det är emellertid inte alldeles sant. Håller vi oss till det förindustriella Sverige, stämmer inte ens ungdomsbegreppet. Det är först med industrialismen och det moderna samhällets intåg som ungdom kommer att få dagens betydelse av en alldeles särskild period, inskjuten mellan barndom och vuxenhet. I det svenska ståndssamhället fanns det tre distinkta åldrar: barndom, ungdom och ålderdom, varvid ungdomen var lång och ungefär detsamma som "mannaålder".

Anledningen till denna förändring är att det moderna samhället vänder blicken mot framtiden; och vilka skall behärska framtiden, om inte ungdomen? Modernitetens första romantiska och politiska ungdomskult var inte alls kritisk mot något ungdomligt förfall utan handlade om ungdomens ansvar och möjligheter att skapa ett bättre samhälle. Som Henrik Berggren visar i sin avhandling *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900-1939* (Tiden 1995) hävdade de unga – ackompanjerade av de vuxnas applåder – att de var överlägsna de äldre. De stod som ett slags framtidens förtrupp.

Sedan ett par decennier tillbaka verkar ett nytt skifte pågå. Vi sägs leva i postmoderna, högmoderna eller kanske senmoderna tider, men ingen av beteckningarna ger särskilt god vägledning, annat än i den meningen att vi befinner oss i något slags halvhjärtad antites till modernismen.

STRÄNGT TAGET FINNS VARKEN historien eller framtiden. Det som finns är ett evigt presens, som ett slags växlingsstation där framtid omvandlas till förfluten tid. Människan är visserligen dömd att leva i detta presens – tiden är ju den dimension som vi har minst kontroll över – men vi har ett val att träffa, när det gäller vilket vi ska betrakta som mest värdefullt: historien eller framtiden. Traditionella samhällen väljer historien och att så långt det är möjligt lösa de problem som dyker upp i det dagliga livet, genom att ha en äldre generations uppfattningar som rättesnöre. Man skulle också kunna säga att historiskt orienterade samhällen tar

Av

Karl-Olov Arnstberg

Professor i etnologi vid Stockholms universitet.

det säkra före det osäkra. De styrande tror sig inte kunna kontrollera tillvaron på egen hand utan de anser sig behöva ta hjälp inte bara av sina gudar utan också av de äldsta och klokaste.

Ytterst handlar skiftet i fokusering mellan historisk tid och framtid om en övergång från att veta till att förstå. Den som vill förstå behöver inte nödvändigtvis samla på sig en mängd erfarenheter. I stället gäller det att kunna resonera kritiskt och systematiskt, att driva en analys där varje steg i processen är möjligt att kontrollera. Det är av det skälet vi inte tror att vi får regn, även om prästerna under en torkperiod ber aldrig så intensivt.

Ett modernt medvetande hittar inget samband mellan bönen och regnet. Mer än så, vi tror oss veta att det inte kan finnas något sådant samband. I stället kanske vi undersöker om vi kan skapa det slags moln, som utlöser regn. Eller så startar vi ännu tidigare, med att studera meteorologiska fenomen, i syfte att kunna förutsäga regn. Så långt det är möjligt vill vi förstå vad som kommer att hända, så att vi åtminstone är beredda.

Vår tillvaro är helt genomsyrad av den typen av förutsägelser. Jag kollade hur många skrifter som Libris – svenska biblioteks sökmotor på nätet – registrerat, med ordet prognos i titeln. Det var sammanlagt 352 stycken. Vad sägs om följande smakprov:

*Teknisk prognos – 100 experter siar om framtidens teknik
Hur blir vädret? : gör din egen prognos snabbt och lätt
Vetemyggor räknas i feromonfallor: effektiv prognos på väg
Modell för prognos av tidpunkt och karaktär för islossningen i Torneälven*

Borderline personlighetsstörning : uppkomst, symptom, behandling och prognos

Prognos för rapsjordloppan 1998
Fullborrning av Klippen-tunneln i Lappland : prognos, uppföljning och analys av drivningsdata
Stockholms läns sjöar : utveckling, status och prognos
Personbilar : prognos till år 2015
Prognos och kontroll i socialdemokratins framtidsbild

FRÅGAN ÄR VAD DET ÄR som gör att historien växlas in mot framtiden. Själv skulle jag satsa en slant på att nyorienteringen är en frukt av upplysningstiden och dess kritiska tänkande. Och skulle jag nämna en tänkare som betytt mer än andra i detta sammanhang så blir det moralfilosofen och ekonomen Adam Smith, som med *The Wealth of Nations* (1776) lyfte fram välståndets betydelse. Enkelt uttryckt: fattigdom är ett helvete och den enda människa som kan vara lycklig är den som lever i välstånd, en uppfattning som "lyckoforskare" även i dag anser vara giltig. Adam Smith såg foljdriktigt hela samhället som en kontrollerbar och förutsägbär maskin vars överordnade uppgift var att producera välstånd. Denna tanke är också den minsta gemensamma nämnaren för vår egen tids tre stora politiska ideologier: konservatism, liberalism och socialism.

Men det räcker knappast som svar. I *Ögonblickets Tyranni* (Nya Doxa 2001) skriver antropologen Thomas Hylland Eriksen att det är klockan plus boktryckarkonsten plus vetenskapen och dess teknologi plus det industriella produktionssättet plus kapitalismen som utgör det kulturella paket som skapar framtidsstro.

Det finns en gemensam nämnare också i detta sammanhang, nämligen att dessa fenomen "befriar" människan. Klockan gör tiden lineär, mekanisk och universell. Boktryckarkonsten är första steget i kunskapens befrielse. Det är begränsat vad en människa kan behärska, men det finns inga begränsningar i den kunskap som ett bibliotek kan rymma – för att inte tala om hur kunskap hanteras i vårt eget datoriserade tidevarv. Vetenskap handlar om att skapa universellt giltig kunskap. Den ska till och med vara oberoende av forskaren – objektivitet är som bekant ett av vetenskapens nyckelbegrepp. Det industriella produktionssättet handlar om rationell och kontextlös produktion. Och som gräddde på moset finns kapitalismens enda egentliga hårdvaluta, nämligen de pengar, som i sin tur gör snart sagt alla värden över-sättbara i varandra.

Är detta framsteg? Absolut! Stora mänskliga framsteg skapar stort självförtroende; vi sätter en allt större tilltro till den mänskliga förmågan. Kanske kan människan behärska existensen alldeles på egen hand?

Foljdriktigt minimerar moderna samhällen kontakterna med såväl gudar som gamlingar. Framtid och ungdom är det som gäller. Det finns visserligen en del gamla män och kvinnor på viktiga positioner runt om också i den moderna världen, men ser vi till mängden, så är de unga i förkrossande majoritet. Den spetskompetens som driver utvecklingen anses bäst behärskas av de unga. Detta gäller exempelvis för stora företag som i vår tid behöver minska sin personal. Det är de äldsta som erbjuds avgångsvederlag och får gå, inte de unga. "De äldsta" kan i

Vår tillvaro är helt genomsyrad av förutsägelser. Jag kollade hur många skrifter som Libris registrerat, med ordet prognos i titeln. Det var sammanlagt 352 stycken.

extremfallen betyda personal som just fyllt trettiofem.

Det moderna samhället blir på så sätt det som ständigt hänger med i utvecklingen, som leder jakten på "det senaste". Huvuduppgiften för samhällets makthavare är utveckling, det vill säga samhället måste hela tiden bli bättre. Ett modernt samhälle som hamnar på efterkälken har helt enkelt blivit omodernt.

DET FINNS EN AVGÖRANDE SKILLNAD mellan historia och framtid i den meningen att man inte kan göra något åt historien. Man kan lära av den, man kan relatera till den och man kan tolka den i all oändlighet, men det går inte att komma ifrån att det som hänt har hänt. Det är annorlunda med framtiden, eftersom den ännu inte har inträffat. Moderna människor gör med andra ord sitt bästa för att inrikta sig på framtiden, för att se till att samhället och människorna "går i rätt riktning", även om det

Ett med framtiden. Den moderna människan riktar in sig på det som komma skall.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

nu aldrig blir riktigt som man hade tänkt sig. Här finns det i grunden tre framtidsnivåer, som samspelar med varandra:

1. Utopier ligger längst bort i sin roll av visioner, drömmar och fantasier om framtiden, exempelvis det klasslösa samhälle vi skulle uppnå via proletariats diktatur. För traditionella samhällen är paradiset ett ursprung, en tillvaro dit invånarna drömmer om att återvända. För framtidsorienterade samhällen är ursprunget ointressant, det som är viktigt är det framtida lyckoriket. Och detta perfekta samhälle, med sina lyckliga invånare, är inte Guds verk utan något som vi själva kan åstadkomma. Här har också dystopierna sin plats, skrämmande bilder av vad som händer om vi låter fel krafter styra, alternativt inte kontrollerar och reglerar nuet hårdare. Klassiska dystopier är Kafkas *Processen*, Aldous Huxleys *Du sköna nya värld*, George Orwells *1984* och Karin Boyes *Kallosain*. I nyare tid kommer dystopierna framför allt från Hollywood med *Terminator*-filmerna, *Robocop*, *Bladerunner* och *Minority Report*. Wikipedia har på webben listat ett 70-tal dystopiska filmer.

2. Prognoser skiljer sig från utopier och dystopier genom att tala om hur det kommer att bli inom den allra närmaste framtiden. De gör anspråk på att vila på vetenskaplig grund. Vi möter dem i medieflödet snart sagt varje dag. Den dag när jag lägger sista handen vid denna text är en av nyheterna att försäkringskassan och premiepensionsmyndigheten ska skicka ut en ny typ av "orange kuvert" till landets 440 000 pensionärer. Syftet är att ge dem en samlad bild av deras pensioner, så att de kan göra en så bra planering av sin framtid som möjligt. Det finns inte bara prognoser över vad som kommer att tillföras samhället och medborgarna utan också vad som kommer att försvinna som föräldrat. Till exempel finns det framtidsforskare som är övertygade om att pengar kommer att ersättas med kort och försvinna, något som ju åtminstone till en del är sant redan i dag. Niels Böttger-Rasmussen, som är forskare vid det danska institutet för framtidsforskning, menar att detta också leder till att svartjobben dör ut, eftersom svartjobbarna oftast betalas kontant. Fan tro't!

3. Regleringar, som avser att få invånarna i ett samhälle att gemensamt sträva mot de utopiska målen, eller i varje fall inte gå åt fel håll och på så sätt skapa ett sämre samhälle än det vi redan har. Det handlar om att bejaka marknadskrafterna, så att tillväxten blir stor nog. Är framtiden en ifrågasatt gud, så gäller det

absolut inte för kapitalismen. Ett samhälle utan tillväxt är liktydigt med ett samhälle på nedgång. Men det handlar också om att hålla marknadsmekanismerna stången, främst med hjälp av skatter och transfereringar. Hög bensinskatt antas leda till minskad miljöförstöring. Hög spritskatt begränsar supandet och därmed våldet och alkoholskadorna. Bostadssubventioner motverkar boendesegregation etcetera. Också här gäller det att vara så tidigt ute som möjligt, redan innan skadan är skedd. Eller som Peter Sellers en gång formulerade det, det handlar om att klia sig redan innan det börjar klia.

VI MÅSTE HANTERA FRAMTIDEN så att den inte trillar ner i skallen på oss, och vinsten med denna hjärnans seger över hjärtat är inte bara välstånd utan också kontroll. Framtiden blir antagligen i högre utsträckning än någonsin tidigare som vi tänkt oss. Denna förmåga att behärska framtiden leder också till att vi kan leva över våra tillgångar. Vi kan exempelvis köpa bostäder och kapitalvaror som vi inte har råd med, därför att bankerna räknar med att vi har koll på framtiden så att vi kan betala inte bara i dag utan också i morgon. Vi kan leda in våra barn på långa och trista studier med argumentet att det väntar framtida belöningar. Och försäkringar minimerar skadorna, när det händer som inte får hända. Det gäller att skaffa sig garantier så att framtiden fungerar också om den inte fungerar.

Historien finns givetvis kvar i vårt framtidsfixerade kollektiva medvetande, men den har en annan roll än i det traditionel-

Vi är toleranta och kulturförnekande för såväl egen som andras del, därför att vi inte längre har lust och kompetens att inse att kultur ofta är på allvar ...

la samhället. Den presenterar sig som en evolutionsprocess. Det är i dag vi har hunnit längst. Historien förstås som en linjär utveckling fram till dagens situation. Det kan vara roligt att veta en del om hur det var förr, men egentligen är det ingen viktig kunskap, eftersom man då inte hade hunnit lika långt som man har i dag. Varför lyssna på en kristallmottagare från 1930, om man kan lyssna på en radioanläggning som är det senaste på marknaden? En dag kommer också det samhälle som vi nu har, att ha transformerats till något bättre och mer avancerat. Vi är på en resa in i ett ständigt bättre liv (utveckling), och historien rymmer ingen guldålder utan bara en knippe lösningar på diverse livsproblem, lösningar som är sämre än de som vi i dag kan genomföra.

Vi svenskar gillar den här grundsynen och är mycket förtjusta i att beskriva oss själva och vårt land som det mest moderna som finns. Det gäller inte bara med referens till svensk teknik och forskning, utan det gäller också för viktiga politiska och sociala framsteg. Vi anser att svensk jämlikhet och jämställdhet är bäst i världen, liksom svensk barnuppfostran. Att de äldre sedan kan ha en förhållandevis problematisk relation till den unga generationen ändrar inte denna moderna dogm. Exempelvis kan inte ett land där aga är accepterat ha hunnit lika långt som Sverige, alldeles oavsett hur relationerna mellan de unga och de gamla ser ut. När detta skrivs har Färöarna som sista land i Norden kriminaliserat barnaga. Det betyder att de blivit mer moderna, att de har tagit ett steg framåt i sin utveckling.

OM VI LÄMNAR DEN ÖVERSIKTLIGA BILDEN av hur samhället fungerar och ställer frågan hur man som individ ska tänka när man tänker modernt, är det lättare att svara med ett antal "inte" än att ange ett påbudande regelsystem. På något sätt hänger det samman med att den moderna individen är befriad från en mängd bindningar som begränsar tänkandet. Huvudregeln för det moderna tänkandet är att man ska vara förnuftig och rationell. Vill man vara kritisk mot detta, kan man tala om förnuftets fälla – är livet värt att leva om man inte tror på något och inte ger sig hän?

Naturligtvis inte, man måste givetvis söka nya glädjeämnen, andra bejakelser. Men dessa söks på ett annat plan. Den vardagliga samvaron bör vara befriad från kulturell särprägel. Mer eller mindre medvetet kräver vi att folk vi umgås med ska vara "som vi". Bara det inte märks på ett störande sätt i umgänget, får våra medmänniskor ha vilken hudfärg, vilket modersmål, vilken religion och vilket ursprung som helst. Vi är toleranta och kulturförnekande för såväl egen som andras del, därför att vi inte längre har lust och kompetens att inse att kultur ofta är på allvar, att människor utanför den moderna sfären kan erfara en tvingande kraft i traditioner, religiösa påbud och familjeband.

Exempelvis kan en svensk flicka bestämma sig för att lägga sju sorters blomster under huvudkudden för att drömma om sin tillkommande, därför att detta är en gammal tradition. Men om hon under midsommaraftonskvällens framskridande tappar bort detta, är det väl inte hela världen när hon vaknar morgonen därpå. Det är hon själv som bestämmer över sitt liv och inte traditionen.

Låt oss slippa alla band helt enkelt! Ett antal debattörer har hävdad denna position som föredömlig. Den engelske sociologen Anthony Giddens kallar detta slag av frihet för posttraditionell.

Hit men inte längre. Diverse hot och dystopier tenderar att dominera informationsflödet i medierna.

FOTO: ALL OVER PRESS

Hans tyske kollega Thomas Ziehe har lanserat begreppet kulturell friställning.

Det friställda förhållningssättet gentemot traditioner och etablerade värderingar kan också förstås med hjälp av sociologen Max Webers klassiska uppdelning i värderationalitet och målrationellitet. Värderationalitet är när värderingarna styr och former beteendet på ett bestämt sätt. Religion och tradition är utpräglade värderationella perspektiv, som håller sina proselyter i strama tyglar. Att som god lutheran och kristen gå i kyrkan varje söndag är en värderationell handling.

I vår tids sekulära tillvaro är kanske politiska partier ett ännu bättre exempel. I sina partiprogram slår partierna fast sina grundvärderingar och anger de sätt de tänker förverkliga sina ideal på. Om sedan praktiken hänger samman med de uppställda idealen är en annan fråga. Ofta är det så att i jakten på det politiska ledarskapet blir målrationelliteten viktigare än värderationaliteten.

Målrationellitet är liktydigt med det valspråk som (oriktigt) brukar tillskrivas jesuiterna, det vill säga ändamålet helgar medlen. När till exempel *Aftonbladet* den 9 augusti 2001 publicerade arrangerade bilder på nazistiska ungdomar som gjorde hitlerhälsning, givetvis utan att informera om att de var arrangerade, så var detta ett skolexempel på målrationellitet. Här kan man urskilja två målsättningar, det ena och uppenbara är, att det gäller att med alla medel bekämpa nazismens utbredning. Men det finns också ett annat och starkare målrationellt motiv: det gäller att göra så spektakulära reportage som möjligt, i syfte att locka lösnummerköpare. Med andra ord, ett krasst ekonomiskt motiv.

När jag väljer det lite udda exemplet med *Aftonbladet*, gör jag det för att visa att kapitalismen utgör målrationellitetens bästa grogrund. I jakten på pengarna är det ofta framgångsrikt att ägna sig åt slakt av heliga kor. Kanske kan man rentav tolka sammandrabbningen mellan "liberala västerländska värdesystem" och "islamistiska terrorhandlingar" som en krock mellan mål- och värderationalitet. Alldeles tydligt är, att även om pengar är nödvändiga också för terrorister i deras verksamhet, så är varken pengar eller välstånd något islamistiskt mål.

En trovärdig hypotes är att varje samhälle producerar det slags människor som det behöver. Framtidssamhället behöver framtidsmänniskor, och det som främst karakteriserar dessa är att de är fria, eftersom man aldrig fullt ut kan veta vad som händer. Individer som varken är förankrade i sina släkter eller i sina lokala miljöer har därför störst möjligheter att bli vinnare. Det innebär också att sociala system frikopplas från det fysiska rummet.

I *The Consequences of Modernity* (Polity Press 1990) kallar Anthony Giddens detta för *disembedding*. Vi får en ny klassindelning, där de mest friställda är de mest framgångsrika, de som accepterar och kan exploatera ständigt förändrade villkor. De verkliga förlorarna är de som fastnar eller aldrig lyckas frigöra sig, som sitter mentalt fast i orubbliga föreställningar, som rotar sig i en segregerad lokal kultur.

Förmodligen är det också i detta sammanhang dystopierna föds. Det är när vi rationellt försöker hantera framtiden i stället för att förlita oss på såväl gud som de politiska framgångsrecepten, som vi riskerar att bli dystopiker. I ett alldeles för stort informationsflöde finns det ingen anledning att hålla reda på allt det som fungerar, utan det är just hoten som vi måste ha koll på och sysselsätta oss med. Exempelvis blev stanfordbiologen Paul Ehrlich mycket uppmärksam, när han i slutet av 1960-talet började skriva om befolkningsexplosionen och hur den skulle leda till jordens undergång. Men hans beräkningar stämde inte, och för denna liksom för många andra svarta förutsägelser gäller att de inte har varit särskilt sanna. Världen har inte gått under utan är kanske en bättre plats för en större procent av mänskligheten än den någonsin varit, åtminstone i materiellt avseende. Såväl Indien som Kina har ju snabbt växande medelklasser, som har den västerländska konsumtionistiska livsstilen som ideal. Det hindrar inte de dystra framtidsprofetierna från att flöda. Det finns ytterligare ett steg i denna process, avtrubningen. Hoten och varningarna strömmar emot oss, och de tar aldrig slut. När det gäller mat suckar folk och säger att man inte kan hålla reda på vad man kan äta och vad man inte kan äta. Och fler än någonsin äter sig smållfeta. Kanske kan man till och med säga att medierna förbrukar hoten. När dessa väl är uttalade jagar journalister och olika slags sanningssägare vidare i en ständigt pågående jakt efter det nya. De gamla hoten överlagras av nya och fräscha, alldeles oavsett om de gamla fortsätter att vara relevanta.

VI HAR TVÅ GRUNDLÄGGANDE uppdrag som människor. Det ena är att säkra överlevandet och det optimalt trygga och goda livet, det andra att hitta mening med det liv som vi utan egen förskyllan befinner oss i. Vad är det egentligen för poäng med att alls leva? Dessa båda förhållningssätt samspelar med varandra, och rent allmänt kan man kanske säga att meningen med livet är viktigare än det materiellt sett goda livet. Den som har ett varför att leva för, kan utstå nästan varje hur. Det är med andra ord egentligen inte så viktigt hur man lever, så länge man tycker att det finns en mening med detta liv. Ett pelarhelgon lever ett rätt jobbigt men meningsfullt liv. Och motsatt, en person som har det materiellt väl ställt med komfort, underhållning och så vidare kan mycket väl vara ett ständigt rov för meningslösheten. Vårt samhälle är bra på att producera så gott som allting utom lycka/mening.

Det som den västerländska människan egentligen har gjort – vilket historiskt sett är ett udda val – är att optimera det materiella och förneka meningsfrågorna. I ett första steg försvinner den religiösa världsbilden, i ett andra steg försvinner också de världsliga ideologierna, de som ska skapa lyckoriket här på jorden (kommunism, nazism etcetera). Kvar vid makten – för hur länge? – blir en människotyp som optimerar sin kontroll över framtiden;

Är det något som plågar vår postmoderna tillvaro, så är det att tron på framtiden inte längre fungerar.

denna rationella och kalkylerande människa som inte ser någon mening med att höja blicken och ställa meningsfrågor utan i grunden har en hedonistisk livssyn – din stund på jorden ska vara så maffig som möjligt. Och pengar blir en allt viktigare mätare av den individuella värdet, något som såväl direktörer som politiker och fackföreningsledare i dessa dagar demonstrerar genom att tävla med varandra i att vara välbetalda.

Emellertid låter sig inte frågan om meningen med livet avfärdas. Den finns där som allt mer problematisk och pockar på svar. Går vi till det moderna livets husgud, vetenskapen, så finns ingen tröst. Det är snarare tvärtom. Den första attacken sker redan med det kritiska tänkande som Kopernikus tillämpar, när han tar ifrån jorden dess roll som universums centrum och visar att vår planet bara är en av många som kretsar kring solen (*Om himlakroppars rörelse*, 1543). Därmed inleds ett filosofiskt tänkande kring människans plats i existensen, som får sitt nästa stora skott under vattenlinjen när Darwin relativiserar människan till att vara en biologisk art bland andra. I vetenskapens ögon blir människan en bland många slags invånare på en obetydlig planet som cirklar kring en medelstor stjärna i utkanten av en galax som i sin tur är en av miljarder galaxer. Vad som är centrum i detta universum är svårt att säga, men det är knappast människan.

Detta vetenskapens icke-svar på frågan om alltings mening är djupt otillfredsställande, i synnerhet för unga människor som vill gå motströms och därför i allt högre utsträckning prioriterar meningsfrågorna.

Kanske lever vi i det postmoderna samhället, men om vi gör det, så har vi ännu inte någon riktigt bra definition av vilka grundbultarna är i detta samhälle. Förespråkarna beskriver det postmoderna närmast som en motkultur till det moderna, och skälet är att det moderna samhället per definition befinner sig närmast framtiden. Därför är det enda sättet som det moderna samhället kan förpassas till historien på, att göra det i tandem med framtiden. Möjligen är det just detta som sker. Är det något som plågar vår postmoderna tillvaro, så är det att tron på framtiden inte längre fungerar. Dystopierna är mer kraftfulla och trovärdiga än utopierna utan att historien för den skull har återtagit sin ledande position. Huvudintresset riktas mot det som sker här och nu, och vi ser ingen röd tråd i utvecklingen, med påföljd att tiden förlorar sin riktning. Vi blir helt enkelt osäkra på vad för slags samhälle vi befinner oss i. Denna yta av osäkerhet hindrar dock inte att till vardags och utanför de intellektuella kretsar är framtidsstänkandet såväl en självklarhet som en nödvändighet. Det företag eller den organisation som inte ständigt planerar sin framtida överlevnad, som tror att det inte behövs ett kontinuerligt flöde av prognoser, gör bäst i att börja putsa på sin svanesång. ■

Nya mirakeldieter och hälsolarm kommer titt som tätt, men befolkningen i USA och västvärlden blir bara fetare och fetare. De hälsoprodukter vi tror motverkar fetman är många gånger bara knep från livsmedelsindustrin för att få oss att konsumera ännu mer onyttiga sötsaker. Det säger **MARION NESTLE**, som vill slå ett slag för den gamla hederliga kostcirkeln och ser tecken på en positiv motrörelse i det ekologiska lantbruket.

Livsmedelsindustrin förvandlar hälsa till ohälsa

Av

Ann-Helen Meyer von Bremen

Frilansjournalist med inriktning på lantbruk, livsmedel och mat.

Marion Nestle säger sig vara trött av resan och tidsomställningen, när hon tar emot för intervju på sitt hotellrum i Stockholm. Men av detta märks ingenting. Nestle är minst lika intensiv i sitt tal som hennes ögon och hår är svarta. Hon brukar beskrivas som forskarvärldens svar på Eric Schlosser, författaren till *Fast Food Nation*, och utan tvivel finns en del likheter. Precis som Schlosser är Nestle i högsta grad kritisk till dagens lantbruk och till en livsmedelsindustri som hon menar hotar att ta kål på oss. Fetma är ett växande problem över hela västvärlden. Och även om larmrapporter på sistone duggat tätt i Sverige, märks problemet förstås främst i USA.

Likheterna med Schlosser är flera. De skriver båda böcker som har blivit väckarklockor på området, och de har båda suttit med i otaliga debattpaneler. Marion Nestles mest kända bok *Food Politics* kom 2002, bara ett halvår efter Schlossers *Fast Food Nation*, och genomslaget blev mycket stort. Den beskriver bland annat hur livsmedelsindustrin har lyckats förändra statsmakternas arbete och riktlinjer för hälso- och näringsfrågor, och den blev den tunga faktaboken som kompletterade Schlossers mer populistiska variant. I första hand är Nestle dock inte författare, utan forskare och professor i näringslära, folkhälsa och livsmedelsstudier på New York University.

Det är lätt att ha fördomar mot en kvinna som kritiserar livsmedelsindustrin för att prångla på oss alldeles för mycket läsk, snask och skräpmat och som dessutom är professor i näringslära. Men låt oss en gång för alla göra klart: Hon är inte en undernär, humorbefriad och sträng asket. Tvärtom älskar hon mat.

– Ja, jag älskar att äta, men inte så mycket att laga mat. Jag bor i New York, och där handlar mycket av det sociala umgänget om att gå ut och äta. Jag bor ensam, mina barn är utflugna och jag har en särbo. Jag bor i en för New York typisk lägenhet med ett minimalt kök, alltså åter jag ute. Men jag älskar när folk lagar mat åt mig, och jag har turen att känna en hel del kockar.

Hon älskar socker också, precis som de flesta av oss, men försöker hålla igen på det. Kosttillskott och särskilt hälsobringande livsmedel som *functional food* är hon skeptisk till; hon tycker att det är bättre att helt enkelt äta bra mat.

Det kan också vara bra att reda ut bakgrunden till hennes efternamn. Nej, hon har ingen koppling till företaget Nestlé eller den familj med samma namn som grundade företaget. Däremot hämtade hennes förfäder inspiration av företagsnamnet. Enligt familjehistorien kom hennes förfäder till USA från Litauen någon gång vid förra sekelskiftet. När de steg i land på Ellis Island såg de en stor reklamskylt för – just det – Nestlé, och bestämde sig för att ta det namnet.

– Jag har återvänt till Litauen, men jag

undrar verkligen om det är sant att jag har mina rötter där, för jag såg ingen som såg ut som jag. Men de hade väl två världskrig på sig för att göra sig av med sådana som oss, konstaterar hon med torr ironi och syftar på sin judiska börd.

I USA har hon kallats för "det närmaste en matsheriff man kan komma", och det ligger en del i detta. Marion Nestle är en kombination av forskare, lärare och politisk konsumentjournalist och tillhör den grupp forskare i USA som energiskt försöker stoppa den ökande fetman. Ändå baserar hon sin konsumentpolitiska gärning på vederhäftig forskning, något annat har inte ens hennes bittraste fiender lyckas beslä henne med.

Hon har doktorerat i molekylär biologi och har en master i näringslära och folkhälsa. Hennes forskning analyserar de vetenskapliga, sociala, kulturella och ekonomiska faktorer som påverkar utvecklingen av de statliga riktlinjerna som rör nutrition och folkhälsa. Hon bedriver också forskning om hur livsmedelsindustrins marknadsföring påverkar barns kost och hälsa. Dessutom vill hon gärna blottlägga sambanden mellan jordbruket, maten och hälsan.

Hennes senaste bok heter *What to Eat* (2006) och är resultatet av att folk har bett henne att skriva en bok om vad de borde äta.

MARION NESTLE MENAR att det egentligen inte är särskilt svårt att leva någorlunda sunt. Det

handlar om att äta mindre, äta mycket frukt och grönt samt att röra på sig. Den gamla hederliga kostcirkeln eller näringspyramiden fungerar utmärkt. Problemet är dock att förvirringen har tilltagit, när det gäller vad som är en bra kosthållning.

– Det har skett ett skifte i inställningen till kostvanor från myndigheternas sida. Numera betonar man komplexiteten. Man säger ingenting om hur enkelt det egentligen är att äta sunt. Man individualiserar också mycket mer och pratar om ett större personligt ansvar. Dessutom vill man göra all mat lika mycket värd och menar att det inte finns någon dålig mat, vilket jag anser är fel. Fram till 1995 handlade de amerikanska kostråden från myndigheternas sida om sju enkla råd som rymdes på ett A4-ark. Det senaste kostrådet, som kom förra året, omfattar en broschyr på hela 70 sidor och innehåller inte mindre än 41 olika råd. Den här trenden går åt helt fel håll.

I Sverige har vi också börjat se en allt mer förvirrad kostinformation, där man lägger mer ansvar på individen. Och även om Livsmedelsverket försökt hålla kostråden föredömligt korta – just nu jobbar myndigheten med fem kostråd på hemsidan – så har man svårt att bringa reda i informationen, när nya hälsolarm och nya mirakeldieter trumpetas ut i allt snabbare takt.

– Den globala livsmedelsproduktionen har blivit så effektiv, plus att man har fått ökade krav på tillväxt. Det här ställer oerhörda krav på företagen, för om de vill vara kvar på marknaden måste de sälja mer än dubbelt så mycket mat som vi behöver. Deras tillväxt är egentligen bara en till två procent, eftersom det är ungefär så mycket som befolkningen ökar.

USA:s jordbruk effektiviserades kraftigt under 80-talet, samtidigt som kraven på tillväxt ökade. Det var också då som de riktigt stora portionerna introducerades, som bokhandlarna fick caféer och skolorna godisautomater, läsk-automater och hamburgersserveringar.

– Man kunde plötsligt äta överallt och när som helst. Det finns undersökningar som visar att ju lättare det är att få tag på mat, ju mer varierat utbudet är och ju större portioner som serveras, desto mer äter vi. Och vi äter mer än vi behöver.

Ett mycket bra sätt att höja lönsamheten är att tillsätta socker. Läsk är kanske det bästa exemplet, och det är ingen slump att läskhyllorna och kylarna breder ut sig i svenska livsmedelsbutiker. Konceptet har visat sig förödande framgångsrikt i USA, där det finns barn som får i sig runt 1 500 kalorier dagligen enbart genom att dricka läsk.

Just livsmedelbutiker är något Marion Nestle studerade extra noga inför sitt arbete med boken *What to Eat*. När hon var i Stockholm för att tala på ett seminarium som arrangerades av Konsumentföreningen Stockholm, passade hon på att kliva in i Hemköp i City. Hon blev glatt överraskad, inte minst av att matbutikerna i första hand säljer mat och inte hälsa. (Men detta är förmodligen bara en tidsfråga, eftersom livsmedelshandeln i flera år har talat om att hälsa är "nästa stora grej".)

Samtidigt såg hon att likheterna var många, till exempel att man placerar mjölken längst in, så att kunderna hinner passera så många varor som möjligt. Eller att placera de varor man har störst förtjänst på, gärna egna varumärken, i perfekt ögon- och ta-höjd.

– Det var en underbar affär med massor av färsk frukt och grönsaker och långa diskar med

ILLUSTRATION: CLAES JURANDER

"Fullkornsskräpmat är fortfarande skräpmat! Det här är väldigt förvirrande för konsumenten, särskilt som studier visar att konsumenter ofta tror att hälsopåståenden är sanktionerade av myndigheterna."

Marion Nestle är skeptisk till marknadsföringskampanjer som bygger på hälsopåståenden.

kött, fisk och chark – väldigt vackert. Det var också många som arbetade där. Det ser man inte i USA, där hittar man knappt någon expedient att fråga. Men som alla stormarknader hade de naturligtvis också en imponerande godisavdelning. När det gäller hälsopåståenden och reklam till barn förekommer det också, men det är så mycket mer lågmält i Sverige.

Och därmed är vi inne på två av Marion Nestles käpphästar just nu, nämligen hälsa och reklam till barn. Vi börjar med hälsa. Efterfrågan på ekologiska och hälsosamma livsmedel är stor, och dessutom finns en rädsla från industrins sida för att myndigheterna ska gå in och lagstifta för att göra något åt det stora folkhälsoproblem som fetman och dess medföljande sjukdomar utgör. Dessa båda faktorer gör att det satsas stort på så kallade hälsosamma livsmedel, men det mesta är faktiskt lurendrejeri, hävdar Marion Nestle.

– De ändrar produkterna lite, och sedan gör de en massiv marknadsföringskampanj om att deras produkt är fri från transfett, att den innehåller fullkorn eller mindre socker. Men fullkornsskräpmat är fortfarande skräpmat! Det här är väldigt förvirrande för konsumenten, särskilt

som studier visar att konsumenter ofta tror att hälsopåståenden är sanktionerade av myndigheterna. Studier visar också att vi tror att en produkt med ett hälsopåstående har fler nyttiga egenskaper än vad den egentligen har. I själva verket finns det inget som säger att en fullkornsprodukt också har minskade mängder socker.

Men är det inte bra om företagen försöker att göra sina produkter mer hälsosamma?

– Vad vi hör i USA är en massa prat om hur hälsosamma produkterna är, men för det mesta rör det sig bara om förklädda varianter av samma onyttiga produkter.

Jag frågar om hon anser att livsmedelsbranschen är mer oetisk än andra branscher.

– Nej, men andra branscher gör inte barn feta. Möjligen skulle man kunna jämföra med cigarettindustrin, men jag tycker inte att det är riktigt detsamma. Där handlar det om att man aldrig ska röka och det är inte direkt överförbart ifråga om mat...

Nu sker det också en massiv satsning på ekologiska livsmedel, eftersom detta är en snabbt växande marknad. Därför investerar alla de stora företagen och handelskedjorna för fullt i ekologi.

Det hindrar inte att det blir en hel del skräpmat och märkliga produkter där också.

– Jag såg häromdagen ekologiskt mineralvatten, och man kan ju verkligen fråga sig vad det är, säger Marion Nestle.

Hon brukar dock propagera för det ekologiska lantbruket, eftersom hon ser det som en möjlighet till en på många sätt bättre livsmedelsproduktion. Hon är dock medveten om att även det ekologiska lantbruket genomgår en rationalisering som kanske faktiskt inte passar in i bilden av vad konsumenten förväntar sig.

Just nu pågår en stor debatt i USA om vart det ekologiska lantbruket och dess livsmedelsproduktion egentligen är på väg. Gigantiska gårdar med 10 000 mjölkkor som knappt ser gräs är kanske inte riktigt vad konsumenten tror finns bakom den ekologiska mjölk han eller hon köper. I Sverige har vi samma utveckling, där det ekologiska lantbruket blir allt mer storskaligt, även om vi givetvis inte är uppe i samma volymer som USA. I takt med att efterfrågan nu ökar kraftigt i Sverige kommer vi att få se mer av detta, och då kommer det svenska ekologiska lantbruket sannolikt att bli föremål för samma diskussion om trovärdighet.

– Än så länge verkar det som att reglerna för det ekologiska lantbruket följs och att det inte förekommer något fusk, men det finns folk som anser att reglerna inte är tillräckliga. Den ekologiska produktionen är det enda område som växer inom livsmedelsindustrin, och därför vill alla företag in i den, men de vill samtidigt sänka priserna. Detta kommer att pressa den ekologiska rörelsen oerhört. Att odla billigt är naturligtvis inte samma sak som att odla ekologiskt korrekt. Om inte ekobönderna går samman och skärper reglerna kommer de att tappa konsumenternas förtroende.

Reklam till barn är nog annars den del av marknadsföringen som Marion Nestle ogillar mest. Amerikanska barn utsätts i dag för stora mängder reklam, först och främst via tv, men även på nätet har reklamen ökat snabbt. Marknadsföringen är ofta förrädisk och attraktiv och sker inte sällan med hjälp av tecknade figurer. Kellogg's har exempelvis satsat 32 miljoner dollar för att marknadsföra sina ostkex med hjälp av den tecknade figuren Svampbob Fyrkant.

– Bland den mat man marknadsför till barn finns mycket skräpmat. Ja, bara detta att man säljer särskild mat till barn är ju i sig rätt märkligt.

MARION NESTLE TROR att det behövs mycket stora förändringar av den amerikanska politiken, om man ska komma till rätta med fetman. Det handlar om att förändra jordbrukspolitiken på alla nivåer för att inte fortsätta att stimulera överproduktion. Bara att göra socker och sötningsmedel dyrare skulle troligen betyda mycket.

– Att över huvud taget höja priset på mat skulle göra allra störst nytta, som med cigaretter.

Jag undrar om Marion Nestle skulle vilja ha en sockerskatt, vilket ju har diskuterats i Sverige.

– Ja, men jag tycker inte riktigt om det sättet att tänka. Bortsett från läsk blir det svårt, eftersom all mat också har ett näringsinnehåll.

Hon tror dock att det bara är en tidsfråga innan det kommer att börja stiftas lagar på en rad olika områden som alla har till syfte att främja folkhälsan. Detta har diskuterats i fyra år, och ett antal jurister är beredda, de väntar bara på det rätta rättsfallet.

Några veckor efter denna intervju meddelar hälsomyndigheten i New York att all mat med transfetter ska förbjudas på stadens restauranger. Ett ytterst radikalt grepp, som rimligen torde sätta viss skräck även i Sveriges krogliv, som har sett hur det amerikanska rökförbudet vandrade över Atlanten på rätt kort tid. Marion Nestle anser dock att det här mest är ett spel för gallerierna. Det som verkligen skulle betyda något är om restaurangerna började deklarera hur många kalorier deras drycker och rätter verkligen innehåller.

ILLUSTRATION: CLAES JURANDER

”Den ekologiska produktionen är det enda område som växer inom livsmedelsindustrin, och därför vill alla företag in i den, men de vill samtidigt sänka priserna.”

Marion Nestle stöder ekologisk produktion men ser problemen med att den blir allt mer storskalig.

Vilket ansvar har då vi konsumenter? Visst har vi ett ansvar, anser Marion Nestle, som brukar uppmana sina läsare och åhörare att ”vote with your fork” – eller rösta med plånboken, som vi brukar säga i Sverige. Samtidigt ska man komma ihåg att livsmedelsindustrin och bryggerinäringen i USA satsar hisnande 12 miljarder dollar per år på marknadsföring.

– Visst har vi ett ansvar, men nu har vi en miljö som kräver att folk ska äta mer, och vi talar om ett folk som verkligen överkonsumerar mat, inte bara lite grann utan hundratals kalorier varje dag. Den medicinska forskningsstiftelsen Kaiser Foundation har sagt att om vi bara kunde minska de hälsoproblem som orsakas av övervikt med en procent, skulle vi kunna utveckla sjukvården oerhört. Typ 2-diabetes är till exempel ett ökande problem och vi vet att det finns starka kopplingar till matvanorna, men alla företag tjänar på att vi äter mer, alla utom sjukvården.

Hon ser dock att det finns motkrafter och de är ungefär desamma som i Sverige.

För även om lantbruket och livsmedelsindustrin fortsätter att bli allt mer effektiva, finns det alternativ som växer upp vid sidan av det storskaliga. Ett sådant exempel är de drygt 100

gårdsmejerier som har etablerats under de senaste 15–20 åren och som tillverkar ostar som håller god internationell klass. På samma sätt sker nu en småskalig kvalitetsutveckling på köttssidan, där bönder går samman och börjar sälja sitt kött under egna kvalitetskriterier, och förhoppningsvis är det snart dags för en liknande kraftfull utveckling i fråga om andra charkvaror.

Många av dessa mindre kvalitetsproducenter jobbar ekologiskt, och det ekologiska lantbruket kan vara en viktig motkraft, anser Marion Nestle, om det inte utvecklas till att bli en kopia av det konventionella. Farmers Market, som startade i New York för 30 år sedan, finns nu sedan några år tillbaka på ett antal platser i Sverige, här under namnet Bondens Marknad. Ett större intresse bland konsumenterna för att stödja lantbruket och få tag i bra mat, märks genom gårdsbutiker och prenumerationslådor som Ekolådan, Årstiderna och så vidare. Konsumentstödda bondgårdar är ett begrepp som börjar bli allt mer känt i USA och som helt enkelt innebär att konsumenter på olika vis stöder en bondgård för att kunna få del av dess matproduktion och rekreation. Detta är en rätt ny tanke i Sverige, men exempelvis John Higson, mannen bakom Bondens Marknad, planerar en sådan gård.

Samtidigt som vi äter allt mer har vi aldrig varit så rädda för maten som vi är i dag, varför är det så?

– Vi har all anledning att vara rädda, när maten har blivit så global. Vi hade ett fall med ett grönsaksföretag som fick E. coli-bakterier i spenaten. Företaget är så stort att det levererar spenat över hela USA. Denna smittade spenat hann smitta folk i 26 delstater.

Men även livsmedelsindustrin är livrädd, tror hon. Rapporter om utarmade jordar, spannmål, frukt och grönsaker som innehåller mindre mineraler och vitaminer kan man inte längre blunda för. Utvecklingen slår helt enkelt tillbaka.

– Livsmedelsindustrin måste granskas mycket noga, precis som jag hela tiden granskas. Hittills har de aldrig attackerat mitt arbete, för det kan de inte, men de gör allt för att förlöjliga min person.

Hennes nästa projekt blir en bok om djurmat. En *What to Eat* för djurägare. Fetma bland husdjur har nämligen också ökat oroande.

– Jag är övertygad om att jag kommer att få se ungefär samma samband som när det gäller vår mat. Hur kommer det sig till exempel att köttätare som katter får mest majs i sin mat? Jo det beror naturligtvis på en överproduktion av majs.

Och det är väl detta som är den bärande slutsatsen i Marion Nestles arbete: tro aldrig att maten i din butik finns där av en slump, vare sig när det gäller dig eller din fyrfota vän. Det ligger större politiska och ekonomiska

intressen bakom. Det är också detta som har gjort henne till en ”ögonöppnare” i USA och omvärlden.

– Vi ser samma mönster över hela världen, men effekten är fördröjd. Tonläget är inte lika högt hos er, men det kommer. Jag tror att ni måste vara väldigt försiktiga så att ni inte följer i våra fotspår. ■

MARIONS FEM RÅD NÄR DU KÖPER LIVSMEDEL

1. Köp inte mat med fler än fem råvaror.
2. Köp inte mat som innehåller ”artificiellt”-något.
3. Köp inte mat där du inte kan uttala ingredienserna.
4. Köp ingen mat med hälsopåståenden.
5. Köp ingen mat som har reklam riktad till barn.

Spökskrivarens attentat mot Hitler

KONSERVATIVT MOTSTÅND

Edgar Julius Jung var typisk för den generation som efter första världskriget plågades av tomhetskänslor. I sin strävan efter att övervinna massornas nivellering sökte sig Jung till Hitler som han trodde skulle vara mannen att betvinga "massornas uppror". Men vad han mötte visade sig vara en despot i spetsen för en brutal massrörelse. Som Franz von Papens spökskrivare fick Jung emellertid chansen att genom vicekanslern fördöma naziförtrycket.

Av
Per Landin

Författare och kulturskribent, fil. dr i tyska.

Edgar Julius Jung var fyrtio år gammal när hans lik försvann i skogarna i Oranienburg norr om Berlin. Han hade fallit i onåd hos regimen, och i samband med de så kallade långa knivarnas natt 1934 tog Hitler tillfället att även göra sig av med denne konservativa motspelare. Men den verkliga dödstöten mot Jungs verk kom först efter krigsslutet. Det är inte särskilt förvånande. Krigets politiska segerherrar var hårda i sin dom, när det gällde de reaktionära kretsar som trots sin mer eller mindre uttalade motvilja mot de bruna plebejerna ändå delade deras förakt för Weimarrepubliken. Det berodde inte så mycket på att de konservativa gillade det nationalsocialistiska arbetarpartiets program, utan på att de under den nya regimen trodde sig kunna förverkliga några av sina mål och idéer.

När alla andra försök att skapa en stabil regeringsmajoritet hade misslyckats, satte aristokrater som världskrigsgeneralen von Hindenburg och Franz von Papen sitt hopp till den nya folkrörelsens primitiva energier i tron att det skulle gå att göra sig av med de värsta pöbelfasonerna och undantagslagarna, när verkligheten hade återgått i sina normala hjulspår. Detta självbedrägeri, som utan tvivel bidrog till det nationalsocialistiska maktövertagandet 1933, var bara början på den stora katastrofen. Genom sin avvaktande hållning och sitt svek mot de egna rättsidealerna gjorde man sig till medskyldig, och konservatismen som tankebild har egentligen aldrig hämtat sig från denna underskattning av nationalsocialismens förintelsepotential. Med facit i hand kan man säga att de konservativa bidrog till en uppluckring av Weimardemokratiens motståndskraft och till att ge nationalsocialismen en teoretisk legitimitet.

Så tillvida finns det kanske ingen anledning att lyfta fram Jung. Det är inte heller hans radikalkonservatism som i första hand intresserat mig utan hans ärliga uppsåt och förmåga att se Hitlers demoni.

Han blev i själva verket en av Hitlers tidigaste motståndare, och det ligger ett personligt avgörande bakom det som i mina ögon ställer honom i en klass för sig. Ernst Jünger tog avstånd från Hitler först vid krigsutbrottet 1939 och har ändå i efterhand kunnat berömma sig av sin hållning.

FÖR ATT FÖRSTÅ Jungs roll kan det vara på sin plats med en kort återblick på den politiska situationen i Tyskland efter första världskriget. Ordet "konservativ" betraktas i dag som liktydigt med bakåtråvande. På liknande sätt har begreppet "konservativ revolution", som första gången användes av Thomas Mann 1921, nästan blivit synonymt med kontrarevolution, alltså en tankeriktning som vill återställa de maktförhållanden som rådde före upplysningens genombrott och franska revolutionen. Men denna förenklade bild av konservatismen, som numera är allmänt antagen även i borgerliga kretsar, gör det svårt att förstå den lockelse som radikalkonservatismen hade efter första världskriget och ända fram till Hitlers maktövertagande. Att ordet radikal inte behöver betyda vänsterradikal visade redan Thomas Mann i sin skrift *Betrachtungen eines Unpolitischen*, det enda av hans verk som aldrig översatts till svenska. Med ironiskt förakt vände sig den unge skriftställaren mot den folkstyrd och andefattiga Weimarrepubliken.

På pappret var naturligtvis Weimarförfattningen mönstergillt demokratisk. Ingen som läst Alfred Döblins romaner eller sett Fritz Langs filmer kan förneka att tjugotalets Berlin måste ha varit en kulturell smältdegel. Det var inte bara den expressionistiska konsten och filmen som blomstrade utan även den moderna masskulturen, vilket gjorde att allt större människogrupper oavsett bakgrund fick tillgång till det stora kultur- och varuutbudet. Framför

allt vänstern fäste förhoppningar vid det politiska livets demokratisering och friheten från militarism och fursteförtryck. Men även om det fanns mycket att glädjas över i det nya demokratiska samhället plågades samtidigt stora befolkningsgrupper av ett slags kulturtrötthet, ett andligt tomrum. Särskilt tydligt var det i den unga och borgerliga efterkrigsgeneration som Edgar Jung tillhörde – en generation som också blev en förkrigsgeneration.

JUNG, SOM VAR FÖDD 1894, växte upp i ett borgerligt, musikaliskt hem. Efter juridikstudier i Lausanne anmälde han sig vid krigsutbrottet 1914 som frivillig på västfronten där han avancerade till löjtnant. När första världskriget tog slut var han tjugofyra år gammal. Det finns inga vittnesmål om hur han upplevde skyttegravarna på västfronten och det senare nederlaget. Men den känsla som ända sedan fredslutet i Versailles dominerade var undergångskänslan, som redan samma år fick sitt filosofiska uttryck i Oswald Spenglers bok *Västerlandets undergång*.

Naturligtvis spelade inflationen och världskrisen en avgörande roll för utvecklingen, liksom deklasseringen. Men om man verkligen vill förstå vad som senare hände, måste man framför allt förstå denna underliga tomhetskänsla, ett smärtsamt minne av något förlorat, som samtidigt var en påminnelse om svek och kapitulation. I ett tal inför Münchens studenter 1927 beskrev den österrikiske författaren Hugo von Hoffmannsthal sitt land som en "legion av sökare" som inte längre drömde om en frigörelse från alla band, utan tvärtom om en återgång till grupp-sammanhållning och rofasthet. Samma år utgav Jung sin konservativa stridsskrift *Die Herrschaft der Minderwertigen*. Boktiteln och omslagets ljusgestalt kan leda tankarna till elitförband och utrensning av så kallade mindervärdiga element. Men det är inte en bok i rasteoretikern Alfred Rosenbergs anda. När Jung skrev om det mindervärdiga menade han det inte i biologisk eller raslig mening, utan syftade på

den moderna massmänniskan som inte längre vädjar till någon auktoritet utanför sig själv. Materialismen hade gett människor kunskap och friheter som tidigare generationer bara kunnat drömma om men samtidigt lämnat henne ensam och utan annat än sitt ego att falla tillbaka på. Det är en kritik av den moderna världen av samma slag som italienaren Julius Evola postulerade. Man kan även skönja en del likheter mellan Jung och spanjoren Jose Ortega y Gasset's analys av "massornas uppror". En demokratisk värld leder enligt Jung automatiskt till att de "högre värda" – det vill säga den andliga och politiska eliten – måste hålla sitt handlande på massans nivå. I stället för att använda sin kraft åt de verkliga statsangelägenheterna och kulturfrågorna måste politikerna ägna sig åt att behålla massornas gunst för att inte bli avsatta. De politiska partierna har blivit "privata intresseinrättningar" som "bara använder statsmakten för sitt eget bästa", skriver Jung.

Redan hundra år tidigare förutsade Tocqueville i Frankrike framväxten av massmänniskan, som nu enligt Jung under demokratins täckmantel utvecklats till ett slags majoritetsdiktatur. Och när samhället saknar överordnade idéer och värderingar blir viljelivet därefter – en vacklan mellan å ena sidan allmän depression och letargi och å andra maniska tillstånd av desperat sensationslust, aggression och fulhetsdyrkan. När revolutionen härjade i Paris var det åtminstone i det upplysta förnuftets namn, men nu fanns inte ens det kvar. Bara ett massdjur utan högre bestämmelse, eftersom hon inte känner något högre än sig själv.

Man kan tycka att det är ungefär samma förakt för hjordmänniskan som Nietzsche uttryckte, men Jungs radikalkonservatism skiljer sig från både Nietzsches nihilism och Spenglers mekanistiska världssyn genom sin djupa religiositet. Att övervinna massornas nivellering är för honom en andlig-sedlig uppgift och inte bara en politisk angelägenhet. Han vill återställa det vandaliserade templet med ett "nytt" rike på kristen grund och en ny andlig maktelit som bekänner sig till sin mening, som han lite dunkelt och obestämbart uttryckte det. Enligt Jung är det frågan om en mycket större förändring än bara de sista etthundrafemtio åren av borgerlig trygghet och industrialisering; det hand-

På kvällen lördagen den 30 januari 1933 lyste de bruna bataljonernas fackeltåg upp himlen ovanför Brandenburger Tor. Jung befann sig med en god vän i närheten. "Vad fruktansvärt ensamma vi blivit", lär han ha sagt.

lar om en verklig nyskapelse och inte bara en skenrestauration av gamla och tomma former. Jung talar om att ett nytt rike liknande det heliga romerska riket som under medeltiden behärskade Europa från Medelhavet till Östersjön. Helst vill han se en federal förbundsstat av fria riksstäder. Men hur skulle en sådan stat kunna

Franz von Papen. Vicekanslern håller tal för SA, nationalsocialistiska partiets privat-armé, den 13 februari 1933.

FOTO: HULTON
ARCHIVE/
GETTY IMAGES

uppföras i ett samhälle där de historiska kristna värdena redan hade frätts sönder inifrån? Man kan fråga sig hur realistisk en sådan tanke var.

Även om Jung som teoretiker inte kan mäta sig med Oswald Spengler eller Carl Schmitt, ägde han i varje fall en skarp intelligens och stor handlingsförmåga. När franska trupper besatte hans hembygd i Pfalz var han med om att bilda en hemlig organisation som utförde ett attentat mot separatistledaren Heinz Orbis. Jung tvingades fly undan rättvisan, och tillsammans med en kollega öppnade han ett advokatkontor i München. Han drog sig undan den politiska aktivismen och försökte i stället utöva inflytande genom några av de diskussionsklubbar eller nätverk som under tjugotalet fick inflytande över den allmänna debatten.

Politiskt stod Jung till en början nära det tyska folkpartiet som under denna tid leddes av Gustav Stresemann. Men han blev tidigt besviken på dennes uppfyllelsepolitik, och lika främmande var han för tidningsmagnaten Alfred Hugenberg, när denne ställde sig i spetsen för det tysknationella partiet. Hugenberg var fylld av gamla hurrapatriotiska föreställningar och samtidigt extremt liberal i ekonomiska frågor. Tron att man med en välsmord apparat skulle ha lösningen på varje politisk uppgift gjorde enligt Jung den konservativa reaktionen orealistisk. Det gick inte att åstadkomma någon konservativ förnyelse, när man bedrev en krass marknadspolitik som förstörde den jordmån ur vilken en sådan skulle kunna växa fram. Här har man kanske förklaringen till att Jung redan 1923 sökte kontakt med Adolf Hitler i München. Kanske trodde han att den karismatiske ledaren skulle var mannen att betvinga "massornas uppror". Men vad han mötte var en nykläckt despot i en brutal massrörelse. Jung såg redan nu Hitlers geniala duperingsförmåga och fruktade att Hitler på sikt skulle utnyttja lättrogheten hos de konservativa krafter som i likhet med Jung själv bildat

opposition mot Weimarrepubliken: "Jag kan inte tänka mig ett sådant förbrytar-ansikte vid makten i Tyskland. Vi måste göra allt för att förhindra detta..." Under tiden reste han land och rike runt för att övertyga studenter och industrimän om sitt nykonservativa evangelium. Konservatismen var bara möjlig på grundval av ett federalistiskt tankesätt. De sociala partistriderna kan bara övervinnas genom en bindande värdegemenskap. Nationalsocialisternas partihögkvarter gick flera gånger ut med skrivelser där Jung beskrevs som en kringresande epigon och "halvjude".

ÄVEN OM HANS BOK *Die Herrschaft der Minderwertigen* blev mycket läst i höger-intellektuella kretsar och utkom i en reviderad, utvidgad upplaga 1930, närmade sig obekvärt den tidpunkt när den "store mindervärdige" skulle rycka till sig makten och göra sitt parti allsmäktigt och världsberömt. På kvällen lördagen den 30 januari 1933 lyste de bruna bataljonernas fackeltåg upp himlen ovanför Brandenburger Tor. Jung befann sig med en god vän i närheten. "Vad fruktansvärt ensamma vi blivit", lär han ha sagt.

Det mesta är redan skrivet om det nationalsocialistiska maktövertagandet, om hur judarna bojkottades och böcker brändes. Även de konservativas kapitulation brukar i korta drag tecknas i historieböckerna. Världskrigsgeneralen Hindenburg tvingades mot sin vilja att utse Adolf Hitler till rikskansler men tröstade sig med att den närstående Franz von Papen i varje fall blev vicekansler och skulle fungera som mellanhand. Det är den stora bilden. Men vad hände med Jung? I dag vet man vad som hände, men det visste man inte då, och det är mot den bakgrunden man måste se Jungs hopplösa men modiga försök att leda in den "nationella revolutionen" på ett annat spår.

I den lilla skriften *Sinndeutung einer Revolution* (Tolkning av en revolution), utgiven hösten 1933, försökte han återigen ge den politiska omvälvningen ett

produktivt konservativt innehåll. Han ställde sig i motsatsställning till den parlamentariska demokratin, mot tron på framskridandet och mot den själlösa materialismen. Samtidigt började han för första gången på allvar göra boskillnad mellan det konservativa synsättet och nationalsocialismens terror och "vilja till makt". Han hade redan sett nog av våldets realitet på gatorna. Kanske började han förstå att han misstagit sig. De konservativa hade redan blivit hopplöst överkörda, och många politiskt hemlösa, men förvånansvärt få av den konservativa revolutionens män, hade anslutit sig till nationalsocialismen. Andra (som Spengler) valde att dra sig undan i ett slags politisk immunitet. Jung gjorde varken eller. Just därför att han hade tagit så miste kände han ett ansvar att handla innan det var för sent.

VID DAGEN I POTSDAM, då nationalsocialisterna genom Paul von Hindenburgs närvaro försökte foga in sitt maktövertagande i ett preussiskt sammanhang, betygade småborgaren Hitler sin djupa och servila ödmjukhet inför den äldre presidenten. De restaurativa krafterna kunde ännu leva i tron att de bruna vara deras hjälptrupp. Men Jung förstod bättre än de flesta andra konservativa ur vilka dunkla djup Hitler och hans massrörelse hämtade kraft, att det inte bara handlade

stanten Jung var den ende som under detta möte offentligt protesterade mot den "nationalsocialistiska diktaturen" och särskilt som denna här formulerades av statsvetaren Carl Schmitt.

Jung var besviken på katolikerna och blev också allt mer resignerad. Han fick gulsot och hade självmordstankar, när han såg hur partiets makt befästes. Trots detta framgår det av flera vittnesmål att Jung under hela våren 1934 genom sina kontakter med kretsen kring von Papens kansli, men även militärt oppositionella och socialdemokratiska grupper, på allvar övervägde en radikal lösning för att kasta om rödret, skjuta tyrannen, upplösa partiet och i stället införa en äkta stat med, om inte parlamentariska så åtminstone konstitutionella, rättigheter. Han ansåg sig ha stöd för en sådan handling i Gamla testamentet.

EN FEBRIG VÅR, följd av en hektisk och blodig försommar är en frestande bild; ungefär så föreställer man sig Jungs sista månader i livet. Varför han inte gjorde det som Klaus von Stauffenberg försökte göra alldeles för sent, nämligen sommaren 1944, är svårt att veta. Kanske insåg han till slut sina begränsningar. Bomber kan som bekant även apteras på andra sätt, och det var vad Jung gjorde när han skrev ett tal åt vicekanslern von Papen. Hitlers ställning var inte så bergfast som man kan

Edgar Julius Jung
(1894–1934).

fade kunde begå grova brott. "Egennyttia, karaktärslöshet, osanning, ohederlighet och arrogans har brett ut sig under den tyska revolutionens täckmantel", sade von Papen. Och inte nog med det, von Papen ifrågasatte inte bara nationalsocialisternas partimonopol, utan vände sig mer eller mindre direkt mot att pressfriheten avskaffats och ersatts av en "anonym och hemlig säkerhetstjänst": "Det är inte genom ... hotelser mot en hjälplös del av nationen utan bara genom en tillitsfull diskussion med människor som förtroende kan skapas. Historien väntar på oss – men endast om vi visar oss värdiga den."

von Papen hade först på vägen till Marburg läst igenom talet och ansett några punkter väl skarpt formulerade. När han lämnade podiet följdes han av dånande applåder från de församlade. Äntligen hade en person i officiell ställning tagit bladet från munnen, när det gällde det hot som brunskjortorna och Gestapo utgjorde. Det var det sista modiga tal som hölls av en maktbärande i Tredje riket. Goebbels reagerade snabbast, kanske därför att han kände och fruktade angreppet. En inspelning som tyska radion gjort konfiskerades, och pressen instruerades att ingenting nämna. Men Jung hade personligen ombesörjt att tusen exemplar av talet hade tryckts på von Papens eget tryckeri. Hela oppositionen – tysknationella såväl som kommunister – deltog i spridningen av talet, som även i delar återgavs av några utländska tidningar.

Hitler själv, som just hade återvänt från ett besök i Italien, där han fått kritik av Mussolini för sin oförmåga att hålla ordning i sitt eget hus, var rasande över att den man som han betraktat som en högfärdsblåsa på detta flagranta sätt störde hans planer. Högljutt gick han tillrätta med "pygmen som inbillar sig att han med några fraser kan hejda den jättelika förnyelsen av ett helt folks liv". Men von Papen lät sig inte avspisas utan hotade med att avgå och underrätta president von Hindenburg, om inte Goebbels förbud hävdades och Hitler förklarade sig beredd att acceptera den politik som han – rättare sagt Jung – föreslagit.

Av någon oförklarlig anledning reste Hitler ensam till von Hindenburg och fick där sina värsta farhågor bekräftade: om inte ordningen återställdes skulle undantagstillstånd proklamerats och makten överlämnas åt armén. Som presidentens representant borde von Papen ha agerat, men han väntade, tvekade. Det gjorde inte Hitler. Återigen visade han sin taktiska skicklighet och snabbhet när det gällde. Några dagar senare lät han Gestapo arrestera Jung i Berlinstadsdelen Halensee. Om vad som sedan hände honom finns inga uppgifter. Det enda man vet är att von Papen frågade Hitler, men bara fick vaga besked om att Jung hade satts i skyddshäkte för sin egen säkerhets skull.

Själv förefaller Jung inte ha hyst några illusioner om framtiden. Det är fortfarande inte klarlagt när och var han mördades. I Brockhaus lexikon uppges att han dog i Oranienburg den 1 juli 1934. ■

"Det är inte genom ... hotelser mot en hjälplös del av nationen utan bara genom en tillitsfull diskussion med människor som förtroende och hängivenhet kan skapas. Historien väntar på oss – men endast om vi visar oss värdiga den."

E. J. Jung

om revansch eller territoriell expansion. Nationalsocialismens triumf berodde på att den svarade mot djupt kända behov. Jung insåg att det måste finnas andra medel att tillfredsställa massornas önsningar än detta tvivelaktiga kompanjonskap. För det behövde han ett språkrör i regeringens närhet. Redan året före maktövertagandet hade Jung flyttat till Berlin och under samvetsvänder blivit den dåvarande kanslern von Papens personlige sekreterare och talskrivare. Efter maktövertagandet och valen i mars hade Hitler och Göring besatt alla viktiga poster i ministerierna och maktapparaten med sitt eget folk, men vicekanslern von Papen satt kvar. Som Hitlers sändebud sydde han bland annat ihop rikskonkordatet med Vatikanen som bidrog till att den tyska katolicismen fördes bakom ljuset när det gällde nationalsocialismens sanna karaktär.

Franz von Papen – den gamla herrklubbens salongslejon – brukar oftast beskrivas som en lite sjavig gentlemannaryttare som inte tänkte längre än näsan räcker; hygglig men dum. Likafullt blev han för den alltmer desperate Jung en viktig kontaktperson in i maktens centrum och höll sig i det längsta kvar där. Bland annat möttes de två under en akademikerträff i benediktinerklostret Maria Laach strax efter att rikskonkordatet framförhandlats. Faktum är att protes-

tro, han var trängd mellan SA-ledaren Ernst Röhrs revolutionära krav och av de restaurativa krafterna kring presidenten och riksvärnet. Ett lämpligt tillfälle infann sig i mitten av juni, då vicekanslern skulle hedra universitetet i Marburg med ett anförande. Vad von Papen i artiga men bestämda ordalag läste upp var också, och framför allt, Jungs testamente. Saker och ting måste nämnas vid sina rätta namn, sade han, och påpekade för säkerhets skull att en sådan hållning numera lyste med sin frånvaro i tysk press. Med förtvivlans mod gick han till rätta med nationalsocialismens förbrytelser, religionsförtrycket, förgudningen av ledaren och brutaliteten: "Undertryckandet av den individuella tankefriheten visar att man inte kan skilja mellan vitalitet och brutalitet ... Permanent dynamism leder till att inga fasta grunder kan läggas. Vi i Tyskland har ett enda parti i stället för det flerpartisystem som med all rätt har slopats. Men detta förefaller mig historiskt sett som ett övergångsstadium som bara äger berättigande så länge som omvälvningens säkerställande så kräver och ett nytt urval människor träder i funktion."

Den inlindade kritiken måste ses mot bakgrund av läget i Tyskland vid denna tid. Koncentrationsläger hade redan upprättats, oppositionspartierna var uttraderade och yttrandefriheten i praktiken utplånad av råskinnen i SA, som ostraf-

Ornamentiken som kompass i samtiden

ARKITEKTUR | Mot viktorianismens överlastade dekorationer reagerade modernisterna med att kämpa för ett enkelt, funktionellt formspråk. Men vad både modernisterna och postmodernisterna glömde var att ornamentik har en viktig funktion som förmedlare av information. Dekorationer bidrar till att orientera människor om de värden som man vid en viss tidpunkt finner väsentliga – om vilka sinnesstämningar som är värda att uppmuntras och vilka psykologiska och moraliska förhållningssätt som bör främjas.

Få ämnen är så besvärande och kontroversiella i våra dagars arkitektur som dekoration och utsmyckning. Påståendet kan tyckas förvånande: nästan ett sekel har gått sedan Adolf Loos kom med sin legendariska programförklaring om ornament och brott, och dogmen att formen ska följa funktionen, där det underförståtts att utsmyckning inte har någon större "funktion", har etablerats som en bekväm truis i den samtida arkitekturen. Det finns emellertid många som avviker från denna linje, och de fortsätter att utmana kritikerna på det idémässiga planet. Dekorationsarkitekterna själva är ofta försiktiga när de anger vad de försöker göra, och kritikerna är därför benägna att sortera in dem under det klumpiga paraplybegreppet "postmodernism", med allt detta för med sig av associationer till spel, historiska citat och rena banaliteter.

För att skingra oklarheten kan det vara till hjälp att försöka ringa in exakt varför de tidiga modernisterna tyckte att det var så förkastligt att ägna sig åt dekoration – i hopp om att kunna fastställa hur ett sant modernt förhållningssätt till dekoration och utsmyckning kan se ut. Modernismens dokumenterade stränghet hade tre huvudsakliga upprinnelser.

För det första fanns ett starkt avståndstagande från avsaknaden av visuell enhetlighet i mycket av 1800-talsarkitekturen. När det klassiska samförståndet bröt samman och kampen mellan olika stilar

Av
Alain de Botton

Författare, aktuell med tv-dokumentären *The Perfect Home* och den svenska översättningen av boken *Lyckans arkitektur*.

Översättning: Thomas Andersson

inleddes, uppstod ett skriande behov av tydliga regler, med vilkas hjälp man kunde få bukt med tidens smaklösa utsvävningar. "Vi har inte längre råd att resa historiska minnesmärken", utbrast en rasande Le Corbusier i *Vers une architecture*. "Samtidigt behöver alla tvätta sig! Sådant ombesörjs av våra ingenjörer, och de kommer således att bli våra byggmästare."

Det andra problemet med en stor del av 1800-talets utsmyckning var det usla hantverket. Den industriella revolutionen hade medfört ett överflöd av massproducerade dekorativa detaljer av undermålig kvalitet som byggpamparna glatt men tafatt använde i sina förortsvillor och innerstadshus. Men det var den tredje invändningen som var den allvarligaste och mest övertygande – och ändå den tankemässigt mest oklara. Modernisterna hävdade att arkitekterna för att kunna lägga stilarnas kamp bakom sig måste komma underfund med vad arkitektur egentligen var till sitt innersta väsen. Byggnadskonstens uppgift uppfattades som liktydig med grundläggande konstruktionslära. Därav hyllandet av den enkla hyddan, som löper genom moder-

nismens historia från Laugier till Viollet-le-Duc till Le Corbusier och Mies van der Rohe.

Ändå har denna prydliga åtskillnad mellan det omstridda utseendet och det mindre komplicerade utförandet alltid vilat på en illusorisk distinktion. Även om vi i förstone kanske förknippar ordet funktion med ändamålsenlig tillgång till fysiskt skydd (och badrum) är det när allt kommer omkring föga troligt att vi skulle visa aktning för en byggnad som inte gör något annat än håller oss torra och varma. Av nästan alla byggnader begär vi inte bara att de gör en bestämd sak utan också att de ser ut på ett visst sätt, att de bidrar till en viss sinnesstämning som kan ha att göra med religiositet eller lärdom, lantlighet eller modernitet, arbete eller familjeliv. Vi kan kräva att de skapar en känsla av tillförsikt eller begeistring, av harmoni eller kontroll. Vi kan hoppas att de ska sätta oss i samband med det förflutna eller stå som symbol för framtiden, och vi skulle klaga, lika mycket som på ett bristfälligt fungerande badrum, om denna estetiska och uttrycksfulla funktionsnivå inte tillgodosågs.

I SJÄLVA VERKET var den modernistiska rörelsens arkitekter lika mycket dekoratörer som deras föregångare. Även de ville att deras hus skulle tala, bara inte om 1800-talet. Eller om privilegier och adelsliv. Eller om medeltiden eller antikens Rom. De ville att deras hus skulle tala om framtiden, med dess löfte om fart och tek-

Blomsterornamentik. Otto Wagners funktionella ornamentik på postkontoret i Wien.

FOTO: AKG IMAGES

nik, demokrati och vetenskap. De ville att deras fätöljer skulle leda tanken till racerbilar och flygplan, att deras lampor skulle erinra om industrins stora betydelse, att deras kaffekannor skulle frambesvärja höghastighetstågens dynamiska kraft. Med den centralt placerade trappan i Villa Savoye försökte Le Corbusier – precis som Ange-Jacques Gabriel i den klassicistiska paviljongen på Petit Trianon i Versailles, några kilometer längre söderut – göra något mer än att bara leda människor till ett högre våningsplan. Han försökte framkalla ett själstillstånd.

Tyvärr är följden av att helt acceptera byggnadskonstens expressiva roll att relativismens dammluckor öppnas på nytt: Om byggnaders uppgift är att tala till oss, vad finns det då för gränser för vad de kan tala om? Varför bara om den moderna världen och den strikta tekniken? Varför inte om lockelserna hos antikens Rom eller det elisabetanska England? Varför inte roa sig med islamiska eller kinesiska motiv på matbutikernas yttrevägg? Kan det verkligen finnas några regler för hur man på lämpligt sätt smyckar eller dekorerar en byggnad – eller borde vi stoppa tillbaka andan i flaskan i hopp om att förhindra ytterligare ett Dubai eller Las Vegas?

Vi bör emellertid inte misströsta om möjligheterna att komma fram till vissa riktlinjer vad gäller lämplig dekoration, även om vi har tappat tilltron till de i hög grad bedrägliga tekniska argument som fördes fram av modernisterna. Det som

Bibliothek der Fachhochschule i Eberswald. Ett av firmans Herzog & de Meurons mer berömda arbeten.

FOTO: AKG IMAGES

bör vägleda ett dekorativt projekt är en önskan om att lyfta fram vissa värden. Alla byggnader ger ett intryck av att främja vissa psykologiska och moraliska förhållningssätt. De berättar om vissa sinnesstämningar som de söker uppmuntra. De uppmanar oss att vara människor av ett visst slag. De talar om lyckovisioner. Därför kan vi ha invändningar mot den klassiska utsmyckningen, inte som modernisterna menade på grund av att sådan dekoration är funktionellt obefogad, utan på grund av att det är oviktigt och ointressant att bli påmind om det antika Greklands eller Roms värderingar. Det visar sig att diskussioner om vad som är god

utsmyckning inte är lättare att avgöra, men inte heller svårare, än dispyter om vad som är klokt eller rätt. Vi kan lära oss att försvara eller angripa ett förslag till dekoration på samma sätt som vi försvarar eller angriper en juridisk ståndpunkt eller ett etiskt ställningstagande. Vi kan förstå, och offentligt förklara, varför vi anser att en byggnad är utsmyckad på ett attraktivt eller anstötligt sätt på grundval av de saker den talar till oss om. Debatten om utsmyckning hjälper oss att sätta frågan om vilka värderingar vi vill leva efter – snarare än frågan om hur vi vill att saker och ting ska se ut – i centrum för våra grubblerier kring arkitektur.

DEN VÄL UTSMYCKADE byggnadens ideologi kan jämföras med de idéer som omfattas av en förebildlig, beundransvärd människa i ett likadant sammanhang. Oscar Niemeyer uttryckte en gång en önskan om att hans byggnadsverk skulle återspegla den tidens mest upplysta brasilianska livssyn och åsikter: de skulle vara medvetna om de bördor och privilegier som landets koloniala förflutna förde med sig, men inte låta sig tyngas ned av dem; de skulle vara välvilligt inställda till den moderna tekniken men ändå ha kvar en hälsosam lekfullhet och sensualitet. Och framför allt, menade han, skulle de känna samhörighet med Brasiliens "vita stränder, väldiga berg och vackra solbrända kvinnor".

Ett liknande porträtt, den här gången av en ideal srilankes, besjalar Geoffrey Bawas dekorativt ritade parlamentshus på en ö i utkanten av Colombo. Här är byggnaderna en syntes av lokala och internationella, historiska och moderna intressen. De valmade sadeltaken leder tanken till klostren och de kungliga palatsen i det förkoloniala Kandy, medan interiörerna framgångsrikt kombinerar dekorativa motiv av singalesiskt, buddhistiskt och västerländskt ursprung. Bawas byggnader är inte bara ett hem för nationens lagstiftande församling utan ger oss även en föröfrisk bild av hur en modern srilankesisk medborgare kan te sig.

Problemet med en stor del av de tidiga postmodernistiska experimenten med dekoration var att de resulterade i byggnader som talade om de mest banala eller pinsamma ämnen. Stämningen var ikonoklastisk, ungdomlig och "kul". Vilka ämnen kan tänkas vara mer lämpliga för dekorationen att anspela på? Ett förslag är att det är utsmyckningens uppgift att orientera användarna av en byggnad: orientera dem i tid och rum och slutligen mot samhällets högsta värden. En väl utsmyckad byggnad bör fungera som förvaringsplats för ett formbart ideal.

Vi rör oss allt längre bort från den stränga övertygelsen hos tidiga modernister som Mies van der Rohe, och det kan tänkas att den historiska person som har störst relevans för oss i dag är Otto Wagner. Wagner var tillräckligt modern för att respektera en byggnads konstruktion, men han förstod också att en byggnad måste höljias i utsmyckningar som på ett konstfullt sätt framför en uppsättning moraliska och psykologiska budskap. Han

undvek kitschiga historiska citat och lyckades utveckla ett dekorativt språk (som främst byggde på blomster- och grönsaksmotiv) som talade om vissa väsentliga och bestående teman i det moderna livet. När han skapade sitt postkontor i Wien presenterade han ett heroiskt ideal utan att hemfalla åt historiska anspelningar, och Majolica House i samma stad förlänades älskvärda och behagliga egenskaper som under ett sekel har varit mer eller mindre frånvarande i den modernistiska byggnadskonsten.

Vi gör bäst i att sluta samla alla dekorationsarkitekter under beteckningen "postmodernister" och i stället gå vidare och lovord en ny generation av lysande ornamentister – exempelvis firman Muff som gjorde museet i St. Albans eller Herzog & de Meuron som gjorde Bibliothek der Fachhochschule i Eberswald och Ricolafabriken.

I SITT VINNANDE FÖRSLAG till ett nytt center för samtidskonst i området kring Lace Market i Nottingham har Caruso St John tänkt sig att använda ny datorteknik för att scanna in ett spetsmönster som sedan inarbetas i pigmenterade färdig-gjutna betongpaneler på de centrala delarna, en gest som både är en hänsyftning på stadens tradition av spetsömnad och pekar fram emot en högteknologisk framtid – ett perfekt sätt att orientera byggnaden i tid och rum (denna firmas hjältar är föga förvånande Louis Sullivan och Frank Lloyd Wright, arkitekter som i likhet med Otto Wagner höll fast vid ornamentet, samtidigt som de fullt ut godtog de funktionella argumenten).

Vad de nya dekorationsarkitekterna på vägen har hjälpt till att legitimera är en egenskap i byggnadskonsten som vi i brist på ett bättre ord kan beskriva som det sköna, vilket skiljer sig från den heroiska modernismens förhärskande stil, det sublima. De har gjort det möjligt för det feminina och det veka att göra sitt återinträde i arkitekturen, efter årtionden under vilka de nästan uteslutande manliga modernisterna visade prov på en hysterisk längtan efter att distansera sig från sådana teman (som om den största synden vore att bli förväxlad med en kvinna, en homosexuell man eller en inredningsarkitekt).

Det är möjligt att framtida historiker kommer att karakterisera vår tidsålder som den period då man för första gången på allvar började ta itu med 1800-talets spruckna samförstånd kring utsmyckning. Till skillnad från modernisterna är vi inte längre benägna att förvägra dekorationen någon särskild roll, och vi är inte längre personligen märkta av rädslan för de kaotiska, överlastade stilar som vanställde så mycket av den viktorianska byggnadskonsten. Samtidigt, till skillnad från de tidiga postmodernisterna, använder vi inte längre utsmyckningen enbart för att uppröra och rerar (en barnslig attityd som fullt förståeligt drev de flesta betraktare tillbaka till modernismens trygga famn). Vi kan vara nära att återupptäcka dekorationens sanna användning: skapandet av vackra byggnader som talar till oss om de värden vi som mest behöver bli påmind om. ■

Den figurativa konstens revansch

SALONGSMÅLERI | Det internetbaserade museet

Art Renewal Center lockar besökare med hjälp av äldre figurativt måleri som effektivt skjuts åt sidan i konsthistoriska verk. Modernismens anspråk på att vara mer demokratisk och öppen än äldre tiders konst kritiserar skarpt på museets debattforum.

Av

Therese Bohman

Frilansskribent och litteraturkritiker
på Aftonbladet.

Läser man konstvetenskap vid ett svensk universitet, eller bläddrar i ett konsthistoriskt standardverk, ser kronologin för målarkonsten ut ungefär så här: romantiken (Delacroix, C.

D. Friedrich), realismen (Courbet) och sedan via Manet till impressionismen. Impressionisterna drog ut i naturen, målade ljus och liv och vände sig mot det förhärskande salongsmåleriet, får man lära sig, mot en konst som var stel och tråkig, akademisk och konstlad, tillkommen för överklassen. Salongsmåleriet i sig får man däremot aldrig ta del av.

Att besöka online-museet Art Renewal Center (www.artrenewal.org) kan därför vara en chockartad upplevelse. "Vad är det här?" är första tanken. "Varför har jag aldrig hört talas om de här konstnärerna?" och "Får det lov att vara så här vackert?" kommer näst. Det är dessutom lätt att drabbas av konspiratoriska tankar om att det kanske finns en agenda bakom att en hel epok så gott som utesluts ur konsthistorien. En historieskrivning som byg-

da verklighet än den som kunde avbildas fotografiskt.

FRED ROSS, grundare av Art Renewal Center, har skrivit en lång rad texter där han agiterar för det figurativa måleriet. I sajtens manifest vänder han sig bland annat mot tanken att modernismen till sin natur skulle vara mer "demokratisk" än det traditionella studiomåleriet. Ross menar att det moderna måleriet tvärtom saknar ingångar; en målning av till exempel Mondrian har ingen "handling", inget att förmedla och inga andra kvaliteter än att den är den första i sitt slag, vilket kanske var "intressant" när konstverket tillkom, men knappast längre. En annan viktig koppling att beakta är förstås i detta fall den mellan många modernister och 1900-talets totalitära ideologier: kommunismen, fascismen etcetera.

Ross är strålende underhållande, när han effektivt avrättar det abstrakta måleriet. Han anser att allt som är fel med abstrakt måleri har gjorts till dygder: innehåll, förvaltande av tradition, teknisk skicklighet – allt anses i dag "begränsande". Dessutom är det ingen som kan teckna längre, eftersom det anses osponsant och förtar känslan. Detta är, enligt Ross, en tanke som genomsyrar hela samhället; barn i grundskolan fräntas papper och penna och tvingas i stället göra collage av knappar och makaroner. Att vara skicklig på att teckna realistiskt med blyerts är aldrig lika fint som att vara "uttrycksfull" och "spontan". "Modernism är konst som handlar om konst. Däremot är all stor konst i historien konst som handlar om livet", sammanfattar han det och betonar värden som teknisk skicklighet, poesi, subtilitet, skönhet och ett innehåll som väcker eftertanke och talar till

"Modernism är konst som handlar om konst. Däremot är all stor konst i historien konst som handlar om livet ..."

Fred Ross

ger på att modernismen beskrivs som konstens räddning skulle antagligen ha svårare att vinna anhängare om man själv fick jämföra Picasso, Braque och Matisse med de stora hjältarna på Art Renewal Center: Bouguereau, Leighton och Alma-Tadema.

I *Janson's History of Art*, kanske det mest kända konsthistoriska referensverket, föreslås att det var uppfinnandet av kameran som låg bakom avståndstagandet från salongsmåleriet, och att den moderna konsten var ett måste för att målarkonsten skulle överleva. Och även om det kanske är sant till viss del är det ett snävt antagande, som dessutom inte tar hänsyn till att exempelvis det som gestaltades i salongsmåleriet var en radikalt annorlun-

Nymphes et Satyre. William Bouguereau, 1873. Fyra nymfer försöker lekfullt tvinga en satyr i badet.

SAMTLIGA BILDER: © ART RENEWAL CENTER

känslorna snarare än intellektet. Han menar att målarkonsten i själva verket befann sig i en guldålder när modernismen tog över och inte alls, som det brukar heta i konsthistoriska böcker, hade stagnerat. En konstnär som Bouguereau förtjänar enligt Ross att nämnas i samma andetag som Leonardo da Vinci, Caravaggio och Rembrandt.

ART RENEWAL CENTER är imponerande, inte minst på grund av sin storlek: det enorma galleriet hyser över 65 000 bilder av konstverk, främst måleri, de flesta i mycket hög upplösning. Därtill finns ett arkiv med artiklar, biografier och hela böcker som kan vara av intresse för ARC-besökarna men som är slut hos förlagen. Eftersom Art Renewal Center främst

intresserar sig för konstnärer som inte har fått något riktigt erkännande i vår tid och som därför sällan finns representerade på museer, hämtas bilder från alla upptänkliga platser; kataloger från auktionshus utgör en stor källa till målningar som annars är svåra att få tag på, liksom gratulationskort och kalendrar – inget ställe lämnas oöversatt. Många bilder på sajten kommer också från privatpersoner; konstsamlare som vill bidra med bilder ur sina samlingar och som skickat in fotografier av dem, eller bidrag från någon som snubblat över en bild i en bok och scannat in den. Även finansieringen av sidan bygger till största delen på donationer från privatpersoner och på försäljning av tryck och affischer.

De senaste åren har intresset för figurativt måleri vuxit. En av de mest omskrivna svenska konstnärerna just nu är exempelvis Gun-

Flaming June. Lord Frederick Leighton, cirka 1895.

La Charité. William Bouguereaus målning från 1878 spelar på en parallell mellan bröstmjölk och mynt.

nel Wählstrand, som skapar extremt tidskrävande tuschlaveringar efter svartvita fotografier. Men man kan också peka på Gillian Carnegie som nominerades till Turnerpriset 2005. Kanske är det ett tecken på att det Ross kallar "modernismens spratt" befinner sig i sitt slutskede. På www.artrenewal.org ses modernismen som en historisk parentes som med tiden har kommit att eka alltmer ihålligt, både när det gäller innehåll och utförande. Eller som det konstateras i Art Renewal Centers frågeforum, när en upprörd besökare frågar: "Hur kan du tala illa om Picasso, Pollock och Rothko? De var stora konstnärliga genier!". Svaret blir: "Jag kan tala illa om dem därför att de inte var genier och eftersom de inte skapade god konst." ■

En stad utan intima rum och hemtrevliga prång

STADSPLANERING | I byggandet av den indiska staden Chandigarh fick Le Corbusier möjlighet att förverkliga den typ av jättelika arkitekturprojekt som han skissat på alltsedan 20-talet. I dag framstår Chandigarh som ett ödesdigert monument över modernismens och den industriella stordriftens mest destruktiva sidor. Axel Odelberg funderar över en stad präglad av en mans tidstypiska föreställningar om människors preferenser. Resultatet är en stad med breda huvudstråk och monumentala öppna platser utan skydd mot vare sig sol eller monsunregn.

Där är så rent, säger de i Delhi, när jag berättar att jag är på väg till Chandigarh. Påpekandet visar inte minst hur relativt allting är. Att

Chandigarh framstår som rent skulle kunna bero på att Delhi är en stad med flertusenårig historia medan Chandigarh grundades på 1950-talet. Skiten har inte hunnit hopa sig lika länge där, helt enkelt. Fast skräp i modern mening är en företeelse som inte är så förfärligt mycket äldre än Chandigarh. Det är en produkt av industrialism och stordrift, något som Chandigarh också kan sägas vara. Staden är modernismens och den industriella stordriftens översättning i arkitektur och stadsplanering – det vill säga prefabricerade byggnadsmoduler, segregation och räta vinklar. Chandigarh är höjden av samma slags stadsplaneideologi som förvandlat Stockholms city och ett antal svenska landsortsstäder.

Chandigarh ligger 25 mil nordnordväst om Delhi. Vägen leder mestadels spikrak i fyra filer mellan det nordindiska slättlandets konstbevattnade åkrar. Den täta strömmen av bilar, bussar, lastbilar, motorcyklar och *scooterrickshaws* kryssar i hög fart mellan oxkärror, traktorsläp, heliga kor och människor som på indiskt manér tömmer sina tarmar vid vägkanten eller varhelst annars nöden tränger på. Staden ligger där slätten upphör och där Himalaya börjar sin klättring mot himlen. Klara dagar leder stadens breda boulevarder upp mot en fond av branta gröna kullar och snöklädda bergstoppar. Naturskönheten var ett viktigt kriterium, då

Av
Axel Odelberg

Journalist och författare.

platsen sågs ut där Chandigarh skulle byggas. Beslutet fattades 1948 efter omfattande markstudier inklusive flygspaning. På ömse sidor om staden rinner två små älvar ned från bergen.

Chandigarh är ett resultat av det brittiska Indiens självständighet och påföljande delning av Indien och det muslimska Pakistan 1947. Den nya gränsen splittade provinsen Punjab i en pakistansk och en indisk del. Punjabs ursprungliga huvudstad, Lahore, hamnade på den pakistanska sidan gränsen. Det stympade indiska Punjab behövde ett nytt säte för delstatsparlament och förvaltning. Simla, britternas gamla sommarhuvudstad, som ligger några mil norr om Chandigarh och några tusental meter högre, blev provisorisk huvudstad i väntan på beslut om ett permanent alternativ. Efter mycket debatt om hur huvudstadsproblemet skulle lösas – genom att utveckla någon av den stympade delstatens redan existerande städer eller genom att anlägga en helt ny stad – beslutade Indiens regering slutligen om nybygge. Den 2 april 1952 tog det självständiga Indiens förste premiärminister Jawaharlal Nehru det första spadtaget.

Nehru var i hög grad inspiratör till nybyggnadsbeslutet. Han var en visionär och brittiskutbildad indisk intellektuell av

brahminsläkt med smak för det storslagna och modernistiska. Han ville hjälpa befolkningen i Punjab att återupprätta det självförtroende och den värdighet de tyckte sig ha förlorat då deras stolta provins – i dag Indiens rikaste delstat – delades.

”Ge dem en stad, en ny stad, magnifikare och mer prestigefylld än vad som någonsin skådats”, sa Nehru. ”Låt det bli en ny stad, fri från det förflutnas bojor, en symbol för nationens tro på framtiden.” Så blev det också. Chandigarh är en stad utan spår av indiskt arv i plan och arkitektur. Den kunde ligga var som helst i världen. Prefabricerad och nedsläppt i fallskärm och därför utan band till sin omgivning. Det är en stad präglad av en enda mans föreställningar om människors önskemål och preferenser, en stad utan intima rum och hemtrevliga prång, en stad med breda huvudstråk och monumentala öppna platser utan skydd då solen och hettan börjar bli obarmhärtiga fram i april, eller då monsunregnen börjar vraka ned i juni. Chandigarh är, kan man säga, ett åskådliggörande exempel på varför centralplanering och maktkoncentration ofta bör undvikas.

Uppdraget att skapa den nya staden – symbolen för hela det nyss självständiga Indiens tro på framtiden, för att tala med Nehru – gick från början till två amerikanska arkitekter, Albert Mayer från arkitektfirman Mayer, Whittlesey and Glass och Mayers medhjälpare Mathew Nowicki. Mayer hade arbetat i Indien under andra världskriget och var bekant med premiärminister Nehru. Mayers uppgift var att lägga upp stadsplanen, medan Nowicki skulle svara för byggnad-

Chandigarhs Capitol Hill. På parlamentets platta tak finns två formationer innehållande plenisalar som är avsedda att dra blickarna till sig och bryta variationslösheten i den övriga arkitekturen. FOTO: AXEL ODELBERG

dernas arkitektur. Mayer utgick i sin planering från beståndsdelar som han kallade för "superblocks", enheter som i sin tur bestod av tre mindre delar, varav en reserverades för butiker, rekreationslokaler, sjukvård, utbildning och andra allmänna nyttigheter. Men Mayers planer förverkligades aldrig. 1950 dödades hans medhjälpare Nowicki i en flygolycka. Efter den tragedin ville Mayer inte fortsätta sitt arbete. Det blev nödvändigt att finna en ersättare. Valet föll slutligen på det schweizfödda franska universalgeniet Le Corbusier som nu äntligen fick göra det som han drömt om så länge men aldrig tidigare hade lyckats förverkliga.

LE CORBUSIER, som egentligen hette Charles-Édouard Jeanneret, hade givit sig själv uppgiften att skapa den perfekta industristaden. När han fick budet att ta sig an Punjab's blivande huvudstad hade han åtskilliga jättelika, men lyckligtvis aldrig förverkligade, stadsplane- och arkitekturprojekt bakom sig. Bland annat ett som gick ut på att jämna Norrmalm, Södermalm och delar av Gamla stan med marken, och i stället bygga ett helt nytt Stockholm i form av ett sammanhängande megastort modernistiskt bostadskomplex för uppemot en miljon människor. Le Corbusiers visioner var extrema och extravaganta. Han betraktade orden "stor" och "vacker" som synonyma. Han vägrade att förankra sina projekt i lokal kultur, historia och traditioner. För honom betydde den fysiska omgivning som vuxit fram ur sekler av urban utveckling ingenting. Han inspirerades av en övertygelse om att människor tappat bort

sig och blir trötta inför mångfald och kombinationsmöjligheter. De gamla europeiska städernas vindlande gatumönster och oregelbundna geometri representerade bara kaos och förvirring. Han vägrade, för att tala med Nehru, att låta sig fjättras av det förflutnas bojar.

Med Nehrus utgångspunkter var Le Corbusier sålunda det perfekta valet. Allt han gjorde var underordnat hans föreställningar om funktioner, inget annat. Han var en maskinålderns artist och en estet som älskade det rätvinkliga, det regelbundna, det enkla och det repetitiva. Men den ordningens och enkelhetens estetik som präglade hans stadsplaner var bara synlig på håll och i fågelperspektiv. Det var en ritbordens och förmyndarnas ordning, men en abstraktion för de jord-

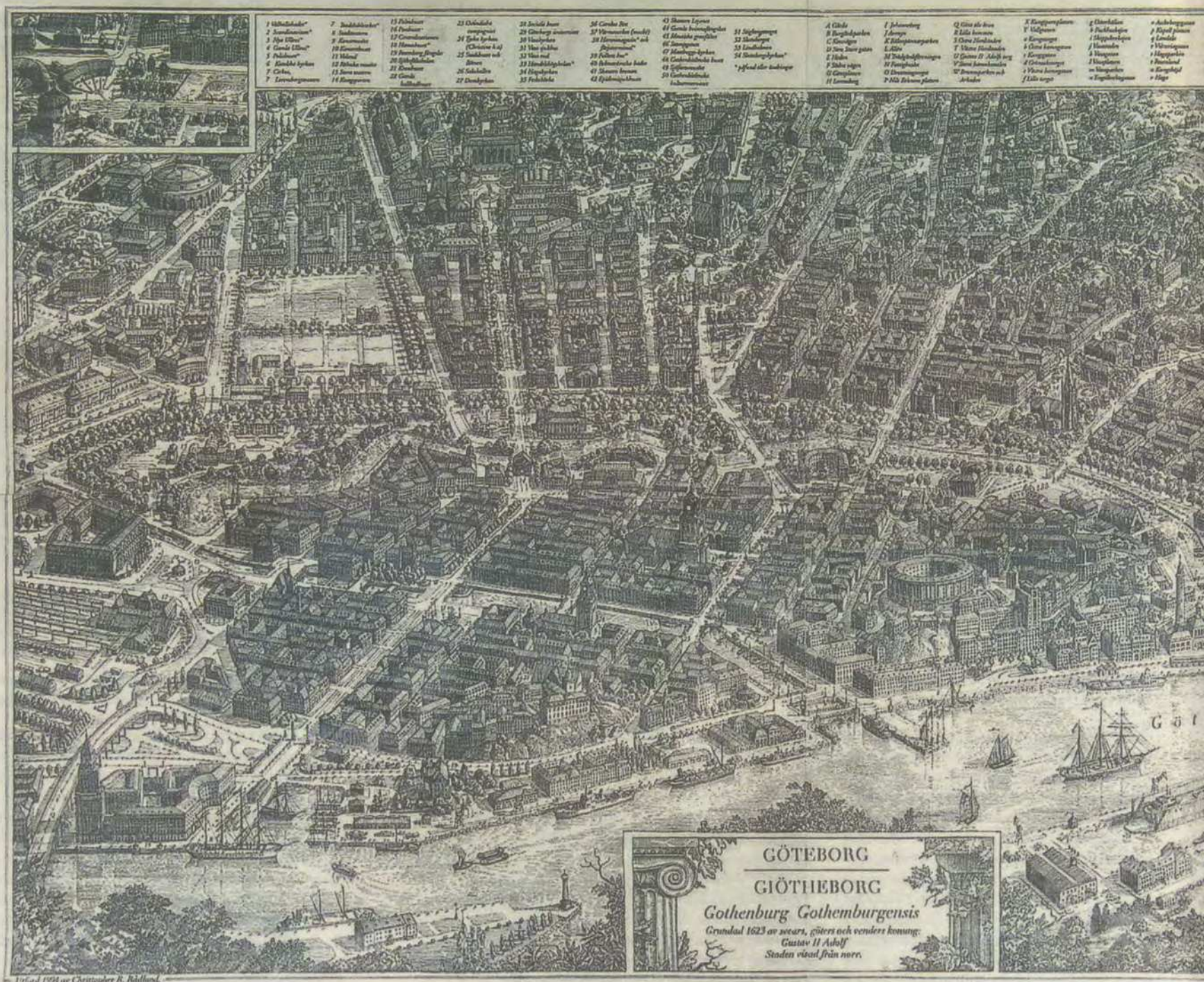
Han betraktade orden "stor" och "vacker" som synonyma. Han vägrade att förankra sina projekt i lokal kultur, historia och traditioner. För honom betydde den fysiska omgivning som vuxit fram ur sekler av urban utveckling ingenting.

bundna massor som skulle befolka hans arkitektoniska visioner. Till Le Corbusiers käpphästar hörde funktionssegrering. Fordonstrafik och fotgängare fick inte blandas och staden skulle vara uppdelad i funktionszoner. Arbetsplatser skulle vara lokaliserade till en del av staden, en annan skulle planeras för boende, en tredje för shopping och nöjen och en fjärde för förvaltningsbyggnader och

monument. De olika funktionszonerna ville han om möjligt bryta ned i ytterligare funktionsbetingade uppdelningar: fabriker för sig, kontor för sig etcetera.

Le Corbusier var absolutist. Det fanns bara ett rätt svar på frågan hur en modern stad skulle utformas, han hade svaret och det fanns inte utrymme för kompromisser. När Nehru 1950 valde honom för uppdraget att efterträda Albert Mayer som Chandigarhs huvudarkitekt hade han Mayers till hälften utarbetade masterplan för staden att utgå från. Grundskissen genomförde Le Corbusier under några intensiva dagar i samband med sitt första besök i Indien. Han tog över Mayers idé om superblock. De kallas för sektorer och utgör Chandigarhs stadsplanemässiga grundstenar. I övrigt modifierade han friskt i Mayers design. Han rätade på det mönster med långa parallella kurvlinjer som Mayer hade tänkt sig och skapade ett rätlinjigt och rätvinkligt ruttmönster av breda boulevarder mellan sektorerna. Korsningarna utgörs av väldiga rondeller. Utmärkande för hela formgivningen är de monumentala måtten. Chandigarh har inga trånga orientaliska basarer och inget myllrande gatuliv. Men å andra sidan inte heller trafikstockningar eller parkeringsproblem att tala om, inte ens nu när den indiska medelklassen blivit alltmer bilburna.

Uppdraget som huvudarkitekt för Chandigarh gav Le Corbusier tillfälle att i full skala tillämpa sina funktionsuppdelningsprinciper. Det har gjort Chandigarh till en alltigenom segregerad stad, inte bara i den meningen att olika funktioner är lokaliserade till olika delar av staden,

utan också i socialt hänseende. Den sociala segregeringen är inbyggd i grundstrukturen, vilket ter sig motsägelsefullt mot bakgrund av ambitionen att Chandigarh skulle stå som symbol för ett framtida jämlikt och demokratiskt Indien. Det var dock inget som mötte protester och debatt. Det indiska kastsystemet är visserligen avskaffat, men skillnaden på folk och folk är fortfarande större där än den någonsin varit i Sverige. Social segregation är en naturlig del av livet.

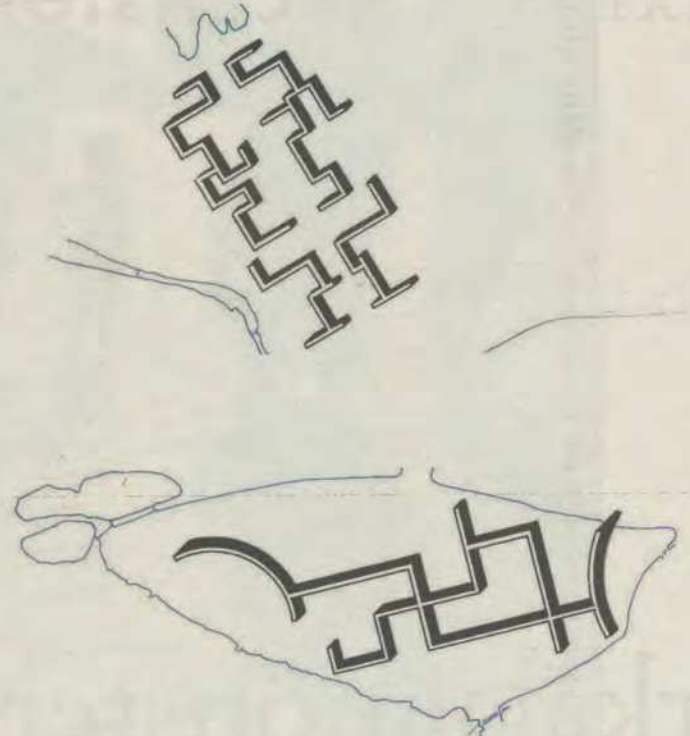
LE CORBUSIER ANVÄNDE människokroppen som metafor för Chandigarhs uppbyggnad. Längst upp i norr, som stadens huvud och hjärna, lade han den offentliga maktens byggnader, parlamentet, sekretariatet med regeringskansli och förvaltning samt högsta domstolen. Rakt söder därom, som hjärta och mage, planerade han in banker och stadens kommersiella centrum medan sjukvården blev högerarm och universitetet höger hand. Industrin låg utmed vänsterarmen. Par-

Tanken är förmodligen att konstruktionen ska skapa ett intryck av lätthet och grace. I många ögon är det bara trist.

kerna var lungor och överkroppens vävnader villakvarter för statens finare tjänstemän och andra delar av samhällets elit. De lägre tjänstemännens och arbetarnas bostäder förlades längst i söder som stadens ben och fötter, vilket med en vänlig tolkning gjorde dem till stadens stöttepelare, de lemningar på vilka allt annat vilar. Men eftersom de flesta arbetsplatser förlades till stadens överkropp och huvud, skapade boendesegregationen, funktionsuppdelningen, och de stora avstånden vissa transportproblem för de grupper som hade sämst råd att lösa problemen med ett eget fordon. De fick helt enkelt promenera många kilometer fram och åter till jobbet. Men Le Corbusier kunde inte se att det var ett problem, för han hade, av någon outgrundlig anledning, fått för sig att indier älskar att gå.

Att skapa en hel stad är inget enmansprojekt. Som medarbetare valde Le Corbusier sin kusin Pierre Jeanneret och det brittiska arkitektparet Maxwell Fry och Jane B. Drew. Han assisterades också av ett team unga indiska arkitekter. Förutom utarbetandet av den övergripande stadsplanen tog Le Corbusier på sig uppgiften att utforma de byggnader som skulle utgöra stadens huvud, sekretariatet, parlamentet och högsta domstolen. Stadskroppens byggnader fick Jeanneret, Fry och Drew ansvaret för. Le Corbusiers ursprungsplan var att göra sekretariatet till en skyskrapa som skulle stå som ett utropstecken mellan staden på låglandet och bergen norr om den. Men här tvingades han till en eftergift för de lokala förhållandena, eftersom byggtekniken och kvaliteten på det byggnadsmaterial som fanns att tillgå inte dög. Han fick bygga på längden i stället. Resultatet blev ett 250 meters betongkomplex med ett tiotal våningar.

Le Corbusier älskade den råa gråa

Stockholm à la Le Corbusier. Det mest konsekventa och utopiska förslaget som inkom till den internationella arkitekt-tävlingen 1933.

ILLUSTRATION: LE CORBUSIER

Tradition som förnyelse. Christopher Rådlunds vision från 1994 av ett Göteborg utan modernistiska inslag.

ILLUSTRATION: CHRISTOPHER RÅDLUND

betongen. Det är svårt att förstå varför. Särskilt nu, ett halvsekel senare, då betongen inte bara är grå och beklämmande utan också har hunnit fläckas av fukt och ålder. Möjligen var hans kärlek till betong att göra en dygd av det nödvändiga. Dessvärre bildade han skola, både i Indien och på andra håll i världen. Sekretariatets arkitektoniska grundkoncept går igen i de flesta av Chandigarhs offentliga byggnader och hänger samman med Le Corbusiers kärlek till det regelbundna, enkla och repetitiva. Varje våning vilar på en lång rad betongpelare, och mellan pelarna finns en skuggande betongbalustrad. Tanken är förmodligen att konstruktionen ska skapa ett intryck av lätthet och grace. I många ögon är det bara trist. Framförallt på nära håll. Pelarna är spinkiga och betongbalustraderna klumpiga och grå. Grace är det sista man tänker på. Konceptet med pelarna är en favorit i repris ur Le Corbusiers funktionsarkitektoniska repertoar. Han använde det till exempel då han ritade sin vita Villa

Savoye i Poissy i Frankrike ett kvartssekel tidigare (pelare var också tänkta att bära upp huskomplexen i hans plan för Stockholm). Och i likhet med villan i Poissy har sekretariatet i Chandigarh en ramp och en del andra formationer på det platta taket, avsedda att dra blickarna till sig och bryta mot den övriga variationslösheten.

Tricket med märkliga formationer på taket använder Le Corbusier även på parlamentsbyggnaden som ligger ett hundra meter öster om sekretariatet i det landskap av trädplanteringar, konstgjorda kullar, dammar och väldiga stenbelagda platser för officiella ceremonier som utgör Chandigarhs Capitol Hill. Ovanpå parlamentets platta tak reser sig en kurdad kon, som mest påminner om kyltornet på ett kärnkraftverk och bredvid den en pyramidliknande formation samt ett rektangulärt torn. Pyramiden och kyltornet innehåller plenisar. Pyramiden var ursprungligen tänkt som plenisal för delstatsförsamlingens första kammare, men 1966 delades Punjab en gång till, och den

östra delen gjordes till den nya delstaten Haryana. Chandigarh blev gemensam huvudstad för de båda delstaterna och pyramiden blev plenisal för Haryanas lagstiftande församling.

MITTEMOT PARLAMENTET, på östra sidan av en gigantisk öppen plats där gräs sticker upp här och var mellan stenplattorna och ger ett lätt intryck av förfall, ligger Högsta domstolen som har en ganska märklig takkonstruktion, tänkt att fungera som ett solskyddande parasoll spånt över byggnaden. En entusiastisk betraktare har liknat taket vid en jättelik fågel färdig att lyfta. Det är kanske inte den association som först, eller ens någonsin, dyker upp i den genomsnittliga betraktarens huvud. Högsta domstolen är, som Chandigarhs övriga monumentalbyggnader, i första hand en betongbunker märkt av ett halvsekels monsuner, men om man vill ranka bunkrarna i sjunkande fullhetsordning vinner Högsta domstolen. Den ser aningen roligare ut än de förmunt futuristiska byggnader man hittar i gamla kommuniststater.

Precis norr om det agorafobistiska torget mellan Högsta domstolen och parlamentet ligger Chandigarhs mest omtalade monument, en stor kubistisk skulptur i form av en hand, också den skapad av Le Corbusier men rest och invigd först 1985, 20 år efter konstnärens död. Monumentet heter "Den öppna handen", i motsats till en knuten näven, och är tänkt som en symbol för hela idén bakom staden; den öppna handen som är redo både att ge och att ta emot. Handen symboliserar också ett annat av Chandigarhs ideal, nämligen frånvaron av monument över bemärkta personer, ett annat modernistiskt försök att övervinna det förflutnas bojar och markera demokrati och jämlikhet.

De flesta städer upptäcks bäst till fots. Det gäller inte Chandigarh. Där är avståndet alltför stora och synintrycken alltför lågintensiva. Att promenera i Chandigarh blir helt enkelt för tråkigt och ger ingen överblick. Det är en stad byggd i massbilismens barndom och anpassad för massbilism, fast ironiskt nog i ett land där de flesta människor inte ens hade råd med cykel då stadens planerades. Nu, ett halvsekel senare och tjugo år efter att Indien började öppna gränserna för internationellt kapital och utländska kapitalvaror, närmar sig biltätheten i Chandigarh den nivå som staden byggdes för att hantera. Blygsamma parkeringsavgifter har införts i Chandigarhs kommersiella centrum. Ljussignaler reglerar trafiken i de tätast trafikerade korsningarna. Men som helhet är Chandigarh förmodligen världens mest bilvänliga stad i sin storlek. I den meningen kan Le Corbusier sägas ha varit mycket framsynt. Byggnaderna som han och hans medhjälpare ritade har däremot inte åldrats med behag. Det som var trist redan då det byggdes är oftast ännu fulare i dag. Lyckligtvis ingick det mycket grönska i stadsplanen, varför de arkitektoniska misslyckandena numera är ganska väl dolda bakom stora trädskronor, blomsterprakt och frodig grönska.

Patriarkala mönster föder våldsam islamism

Islamsk fundamentalism i europeiska länder skapar reaktioner och motreaktioner hos en ung generation muslimer.

DE ÄR UNGA OCH FÖRAKTAR dem som inte har den "rätta tron". De lever i en sluten mansdominerad värld av arkaiska regler. De skyr verbal kommunikation och löser sina konflikter med handgripligt våld: "Hos oss hör brutaliteten till vår kultur." Sitt agerande legitimerar de med sin "tro på Allah". Vi finner dem i medelklassens prydliga radhus i förstäderna till London och Leeds och i de nedgångna kvarteren i Paris' och Lyons trista förorter. Vi finner dem som inresta studenter vid tyska universitet, men också som skolelever, vilka knappt lämnat barndomen bakom sig i Berlins Neukölln. Vi finner dem hos väl integrerade föräldrar i det småborgerliga Slotervaart i Amsterdam. Få av dem har gjort sig skyldiga till terrordåd, men många av dem har slagit in på en väg som kan leda till terror, då de åsidosätter europeisk lag och rätt till förmån för Sharia. En del av dem hör till den islamska fundamentalismens – islamismens – unga garde; andra är dess medlöpare. De är mellan tio och trettio år – ibland ännu yngre, som den femåring i södra Tyskland som på frågan vad han vill bli när han blir stor svarar: "Jag vill kämpa i det heliga kriget och döda de otrogna som min far."

I en annan växande skara av unga muslimer pågår en mer eller mindre uttalad motståndskamp mot fundamentalistiska yttringar och våld. De är integrerade och sekulariserade och förvisar sin religion till den privata sfären. De pläderar för demokrati och för könens likaberättigande. I Tyskland finner vi dem bland annat inom konst och kultur som till exempel Neco Celik, filmare och socialarbetare. I Storbritannien syns de inom sport och idrott, som cricketspelaren Sajid Mahmood. I Danmark hittar vi dem inom organisationen Demokratiska muslimer.

Av

LISBETH LINDEBORG

DIE VERLORENEN SÖHNE Plädoyer für die Befreiung des türkisch-muslimischen Mannes

Necla Kelek

Kiepenheuer & Witsch 2006 (218 s.)

DIE KINDER DES DSCHIHAD Die neue Generation des islamistischen Terrors in Europa

Souad Mekhennet, Claudia Sautter
och Michael Hanfeld

Piper 2006 (224 s.)

KAMPF AN NEUEN FRONTEN Wie sich der BND dem Terrorismus stellt

Eric Gujer

Campus 2006 (316 s.)

TYPISCH TÜRKIN? Porträt einer neuer Generation

Hilal Sezgin

Herder 2006 (192 s.)

TROTS DET HOPAR SIG FRÅGORNA: Varför tar vissa unga muslimska män sin tillflykt till en sluten och ofri islamistiskt präglad värld? Varför låter de sig re-islamiseras i stället för att integreras? Varför har de problem med våld? Varför sitter så många av dem i fängelse? Vilken roll spelar dessa unga mäns mödrar, systrar och fruar i deras liv? Är utvecklingsmönstren desamma i relationerna mellan unga muslimer och infödda befolkningar i alla diasporaländer? Vilka ansträngningar måste göras för att påskynda och underlätta integrationen?

Detta är frågor som ett växande antal böcker söker besvara. En är den turkiskfödda tyska sociologen Necla Keleks senaste bok *Die verlorenen Söhne* (De förlorade söner). En annan är *Die Kinder des Dschihad* (Jihads barn) som skrivits av de tre journalisterna Souad Mekhennet, Claudia Sautter och Michael Hanfeld, experter på temat islamism/terrorism såväl i diasporan som i muslimska länder. För det tredje kan man peka på *Kampf an neuen Fronten* (Kamp på nya fronter) av terrorexperten och publicisten Eric Gujer samt även journalisten Hilal Sezgins *Typisch Türkin?* (Typisk turkiska?).

De flesta och mest djuplodande svaren på ovan nämnda frågor ger oss Necla Kelek. I sina analyser utgår hon både från egna erfarenheter och observationer samt från egna och andras undersökningar. Befriande är hennes oförskräckta sätt att behandla den besvärliga problematiken utan skygglappar. I sitt sökande efter ett sanningsenligt svar ryggar hon inte tillbaka på halva vägen – varken av rädsla eller av tvekan att bryta med de ofta förfälskade koder som går under beteckningen det "politiskt korrekta". Eftersom det inte finns någon tid att förlora talar hon utan omsvep; ärligt

Vart leder vägen? Den nya generationen muslimer i Europa väljer olika vägar för att orientera sig i samtiden.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

går hon till grunden med varje problem. Hon vet att man inte kan komma till rätta med problemet utan att först känna till fakta. Dessa finner hon dels i den tyska diasporan, dels i Turkiet och Kurdistan. En stor del av Europas muslimska befolkning är av turkiskt eller kurdiskt ursprung; i Tyskland utgör de den stora majoriteten muslimer.

SJÄLV VÄXTE NECLA KELEK upp i Anatolien och i Istanbul, innan först föräldrarna och därefter hon och hennes syskon kom till Tyskland. I dag är hon bosatt i Tyskland och är tysk medborgare men tillbringar långa perioder i sitt gamla hemland. I sin bok konstaterar hon bland annat:

Söner i muslimska familjer klarar inte av att överbrygga klyftan mellan å ena sidan det religiösa-arkaiska patriarkat som de växer upp i, där underdånighet och kadaverlydnad tvingas fram med våld, och det moderna samhället å den andra med dess krav på självständighet, social kompetens och eget ansvar. Den manlighetsroll som muslimska unga män uppfostras till är dominerad av våld. Detta är en huvudsaklig orsak till den misslyckade integrationen. Muslimska män framstår som det största hindret för integration.

Hennes slutsatser bekräftas av andra studier, bland annat av den turkiska socialforskaren Cigdem Kagitcibasi som konstaterar att självständighet inte är någon målsättning för de flesta invandrarföräldrar i uppfostrandet av sina barn; endast 17 procent av fäderna och 19 procent av mödrarna anser det viktigt att deras barn hittar en egen väg ut i livet. I stället förväntas barnen ta efter sina föräldrar. I en annan uppmärksam studie från tyska inrikesministeriet, *Unga musli-*

mer i Tyskland (2003), slås fast att "det finns ett tydligt samband mellan en islamsk orientering och våld" och att "muslimska unga män har en betydligt högre våldstendens än jämnåriga ungdomar från andra minoriteter och från majoritetsbefolkningen".

Att våld är en accepterad del av tillvaron i många turkiska och kurdiska familjer bekräftas även av en studie från Kriminologiska Institutet i Niedersachsen: 34,6 procent av alla turkiska barn misshandlas hemma – drygt 10 procent av dem svårt. Det viktigaste i dessa familjer och klaner är att lyda, skriver Kelek; utbildning och skola ses däremot som något sekundärt. I dag är detta en orsak till att invandrarfamiljer som tillhör medelklassen flyttar ifrån stadsdelar med hög invandrarbefolkning. De vill inte utsättas för den ständiga övervakningen i de muslimska parallell-samhällena, de vill ge sina barn bättre chanser till utbildning och själva ha kontroll över deras uppfostran och skolgång.

Enligt Keleks, och andras, studier vill de flesta turkiska och kurdiska familjer inte integreras. Deras syn på samhälle, värld och människa har inte ändrat sig genom flyttningen till väst. Många av de tonåringar som Kelek kommer i kontakt med, berättar hon, har ännu inte anlänt i det moderna samhället, trots att de är födda och upp-vuxna i Tyskland, trots att de är klädda efter senaste modet, kommunicerar med mobil, ägnar sig åt dataspel, lyssnar på hiphop och äter fast food. I sina sinnen lever de kvar i förfädernas anatoliska byar med de värderingar som deras föräldrar packade ner i bagaget, då de lämnade hembygden. Det är värderingar som det muslimska manssamhället föreskriver och där koncepten om underdånighet inför familj, klan och manliga överhuvud,

AXESS | RECENSERAR

Slave Revolution in the Caribbean
Laurent Dubois
John D. Garrigus
s. 41

Franska revolutionen inspirerade till slav-revolutioner i Karibi-en. Torbjörn Elensky funderar över dokument som levandegör historien.

Cosmopolitanism
Kwame A. Appiah
s. 42

Carl Rudbeck läser en kritik av Unesco och om vikten av en ständig dialog kultur-er emellan.

Injustice
Brian Harris
s. 43

Bo Lindensjö reflekterar kring juridisk rätt-visa utifrån en bok om processer, bland annat den mot Sokrates.

Caviar and Ashes
Marci Shore
s. 44

Polska intellektuella charmades under det tidiga 1900-talet av marxismen. Greger Nilsson läser en bok om en förlöst generation.

The Best Intentions
James Traub
s. 46

Inger Österdahl följer med bakom kulisserna i en bok om Kofi Annans tid som FN:s generalsekreterare.

om lydnad, heder och skam formuleras av män. Döttrar, systrar och fruar har ingen talan. Dessa unga män växer upp i en värld som är strängt hierarkiskt strukturerad, då det ofta bara finns en enda absolut sanning som ingen får eller vågar ifrågasätta – här tolereras inga tvivel och inget sökande efter en annan vishet.

AV AVGÖRANDE BETYDELSE för våldet i många muslimska familjer är faderns allenarådande auktoritet, en maktposition som han upprätthåller med knytnävsrätt, framhåller Kelek. (Sin egen frihet fick hon bokstavligen kämpa sig till i ett slagsmål med fadern, vilket hon vann). Det förväntas att hans äldste son ska stå honom bi i maktutövningen över familjens och klanens yngre manliga och kvinnliga medlemmar. En familjefar är inte ansvarig inför någon utom Allah. På samma sätt som Allahs ord är lag är faderns tolkning av Allahs ord lag. Vad han än gör – om han så misshandlar och även dödar andra familjemedlemmar – är legitimt; han handlar ju "på uppdrag av Allah". Mest av allt är sönerna rädda att inte vara fadern till lags. Följer man hans regler och tolkning av islam, exempelvis i fråga om hedersbrott, är man själv legitimerad att bryta mot annan lag och rätt. Den 19-åring som dödade sin fränskilda syster med ett skott i huvudet i ett uppmärksammat hedersmord i Berlin år 2005 berättade att han inte kunde sova gott förrän efter dådet – då han "uppfyllt sin plikt mot Allah och familjen". För en son är det följaktligen viktigt att själv träda in i en fadersroll så snart som möjligt, det vill säga att gifta sig ung och sörja för en familj. Det är beviset för att han är en riktig man med rätt att utöva

FORTS. PÅ NÄSTA SIDA ...

... FORTS. FRÅN FÖREGÅENDE SIDA

makt; det är till och med viktigare än att arbeta och ha en inkomst.

Ännu en orsak till den misslyckade integrationen, framhäver Kelek, är värdlandets sätt att förhålla sig: "Vi måste sluta med att ställa invandrarna och deras familjerelationer, deras inställning till tro och religion, till rättsstat och demokrati under en naturskyddslag. Invandrare är inga offer. Vi måste kommunicera med dem på samma ögonhöjd och blanda oss i då de antastar de skrivna och oskrivna lagarna i detta land." Den "förståelse" och falska tolerans som visas invandrarna, den nedlåtande förmyndarattityden gentemot dem, då man låter dem behålla sina människoföraktande regler i religionens namn med den multikulturella motiveringen att de skulle behöva en egen nisch, har en bumerangeffekt; den förhindrar integration och bidrar till att cementera parallellsamhället.

Att Keleks erfarenheter gäller en stor del av landets huvudsakligen turkiska och kurdiska muslimer stöds av andra studier, till exempel av forskaren i pedagogik Ahmet Toprak. I sin bok *Das schwache Geschlecht – die türkischen Männer* (2005) (Det svaga könet – de turkiska männen) valde han

mot det samhälle där föräldrarna funnit sig relativt väl tillrätta. Sina fäder beskyller de för att vara förrädare mot den islamska gemenskapen, umma; själva är de "utvalda" ("martyrer") att ställa allt till rätta igen. Den roll som deras far "försummat" tar de på sig. Som många andra ungdomar upplever de en identitetskris. Men deras väg ut ur krisen går ofta och bokstavligen via moskéer och islamistiska grupper, där hatpredikanter står beredda att fånga upp dem – ofta för vidare befordran till utbildningskurser på talibanernas högskola Jamia Hakkania i Akora Khattak i norra Pakistan och till koranskolor i Bangladesh och Saudiarabien. De ersätter revolten mot sin far med revolten mot de västliga värderingar som gjort fadern till en "avfälling".

Enligt Gujer är predikanter och imamer – ofta med krigserfarenhet – nyckelfigurer i ett omfattande nätverk av internationella terrorister och sympatisörer som sträcker sig över hela Europa och islamiska länder. Eftersom många av dem är offentliga personer observeras de av myndigheterna och utvisas om "behov föreligger". För att få en bild av situationen slussar underrättelsetjänsterna in sina "under cover"-agenter i moskéer och islamiska kulturföreningar. Antalet agenter är inte avgörande, utan snarare deras kva-

lingar observerar vi att våldet hos unga turkiska och kurdiska muslimer i de undersökta länderna i första hand riktas mot den egna familjen och närmaste omgivningen, exempelvis skolan; enligt deras uppfattning är detta våld legitimerat av Allah, genom Sharia i islamistisk tolkning. Säkert har den tysk-turkiska/kurdiska situationen också att göra med den första invandragenerationens status som gästarbetare, vilka förväntades återvända till sina byar i Anatolien. Medan de var hemifrån tog de på något sätt byarna med sig. Det är symptomatiskt att de attentat som antingen planerats eller försökts i Tyskland sällan eller aldrig har någon turkisk beröringspunkt. Männen bakom 9/11-attentaten var inresta studenter; bakom planerna att spränga julmarknaden i Strasbourg stod franska algerier; de två terrorister som sökte spränga tyska tåg 2006 med bomber i resväskor var båda inresta studenter från Libanon.

I de andra länderna fick däremot första generationen oftast medborgarskap. Som brittiska, franska och holländska medborgare har sönerna ringa konkret förbindelse med det forna hemlandet. De har ersatt hembygden med föreställningen om umma. I kampen om umma globaliserar de våldet – terrorn. Detta stämmer i sin tur med Gujers tes att terrorn är en återspeglning av situationen i deras ursprungsländer, där politiska konflikter och islamism bildar en explosiv mixtur. I Spanien är det Marocko, i Frankrike Algeriet och i Storbritannien Pakistan. Säkert bör man också räkna Libanon dit.

Mest av allt är sönerna rädda att inte vara fadern till lags.

Följer man hans regler och tolkning av islam, exempelvis i fråga om hedersbrott, är man själv legitimerad att bryta mot annan lag och rätt.

slumpvis ut 15 unga män som intervjupersoner. Deras enda gemensamma nämnare var att de var födda och uppvuxna i Tyskland men att de alla hämtat sina fruar från Turkiet. De stod inte ut med de unga tysk-turkiska kvinnorna, vilka inte "kunde underordna sig på samma sätt" som kvinnorna från den gamla hembygden. Samtliga män förordade lydnad och våldsutövande, i synnerhet mot kvinnor. Enligt Toprak lider de av "paschasyndrom".

JÄMFÖR VI NU DE UNGA muslimska männen i Keleks analys, och i andra tyska undersökningar, med unga muslimer i Storbritannien (av huvudsakligen pakistansk, egyptisk och östafrikansk ursprung), i Holland (av huvudsakligen marockansk ursprung) samt i Frankrike och Spanien (av nordafrikansk ursprung) i böckerna *Die Kinder des Dschihad* och *Kampf an neuen Fronten* observerar vi samma tendens till en växande reislamisering och mental gettoisering och samma avvisande hållning till integration. Också där har de unga muslimerna problem med våld, i synnerhet mot kvinnor. Också där är de överrepresenterade i fängelser.

En markant skillnad märker vi däremot i relationen till fäderna som en orsak till förakt och hat mot de moderna västliga samhällena. Detta är särskilt påfallande i Storbritannien och i Holland, där fadersfixeringen inte sällan urartat till en generationskonflikt. I båda länderna sökte den första generationen muslimska invandrare (1950-1970-talen) att glida in i det nya samhället så obemärkt som möjligt. Samtidigt intresserade de sig för samhällsutvecklingen. I exempelvis Storbritannien var ett stort antal muslimer från Pakistan och Bangladesh involverade i fackförklaringsrörelser, politik och kulturella projekt – ofta med påfallande framgång. Sin tro hänvisade de till den privata sfären.

Men i dag vänder sig deras söner – ungdomar från stabila, väl integrerade, småborgerliga miljöer, ofta unga studenter med framtiden för sig –

litet. Att detta är ett effektivt sätt att agera visar sig i de många fall där man kommit gärningsmän på spåren, innan ett attentat förövats.

Bland de viktigaste nyckelfigurerna var den libanesiske beryktade hatpredikanten Schejk Omar Bakri i London. Inför sin förestående utvisning valde Bakri att fly till Libanon i juli 2005. Där "lär han nu ut arabiska" till sina besökare från Storbritannien. Då dessa kommer tillbaka till England har de en multiplikatorfunktion; deras uppdrag är att förmedla Bakris budskap, till exempel att inte bara Palestina utan även al-Andalus i Spanien måste befrias från de otrogna i ett heligt krig.

Stort inflytande utövade också läkaren Yehia Yousif från Alexandria. 1988 kom han till universitetet i Freiburg där han fortsatte sitt vetenskapliga arbete som mikrobiolog och immunolog. Men Yousif förde ett dubbelliv: jämte sin internationella karriär som forskare var han en övertygad wahhabit. Under namnet Schejk Abu Omar predikade han för en växande skara unga muslimer och konvertiter, som sökte hans närhet i "multikultuset" i Ulm i södra Tyskland, där Yousif valt att slå sig ned. För Jihad-barnen var han en fadersfigur, konstaterar Mekhennet/Sauter och Hanfeld som träffade Yousif. Samtidigt som han gav sig ut som förmedlare mellan två kulturer var han förbindelselänk mellan den hårda terroristiska kärnan islamister och dess sympatisörer. Jämte dessa verksamheter arbetade han extra som informatör för författningsskyddet i Baden-Württemberg. Sin son skickade han på "utbildning" till Pakistan. Då polisen till slut fick tillåtelse att söka igenom Yousifs våning hittade man handskrivna recept på bomber, information om mjältbrand, förfälskade identitetspapper och information om polis- och pilotutbildning. I samma veva valde Yousif att lämna Ulm och fly till Saudiarabien. 2005 stängdes multikultuset.

OM VI NU JÄMFÖR KELEKS studie med Gujers och Mekhennets/Sauters/Hanfolds undersök-

MEN – DET ÄR VIKTIGT ATT FRAMHÅLLA – i diasporan växer även motståndet mot våldet. Bland Tysklands många modiga unga tysk-turkar som tänker självständigt och som vill integreras finner vi Saithan och Sinan. De är 16 år och har nyligen startat en kampanj mot tvångsäktenskap och hedersbrott. De tryckte upp 20 000 vykort med mottot: "Heder är att kämpa för min systers frihet." Kortet har delats ut i skolor och på ungdomsgårdar och har fått ett oväntat positivt mottagande; de båda initiativtagarna har belönats med olika priser för sitt civilläge. Också Kelek ger råd om hur man ska befria de unga männen från det våld de uppfostras till: Skydda alla barn från våld! Tala bara tyska i kindergarten och skolor! Stöd självständighet – hindra förmyndaranda! Det organiserade islam manar hon till ett särskilt ansvar för integrationen.

Trots männens skoningslösa dominans är det den muslimska kvinnan – dotter, syster, fru – som har nyckelrollen i det muslimska samhället. Där kretsar allt kring kvinnan. Desto viktigare är hennes frigörelse som den enda vägen bort från våld och förtryck. Då invandrarflickor klarar av skolan med glans – bättre än pojkar – är detta en lovande början till en ny tillvaro; de måste kämpa betydligt mer för sin frigörelse och de vet att de sällan kan räkna med hjälp hemifrån.

Också i Frankrike lösgör sig de unga muslimska kvinnorna från traditionella mans- och kvinnobilder. I Paris förorter har de ständigt förföljda flickorna mobiliserat sig mot den misshandeln och de gruppvåldtäkter som där står på dagordningen och slutit sig samman i en egen hjälporganisation: "varken horor eller slavinor". I Tyskland är Hilal Sezgin uppmuntrande bok *Typisch Türkin?* med intervjuer med 19 turkiska unga invandrar kvinnor rik på förebilder – unga kvinnor som i olika yrken skapat sig en egen väg i livet. På frågan vilken identitet de har kommer svaret prompt: "Mest känner jag mig som europé."

Slavrevoltörer. Slavimporten till Karibien slog rekord revolutionsåret 1790. Samtidigt började slavarerna ifrågasätta sin situation. 1791 var upproret ett faktum.

ILLUSTRATION: CORBIS/SCANPIX

Fransk revolution och slavrevolution

SLAVE REVOLUTION IN THE CARIBBEAN, 1789-1804

A Brief History with Documents

Laurent Dubois och John D. Garrigus

Palgrave Macmillan 2006 (212 s.)

I DEN STORA CYKEL av revolter och revolutioner som i så hög grad har präglat historien sedan 1789 intar slavrevolutionerna i Karibien, och då särskilt den på Haiti, en särställning. Den kan sägas vara den första rent koloniala resningen, visserligen senare än den amerikanska revolutionen, men olik den, emedan det här inte handlade om ekonomiskt framgångsrika gentlemän som krävde självstyre i namn av sin jämbördighet med moderlandets härskare, utan om slavar, jordens fördömda, som på Haiti lyfte vapen mot sina herar och ägare. Det var en revolution för mänskliga rättigheter, rättfärdig i lika hög grad som slaveriet var orättfärdigt.

Som en förmedlande länk mellan den amerikanska revolutionen och de latinamerikanska revolutionerna och frihetskrigen under början av 1800-talet blev den inte minst en urmodell för Tredje världens revolter under 1900-talet. Slavrevolutionen blev också en modell för det slags romantik som inte sällan har omgett dessa rörelser, också då de helt uppenbart varit till skada för dem de skulle befria.

The Bedford Series in History and Culture är en intressant serie böcker som samlar (och samplar) dokument så att en vanlig läsare ska kunna studera historien som en riktig historiker. Bokserien har publicerat dokument kring Columbus färd till Amerika, erövringen av Mexiko, kampen mot slaveriet och nu om revolutionen på Haiti. Redak-

törer för volymen är Laurent Dubois, University of Michigan och John D. Garrigus, Johns Hopkins University. Det är ingen tjock bok, bara drygt 200 sidor – men den är fullmatad med tankeväckande texter, brev, anteckningar, förhållningsorder, utdrag ur dagböcker och memoarer, som ger en intressant rundmålning av stämningarna i kolonin och i moderlandet, revolutionens förlopp och idéernas färd över Atlanten, i bägge riktningar.

FRANKRIKE KOLONISERADE Guadeloupe och Martinique redan på 1630-talet, men först från 1670-talet började de expandera i den västra delen av Hispaniola, nuvarande Haiti. Slavar importerades redan från början, men först sedan den tunga sockerproduktionen börjat utvecklas vid mitten av 1600-talet blev slavimporten så omfattande att afrikanerna blev i majoritet på öarna. 1685 utfärdades en separat lagsamling för kolonierna: *Code Noir*. Denna utarbetades i Europa av jurister som skolats i romersk rätt. Lagsamlingen lär ha haft begränsad praktiskt betydelse, men den är intressant som ett tidsdokument som i detalj reglerar förhållandet mellan herre och slav och särskilt markerar kyrkans auktoritet. Den första paragrafen förbjuder judar att bosätta sig i franska Karibien, och ordningen upprätthölls genom systematisk offentlig tortyr och avrättningar.

Under loppet av 1700-talet utvecklades slavenekonomin i vad som ännu hette Saint-Domingue så snabbt att sockerexporten från kolonin blev den franska statens största enskilda inkomstkälla. Det var en industri som slukade arbetskraft, faktiskt rent bokstavigt. Mellan 1700 och 1725 importerades omkring 2 000 slavar om året, ett tal som fördubblades för varje följande 25-årsperiod för att nå rekordet 48 000 importerade slavar revolutionsåret 1790.

Idéerna från det revolutionära Frankrike spreds med förbluffande hastighet till kolonierna. Det började med rykten på Martinique i augusti 1789 om att kungen av Frankrike hade beslutat befria

alla slavar. Plantageägarna gjorde vad de kunde för att stoppa dem från att diskutera saken, och särskilt från att komma i kontakt med de förtrymda slavar, så kallade "marrons" som sedan länge levte i otillgängliga bergstrakter runtom på öarna. En särskild grupp som fruktade att få sina egna privilegier åsidosatta var de fria mulatterna, vilka i hög grad valde att solidarisera sig med de vita. Detta är en motsättning som under hela tiden fram till i dag har fortsatt att präglade det politiska livet på främst Haiti. Den 22 oktober 1789 skrev en grupp representanter för de "fria färgade medborgarna" ett brev till Nationalförsamlingen i Paris, där de gjorde anspråk på samma mänskliga rättigheter som de vita.

Under revolutionsåret 1790, som också var rekordår för slavimporten, hade plantageägarna övertygat Nationalförsamlingen att rasism var nödvändig för att upprätthålla ordningen i kolonierna, och om Nationalförsamlingen inte bibehöll detta system skulle viktiga inkomstkällor för den franska staten gå förlorade. Avgörandet lades i kolonistörernas händer, som naturligtvis valde att med hårda nypor upprätthålla status quo. Men samtidigt tog den revolutionära retoriken sina egna vägar. Mulatterna – varav somliga blivit lika rika och mäktiga som fransmännen själva – vägrade att förbli andra rangens medborgare, och varför skulle då de svarta, deras mödrar och kusiner, acceptera det? Under våren 1791 löstes till slut frågan om de färgades medborgarskap: alla fria män, med egendom eller som betalat skatt i minst två år tillerkändes medborgerliga rättigheter. Samtidigt skickades allt fler trupper till kolonierna för att upprätthålla ordningen. De kunde dock inte i längden hindra sammanbrottet. I augusti 1791 började slavupproret.

I *Slave Revolution in the Caribbean* finns flera dokument som ger en levande bild av vad som hände. Särskilt framträdande är skildringarna av upproresmakarnas hänsynslösa grymhet. Vidskepsens betydelse som samlande drivkraft framhävs också. Plantageförvaltaren Pierre Mossut skriver till markisen de Gallifet i september 1791 om hur man försökt stävja upploppen genom massavrättningar, men att ingen lyckats avslöja hur det hela egentligen är organiserat. De svarta ansågs för slöa och dumma för att klara av att organisera en effektiv revolution, vilket gjorde att man misstänkte att det låg andra krafter bakom.

Samtida rapporter i *Philadelphia General Advertiser* berättar om hur landet var fullt av lik, men också om hur både fattiga vita och mulatter uppmuntrade rebellerna. De vapen som hade tagits från revolutionärerna hade kommit från Spanien, men även från brittiska Jamaica sändes vapen för att göra slut på den konkurrerande franska kolonin. Liksom vid många andra tillfällen i historien var det en blandning av spontan revolt, hemlig organisation och främmande makters inblandning som gjorde revolutionen möjlig.

EN AV DE INTRESSANTASTE källorna som citeras i boken är Olympe de Gouges. Hon är kanske mest ihågkommen för sin deklaration om kvinnornas rättigheter från 1791. Redan 1789 hade hon emellertid offentliggjort antislaveridramat *L'esclavage des noirs, ou l'heureux naufrage* (Slaveriet av svarta, eller det lyckliga skeppsbrottet). I en utgåva av pjäsen från 1792 skriver hon i förordet om hur slavrevoltörernas grymhet gjort dem till sina gamla förttyckares likar – det spelar ingen roll att den ordning de gjorde uppror mot också var orättfärdig: de nya tyrannerna är de gamlas arvtagare, oavsett hudfärg.

När den franska staten till slut accepterade att

det inte gick att upprätthålla slavsystemet i de karibiska kolonierna försökte den i sista stund återta initiativet genom att frigge slavar. Deklarationen om allmän frigivning från den 29 augusti 1793 är en omvändelse på stupstocken. Men det intressantaste med den är det villkor den sätter upp för att slavar ska få sin frihet: de måste avstå från lättja och samtidigt visa sig värdiga friheten genom att fortsätta med sitt tidigare arbete, men nu för lön. De fördomsfulla, står det i dokumentet, menar att en befriad afrikan aldrig mer vill arbeta. Nu är det deras sak att visa att det är fel och genom en fördubblad arbetsinsats vinna sin värdighet som jämställda medborgare. Det fungerade naturligtvis inte. 1793 brändes hamnstaden Le Cap, nuvarande Cap-Haïtien, ner till grunden.

När Napoleon Bonaparte tagit makten dröjde det inte länge innan han beslutade att göra något åt kaoset i kolonierna. Ett dekret från 1798, som sade att alla kolonier skulle räknas som franska departement och lyda under samma lag, drogs in. Åter skulle separat lagstiftning gälla på exempelvis Haiti, men initiativet rycktes från Förste Konsuln av den församling som bestod av mestadels vita plantageägare som den kände haitiske revolutionsgeneralen Toussaint Louverture utnämnde 1801. Församlingen stiftade egna lagar för att förekomma moderlandet, lagar som bland annat föreskrev att alla frigivna slavar skulle stanna på de plantager där de bodde. Katolska kyrkan fick monopol på religionsutövningen, och skilsmässor förbjöds helt. Dessutom skulle äganderätten hållas för helig, och stöld betraktades som ett brott inte bara mot den bestulne, utan mot själva samhällsordningen.

Men upproren på Haiti fortsatte. I flera omgångar skickade Bonaparte trupper för att slå ner dem. I maj 1802 invaderades Guadeloupe, vilket fick motståndsbefälhavaren Louis Delgrès att skriva en känslösam proklamation, där han frågar varför den store krigarfilosofen inte låter dem dela de friheter de så beundrar i moderlandet, utan i stället vill slå ner och förslava dem. Bonapartes förhållningsorder till general Leclerc, som skickades att slå ner upproret på Haiti, avslöjar den högst relativa innebörden i begreppen "upplysning" och "frihet". De svarta skulle återinordnas i det franska kolonialsystemet med en blandning av demonstrativt våld och villkorliga frihetslöften.

Men inget gick som Bonaparte planerade. De före detta slavar ville inte alls återvända till den franska ordningen, och kolonistörerna blev mer och mer desperata. Leclerc beskriver i ett brev hur 173 desertörer tog livet av sig under en fångtransport hellre än att fortsätta att leva i fångenskap. Hans förslag på en lösning var att döda alla svarta över 12 år som befann sig på fri fot i bergen, hälften av alla som levde på fälten och att döda samtliga som över huvud taget hade deltagit i några strider. De franska soldaterna drabbades av gula febern, paniken spred sig i de franska lägren, och Leclerc beordrade godtyckliga avrättningar av alla svarta, inklusive civila. Självdög general Leclerc, liksom tusentals av hans mannan, i gula febern 1803.

Originaldokumenten som har samlats i *Slave Revolution in the Caribbean* är en lika grym som fascinerande läsning. Alla som någon gång har funderat över mänsklighetens samhörighet och vilka fri- och rättigheter som är, eller borde vara, gemensamma, bör sätta sig in i detta historiska skede för att få ett djupare perspektiv på historien såväl som vår egen tid.

TORBJÖRN ELENSKY

Tillbaka till Parthenon. Den grekiske kulturministern sätter tillbaka ett fragment som tidigare funnits i Tyskland.

FOTO: SCANPIX

En uppmaning till vidare dialog

COSMOPOLITANISM
Ethics in a World of Strangers

Kwame Anthony Appiah

Norton 2006 (196 s.)

ETT AV OFFREN FÖR MASSMORDET den 11 september 2001 var multikulturalismen. Dittills hade många trott att alla världens kulturer fredligt skulle kunna samsas och till och med berika varandra. Världen skulle snart, trodde man, se ut som ett slags kulturellt smörgåsbord, där man kunde ta för sig lite hur man ville och hur som helst av alla de mer eller mindre exotiska produkter som erbjöds.

Fram till denna septemberdag hörde det till god ton att avstå från att döma mellan olika kulturer; möjligen var det tillåtet att hävda att den västerländska civilisationen var den värsta av alla, men längre än så var det få som vågade gå. Det faktum att nästan alla som kunde anslöt sig till den västerländska civilisationen var bara ett tecken på hur hemsk och imperialistisk den var. Att de flesta föredrog modern medicin framför shamaner eller elektriskt ljus och centralvärme framför en vedbrasa var också det tecken på den västerländska civilisationens ondska; uppenbarligen hade den lyckats manipulera ursprungsbefolkningar runt om i världen, så att de inte längre insåg sitt eget bästa utan i stället okritiskt anammade västerländska ideal och livsstilar.

Ungefär så kunde det låta bland de politiskt korrekta och rättänkande grupperna. Även om de hade fel i mycket, kanske det ändå låg något i deras argument. Vi måste läras oss att leva med främmande kulturer.

Tidigare kunde civilisationer och kulturer leva utan att komma i kontakt med konkurrerande världsbilder; den som levde i det gamla bondesamhället såg antagligen under hela sitt liv färre människor än vad en modern storstadsbo gör under en vecka, eller kanske till och med på väg hem från jobbet efter en vanlig arbetsdag. Så vare sig vi vill eller inte måste vi hitta sätt att leva tillsammans. Att isolera sig och bygga murar kring den egna kulturen är inte längre en option – de andra, främlingarna, finns där, och vi måste lära oss att civiliserat umgås med dem precis som de, för vilka vi är de andra och främlingarna, måste lära sig att umgås med oss.

En som inte bara har förstått detta problem utan också försöker att göra något åt det är Kwame Anthony Appiah. Så här formulerar han sin uppmaning i sin eleganta lilla bok *Cosmopolitanism*: "Utmaningen är att ta de sinnen och hjärtan som formats under långa årtusenden, när man levde i små lokala grupper, och utrusta dem med de idéer och institutioner som kommer att låta oss leva tillsammans som den globala stam vi har blivit."

Appiah förkroppsligar själv i allra högsta grad de kosmopolitiska idealen. Han är född och upp vuxen i Ghana. Hans far var från Ghana, hans mor från England. Han utbildades vid Cambridge University och är nu professor i filosofi vid Princeton. Han är inte rädd att slakta heliga kor, mängder av dem. Naiva människor tror ju ofta att om vi bara lär oss mer om varandra så skall hat och missämja försvinna. Appiah visar med konkreta exempel att detta är en from lögn och att motsatsen mycket väl kan vara fallet. Hans bästa exempel är hämtade från 1800-talsorientalisten Richard Burton, som var stor expert på många orientaliska kulturer men inte ens försökte dölja sitt förakt för mycket i dem.

Författaren vågar erkänna att han tycker bättre om vissa än han gör om andra. Varför gör han det? Därför att han har läst deras filosofiska verk, beundrat deras romaner, sett dem spela häpnads-

väckande tennismatcher på tv. Naturligtvis har han rätt här. Ingmar Bergman och Björn Borg har gjort mer för bilden av Sverige än hundratals övergödda och överbetalda kulturbyråkrater.

APPIAH ÄR ALLDELES FÖR intelligent, erfaren och sofistikerad för att tro att vi någonsin skall nå fram till en värld där vi alla kommer överens. Han frågar till och med om det ens är önskvärt; en sådan värld skulle vara fruktansvärt tråkig.

Han urskiljer tre olika typer av värdekonflikter: "Vi kan misslyckas med att dela en gemensam värderande vokabulär, vi kan ge samma vokabulär olika tolkningar, och vi kan ge samma värden olika vikt." Så är det, men det gör inte att blodiga konflikter för den sakens skull är oundvikliga. Enklart uttryckt är Appiahs kosmopolitanism en uppmaning att hålla konversationen gående. Inte så att han tror att den slutar i konsensus; vi kommer att ha olika värderingar. För somliga är abort liktydigt med mord på de allra svagaste och mest försvarslösa; för andra är det en självklarhet att fostret inte har status som människa och att kvinnan har rätt att bestämma över sin egen kropp. Dessa grupper kommer aldrig att komma överens, men så länge de samtalar så slår de åtminstone inte ihjäl varandra. Appiah menar att så länge vi talar blir vi allt mera vana vid varandra, och detta skulle göra världen till en fredligare plats. Det finns säkert många goda exempel som styrker Appiahs tes, men det finns också ett som kraftigt talar mot det. Muslimer och kristna har talat med varandra i över tusen år, men inget tyder på att det skulle ha hindrat animositeten och miss-tänksamheten att växa.

Tesen i Appiahs både underhållande och eleganta bok är alltså inte sensationell. I själva ver-

akademiskt glaspärlespel, som kan vara intellektuellt spännande men i längden ganska meningslöst. Dessutom är filosofin bristfällig. Tänk om Bill Gates anammat den när han var 20 år, då hade han inte haft alla dessa miljarder att ge bort som han har nu.

APPIAH HAR ETT LÅNGT och på många vis briljant kapitel om kultur, där han hänar Unesco. Han börjar med att visa att all kultur är blandad, all kultur har uppstått i mötet mellan olika praktiker: "kulturell renhet är en oxymoron"; allting är ett lapptäcke av lån och influenser. Han tycker att det är fånigt att med konstgjorda medel bevara kulturer, vars medlemmar själva kanske inte vill bli bevarade.

Framförallt ogillar han de tendenser som gjort sig högljudda på sistone, tendenser som hävdar att alla kulturella artefakter skall skickas tillbaka till de platser där de uppstod och att de människor som i dag råkar bo i till exempel Aten skulle ha större rätt till de så kallade Elgin Marbles från Parthenon än vad de som bor i London har. Egyptier, som vanligen är muslimer och för vilka farao är urbilden för en avgudadyrkande tyrann, menar på fullt allvar att alla egyptiska antikviteter tillhör Egypten.

I alla dessa fall, det kan röra sig om en kopp av guld gjord av norska vikingar eller en bild av en egyptisk gud, tar man för givet att all konst till slut tillhör den stat där den uppstod. Hur ett sådant ägandeförhållande kan uppstå ur intet förklarar sällan Unesco eller andra kulturbyråkrater. Sålunda har Unesco använt stora resurser för att hindra exporten av skulpturer från Mali utan att egentligen någonsin behöva argumentera för sin sak. Appiah föreslår att det kanske vore bättre "om

Han tycker att det är fånigt att med konstgjorda medel bevara kulturer, vars medlemmar själva kanske inte vill bli bevarade.

ket är boken ett fint exempel på sin egen tes – den upplysta, kosmopolitiska diskussionen. Visst är det ett förledande vackert ideal. Vi vill väl alla ha lägenhet på Manhattan, ha fast jobb vid Princeton och dessutom massvis med välbetalda extrajobb som talare vid världens främsta universiteter. Appiahs kosmopolitanism är alltså, i sin mest extrema form, en ideologi som mest appellerar till en liten globaliserad elit som inte behöver fasta rötter, som tror på upplysningens fri- och rättigheter, som i stort sett är för allting som humana, moderna och liberala människor skall vara för. Det vill säga ideal som de flesta av oss trodde i stort sett hade segrat. Det fanns små hörn av världen dit de ännu inte nått, men det var bara en tidsfråga innan upplysningens seger skulle vara total.

Nu vet vi att så inte har blivit fallet, vilket gör böcker som *Cosmopolitanism* än mer angelägna; och alldeles i förbifarten ställer den många av de stora frågorna. Vad är vi till exempel skyldiga våra medmänniskor, och är vi skyldiga alla lika mycket? Naturligtvis är vi inte det. Appiah följer Ciceros linje att vi faktiskt är skyldiga våra nära och kära mer än främlingar i avlägsna länder. Han sticker hål på de filosofiska argument som menar att det enda moraliskt acceptabla livet leds av den som ger bort sina ägodelar och lever på existensminimum.

Att skriva moralfilosofi som inte har någon försättning att bli accepterad är föga mer än ett

Unesco hade lagt ner lika mycket energi på att göra det möjligt för stor konst att komma in i Mali som man har gjort för att hindra stor konst att lämna Mali; då skulle organisationen ha tjänat Malis folks intresse, som det delar med andra folk, att kunna ta till sig en kosmopolitisk estetisk upplevelse."

Appiahs uppgörelse med kulturell chauvinism och konstnärlig nationalism är för mig definitiva. Den som har läst Appiahs argument kommer i framtiden inte att bry sig om att lyssna till de röster som kräver att i stort sett varenda artefakt tillhör det folk som i dag råkar leva på den plats där konstverket blev till.

APPIAHS BOK ÄR KONVERSANT i tonen, sysslar med många ämnen och nästan alltid på ett klokt vis. Som när han säger att ni, mina goda läsare, naturligtvis kommer att skicka pengar för att stoppa svälten bland barn. Men är ni villiga att ge pengar för att få i gång en landreform och fungerande domstolar vilket i det långa loppet kommer att rädda kanske fler liv, eftersom det skulle ge fattiga bönder en bättre chans att klara sig? Ibland saknar boken möjligen fokus, men så är ju ofta fallet med vitala konversationer. Som jag hoppas har framgått täcker *Cosmopolitanism* vida områden på ett elegant sätt. Appiah har tagit den akademiska moralfilosofin och gjort den till en allmän angelägenhet.

CARL RUDBECK

Rättvisa är både lagens far och son

INJUSTICE

State Trials from Socrates to Nuremberg

Brian Harris

Sutton 2006 (256 s.)

DET ÄR EN SEDAN ANTIKEN dominerande idé att det är statens eller den politiska gemenskapens uppgift att verka för rättvis fördelning av det goda som beror på hur samhällets institutioner fungerar. Olika samhällsformer främjar olika fördelningar, till exempel av fri- och rättigheter, löner, bostäder, medicinsk vård och straff. Gemenskapen ansvarar för att denna fördelning är rättvis. Det väcker naturligtvis frågan vad rättvisa egentligen är.

Enligt utilitaristiskt tänkande bör samhället maximera (den genomsnittliga eller totala) lusten, lyckan, nyttan eller välfärden. Institutioner kan alltså ses som rättvisa om de främjar välfärden i samhället. Också stora skillnader i privilegier, inkomster eller välfärd kan ses som rättvisa, om de främjar välfärden i stort, även om det empiriskt verkar minst lika plausibelt att jämlik fördelning främjar lyckomaximum.

Utilitarism kolliderar uppenbarligen med stabila, inte sällan oförenliga, intuitioner, det vill säga bestämda övertygelser om vad som är rättvist: en fördelning är rättvis om den är jämlik, i meningen att den ger lika chanser att nå privilegierade positioner eller lika fördelning av det goda; en fördelning är rättvis om den fördelar efter moralisk dygd eller individuella behov (åt var och en efter behov). Mot den bakgrunden har vissa utilitaristiska tänkare skilt mellan rättvisa fördelningar och riktiga. Utan att direkt vara rättvisa kan till exempel inkomst- och välfärdsskillnader vara riktiga, om de främjar välfärden i stort. Så framställs rättvisa som bara ett, ofta effektivt, medel att främja välfärd, inte som ett mål i sig.

Sedan 1970-talets början har vi, efter några decennier präglade av föreställningen om rättvisa som antingen utilitaristiskt välfärdsmaximum eller som ren och skär metafysik, översköljts av en flod av normativ litteratur om rättvisa. Som ledande tänkare i denna omvälvning av det politisk-teoretiska landskapet framstår den väsentligen socialliberale Harvard-filosofen John Rawls och hans något decennium yngre nyliberale Harvardkollega Robert Nozick.

Rawls ser rättvisa som resultat av en ren procedur för att ge alla medborgare lika frihet, samma chanser och maximering av de sämst ställdas välfärd; han anför det rationella argumentet att vi alla skulle välja denna ordning om vi tvingades välja bakom en slöja av okunnighet som döljer för oss vilka vi egentligen är (till exempel fattig eller rik, man eller kvinna), men också den underliggande moraliska övertygelsen att ingen i grund har ansvar för eller förtjänar sitt öde. Det bestäms av det godtyckliga utfallet i de genetiska och sociala lotterier som vår födelse är. Det motiverar oss att bidra till kompensation av de sämst ställda för otur i dessa lotterier.

Nozick avvisar konklusionen att vi bara är lekballar för ödet. Han hävdar att vi – trots allt – har ansvar för hur vi förvaltar våra pund. Han ser oss som självägare och förespråkar rättvist innehav. Innehav är rättvisa, om vår egendom en gång förvärvades rättvist och sedan överförs rättvist det

vill säga under enighet mellan berörda. Om något av villkoren inte uppfylls, är innehavet orättvist och kräver korrigering. Eftersom flertalet egendomsinnehav inte uppfyller villkoren har korrigeringsprincipen en radikal potential som gärna underskattas av nyliberala anhängare. Lite skämtsamt väcker Nozick frågan om inte korrigeringsbehovet rent av räcker för att berättiga välfärdsstaten.

MOT DENNA BAKGRUND ter sig Brian Harris bok *Injustice*, som inte ens i litteraturförteckningen anför dessa eller andra tänkares arbeten – än mindre tolkar och diskuterar dem – visserligen på sätt och vis fräsch, men ändå provocerande. Hans intresse gäller juridisk orättvisa snarare än generell distributiv rättvisa, men den förra ses bäst som en del av den senare, nämligen som svar på frågan hur samhälleliga straff bör fördelas. Det är klart att intuitioner, det vill säga fasta övertygelser om lyckans primat, om våra ödens

ende kriterium på rättvist utfall och en säker metod att nå det, till exempel att låta siste man dela en tårta för att alla skall få lika stor del av den. Vanligen har vi dock att göra med imperfekt procedural rättvisa – ett oberoende kriterium på rätt utfall utan säker metod att nå det, just som domstolsförfaranden för att straffa skyldiga.

Lagens ofta återopade huvudprincip, att det är viktigare att tusen skyldiga går fria än att en enda oskyldig straffas, kunde ha diskuterats i ljuset av utilitarismens lyckomaximum-idé. När många människor berörs tenderar vi att resonera utilitaristiskt. Om vi måste välja mellan att rädda ett sällskap på tre personer eller ett på tio, tycks vi, om vi inte har speciella relationer till något av dem, föredra att rädda det större. Så sker också när regimer som är känsliga för populistiska opinioner urholkar traditionella rättigheter som frihet från telefonavlyssning. För närvarande ser vi hur demokratiska regimer låter hot om terrorism motivera ingrepp i den personliga friheten för

fälls enligt lagar som formulerats retrospektivt, det vill säga i efterhand. Så fälldes, som Harris visar, den brittiske kungen Karl I år 1649 för sammansvärjning enligt en lag, som förutsatte att sammansvärjning var ett brott som bara kunde göras mot konungen, inte något som kunde göras av konungen mot parlamentet. Kungen hade motsatt sig dess anspråk på självständig makt med argumenten att han själv härskade med Guds nåde och enligt engelsk lag inte kunde handla orätt. Var domslutet orättvist eller resultat av en kreativ och framsynt omtolkning? Författaren följer inte sin sympati för den anklagade kungen, som nog inte bara hade lagens bokstav på sin sida; dock vinner också den gryende demokratis förespråkare hans förståelse. Så möter vi konflikten mellan en gemenskapsorienterad tolkning av rättvisa och en universalistisk, dock utan att den på allvar diskuteras. I vilken mening kan något som var rättvist på 1600-talet vara orättvist på 2000-talet eller omvänt?

Många ledande tyska nazister fälldes, som författaren övertygande visar, i Nürnberg 1945 för brott mot mänskligheten enligt lagar som inte fanns när förbrytelseerna gjordes. Utan lag inget brott är en välkänd maxim från den romerska rätten, som dock inte längre tycks tillmätas definitivt giltighet. Segrarna återopade en högre form av rättvisa med anspråk på giltighet oavsett om den speglades i någon lagstiftning. Här efterlyser man en diskussion om vari denna högre rättvisa består och på vad sätt den kan berättigas. Den bristande anknytningen till samtida diskussion blir här påtaglig.

ÄVEN OM INTE MÅNGA formella invändningar kan riktas mot dessa domstolsprocedurer går det nog inte att komma från anklagelsen att rättegången var segrarnas dom över förlorarna. Fastän procedurerna uppfyllde många av de krav som vi ställer på rättvisa rättegångar, deltog till exempel sovjetiska domare som hade medverkat i Stalins skenprocesser från 30-talet. Kanske kunde man med utilitaristiska argument ändå ha diskuterat detta. Författaren gör inget sådant försök.

En annan fråga gäller, synes det mig, avsaknaden av begreppsanalys eller åtminstone explicit diskussion om centrala vetenskapliga begrepp. Med statsrättegångar avser författaren inte vanliga rättegångar, där åklagare företräder staten gentemot vanliga brottslingar, utan sådana där staten eller, som vid Nürnbergrättegångarna, en grupp av stater försvarar sig mot angrepp på deras auktoritet. Kanske borde de snarare karakteriseras som politiska rättegångar. Som statsrättegångar anförs också, något paradoxalt, kyrkans rättsliga agerande för att upprätthålla sin auktoritet. Begreppet stat används alltså i en mycket bred mening.

Rättvisa framstår enligt bokens förord som lagens både far och son. Far såtillvida att lagens innehåll bestäms, eller i varje fall bör bestämmas, av vårt sinne för rättvisa, enligt vilket lagens procedurer bör garantera utfall som svarar mot det allmänna rättsmedvetandet. Son såtillvida att lagen i efterhand och alltmera kommer att spela huvudrollen och ersätta det ursprungliga sinnet för rättvisa. Det är frestande att tillfoga att lagens farfar i så fall torde vara naturtillståndets urskillningslösa hämnd och att rättvisa och lag i grunden fyller funktionen att hindra hämnd och vendetta, främja proportionalitet mellan brott och straff, sona brott och möjliggöra civiliserat samhälleligt liv.

BO LINDENSJÖ

Det är frestande att tillfoga att lagens farfar i så fall torde vara naturtillståndets urskillningslösa hämnd och att rättvisa och lag i grunden fyller funktionen att hindra hämnd och vendetta.

godtycklighet, om självägarskap och, inte minst, om korrigering av orättvisa innehav, har relevans också för juridisk rättvisa. Harris ställer sig den något diffust formulerade frågan hur olika rättsordningar kan leda till orättvisa domslut.

Bokens huvudtema är naturligtvis både viktigt och evigt. Författaren illustrerar hur vi möter likartade mönster i fallbeskrivningar från skilda tider och platser. Hans empiriska underlag är ett antal kända historiska rättegångar vilkas rättvisa har ifrågasatts. Han undersöker rättegångar: mot Sokrates för att ha vilselett ungdomen i Aten och ha infört för staden främmande gudar; mot Jeanne d'Arc som 1431 fälldes för lögn, ondska och hädelse; mot Galileo för läran att jorden rör sig runt solen; mot Karl I för sammansvärjning mot parlamentet; mot makarna Rosenberg för spionage som möjliggjorde för Sovjetunionen att utveckla atomvapen. Urvalet av fall synes ha gjorts utan annan vetenskaplig motivering än att alla har kunnat misstänkas för att vara skenprocesser.

Mot den bakgrunden kan man undra varför inte också rättegången mot Jesus behandlas. Om skälet är att fallet inte längre kan avinnas nya aspekter torde det också kunna tillämpas på flera andra fall, naturligtvis särskilt på rättegången mot Sokrates. Jag har här svårt att finna reflektioner som inte tidigare föregripits. I båda fallen möter domarna anklagade som inte söker undgå sitt öde, utan i praktiken begår självmord.

Mig stör det något att författaren inte försöker formulera sin frågeställning strikt, inte definierar sina begrepp, inte motiverar sitt urval av empiriska fall, inte diskuterar sin metod eller söker dra några övergripande konklusioner av studien. Väl mycket av det analytiska arbetet överläts åt läsaren. Å andra sidan är språket avspänt och läsvänligt, och författaren ger fylliga, levande och inkännande karakteristiker av sina huvudpersoner i rättsprocesserna där de dömda kan ha varit oskyldiga eller åtminstone inte trovärdigt har bevisats vara skyldiga.

Med Rawls kunde författaren ha skilt mellan en ren procedural rättvisa utan något oberoende kriterium på rättvisa, bara en rättsvis procedur där utfallet, till exempel av en kortgiv eller slantsingling, är rättvist vad det än är, och en perfekt procedural rättvisa, som förutsätter ett obero-

människor som kan vara oskyldiga på sätt som hade varit otänkbara för bara något decennium sedan. Som del i kampen mot terrorism möter vi också energiska försök att omtolka begreppet tortyr och därmed även begreppet mänskliga rättigheter. Det väcker frågan om den västerländska synen på de mänskliga rättigheternas universalitet i praktiken.

VILKA ÄR VÅRA FASTA övertygelser, det vill säga intuitioner, om juridisk orättvisa? Å ena sidan anser vi avsikten relevant för bedömning av en persons skuld, å andra sidan anser vi att genomförda mord bör bedömas strängare än mordförsök. Ett slags orättvisa framträder när en anklagelse synes riktig utifrån gällande rätt, men handlingen ändå bottnar i god moral, till exempel vid överträdelser av apartheidlagstiftningen i det tidigare Sydafrika. Ett ytterligare slags orättvisa är anklagelser som leder till att människor

Justitia. Ögonbindeln symboliserar opartiskhet, vågskålarna rättslig prövning.

FOTO: BO LINDELL/BOLIBILD

Krossade illusioner

CAVIAR AND ASHES
A Warsaw Generation's Life and Death in
Marxism, 1918–1968

Marci Shore

Yale University Press 2006 (480 s.)

ÅTSKILLIGA INTELLEKTUELLAS politiska engagemang under 1900-talet har undersökts och granskats av många författare. En av de första var fransmannen Julian Benda som i sin skrift *La trahison des clercs* (Klerkernas förräderi) kritiserade de bildade personer som med sin teoretiska förmåga och litterära begåvning rättfärdigade ideologier som ifrågasatte många av upplysningens universella värderingar, exempelvis alla människors lika värde. Under "ytterligheternas århundrade" fanns det ett antal sådana politiska idéer som fascism, nationalsocialism och marxism-leninism. Därefter, under kalla kriget, funderade även Raymond Aron och Czesław Miłosz på varför många inom intelligentian fascinerats av Sovjetunionen, trots det förtryck av människor som fanns inom dess gränser. Efter Berlinmurens fall 1989 var det många som på nytt började fundera över vilket förhållande som bör råda mellan den tänkande klassen och politiska makthavare. Historikern Tony Judts reflektion var att intellektuella borde vara betydligt mer ansvarsfulla än de varit tidigare. De skulle inte heller ge sitt stöd till ideologier som önskar undanröja demokratin för att uppnå en abstrakt vision. Många skrifter kring denna problematik var mycket polemiska. Dessutom tog de oftast inte hänsyn till kontextuella faktorer för att försöka förstå varför ett så stort antal filosofer, konstnärer och författare drogs till marxismen. De försökte ofta också finna

Під прапором партії більшовиків, під керівництвом Ленінського ЦК і вождя світового пролетаріату тов. Сталіна
Перел до вершин влади і щастя людські

Kosmopolitisk utopi? Kommunismen erbjöd i sin propaganda svar på de flesta samhällsproblem och lockade många intellektuella till sitt läger vilka med tiden skulle vakna till en grym verklighet.

ILLUSTRATION: CORBIS/SCANPIX

intellektuella och andra polacker till marxismen. Min förklaring är att 1900-talet för många inom den europeiska intelligentian var det sekel där Friedrich Nietzsches insikt om Guds död verkligen gällde. Många försökte fylla religionens tomrum med politiska ideologier som hade tydliga svar på de flesta samhällsproblem. Eftersom marxismen var så kosmopolitisk – alla kunde bli en del av den kommunistiska revolutionen oavsett hudfärg, religion eller nationalitet – var det något som kunde erbjuda ett substitut för religionen för många polska intellektuella med judisk bakgrund.

En annan faktor var att de polska intellektuel-

sander Wat och Anatol Stern. Det litterära etablissemanget brukade träffas på Café Ziemianska i Warszawa för att diskutera sin poesi och utvecklingen i Sovjetunionen.

Shore beskriver även en annan strömning i den polska mellankrigslitteraturen, den så kallade Skamandergruppen, som bland annat bestod av Julian Tuwim och Antoni Słonimski. De experimenterade också med sin poesi, men deras litterära utgångspunkter var betydligt mer inriktade på alldagliga situationer, som oftast beskrevs med ironi. Det som däremot var gemensamt för Skamandergruppen och futuristerna var det faktum att många medlemmar hade judisk bakgrund och socialistiska övertygelser. I slutet av 1920-talet valde Wat och många andra att lämna futurismen för att uteslutande engagera sig politiskt. De hade starka sympatier för Sovjetunionen, men de lät sig aldrig helt duperas av den sovjetiska propagandan.

Liksom Słonimski från Skamandergruppen reste också den franske författaren André Gide till revolutionens moderland för att reflektera kring huruvida kommunismen höll på att förverkligas. Detta bidrog till att hans intryck av Sovjetunionen kom att bli mer reserverade; särskilt var han tveksam till stalinismen. Trots dessa intellektuella reservationer mot delar av utvecklingen i Sovjetunionen blev deras engagemang allt starkare för landet fram till andra världskrigets utbrott. Då bestämde sig många av dem för att lämna det naziöckerade Warszawa och fly till Sovjetunionen.

Den grymma verkligheten under Stalins välde och den sovjetiska säkerhetspolisens NKVD:s förföljelser ledde emellertid till att några intellektuellas illusioner om kommunismen krossades. Wat var en av dem som radikalt fick ompröva sina tidigare värderingar, eftersom hans fru och son, tillsammans med andra polacker, deporterades till Kazakstan. Han själv bortfördes till det beryktade Lubjankafängelset i Moskva. Förutom Wat blev även åtskilliga andra polska författare torterade i sovjetiska fängelser eller skickade till Gulag. Om detta inferno för den polska intelligentian har det skrivits många gripande skildringar. Ett exempel på detta är Gustav-Herling

Stalinisterna styrde Polen med järnhand, och författarna var tvungna att följa den socialrealistiska doktrinen. Åtskilliga som hade umgåtts i kretsarna kring futuristerna arbetade inom den stalinistiska statsapparaten.

bortförklaringar till att exempelvis Martin Heidegger och Carl Schmitt sympatiserade med nationalsocialismen.

Marci Shore väljer i sin bok *Caviar and Ashes* att avstå från normativa förslag om hur intellektuella i framtiden bör uppföra sig. Hon är ytterst deskriptiv, vilket gör att man som läsare lättare kan forma sig en självständig bild av de personligheter som skildras i boken. Shore försöker åter skapa en undergången intellektuell värld genom att presentera en samling polska intellektuella, varav många hade judisk bakgrund och föddes runt sekelskiftet 1900. Det som band dem samman var dragningen till olika litterära strömningar och politiska ideologier som exempelvis marxism. Trots att Marci Shores analys fokuserar på intelligentian i Warszawa är själva fenomenet intellektuell fascinerad för Karl Marx teorier välkänt även i andra centraleuropeiska länder. I Tyskland kan man bland annat peka på litteraturkritikern Walter Benjamin och i Ungern filosofen och litteraturkritikern György Lukács.

la var tveksamma till om demokratin och marknadsekonomin verkligen hade rätt svar på dåtidens problem, samma fråga som ställdes av många andra intellektuella i Europa efter första världskriget. Liksom Tysklands Weimarrepublik var det polska samhället under 1920- och 30-talen starkt polariserat. Den politiska högern, som representerades av Nationaldemokraterna och dess antisemitiske ledare Roman Dmowski, blev allt mer radikal. Socialisterna under Józef Piłsudskis ledning hade problem med att ge ett adekvat svar på Polens ekonomiska problem. De liberala krafterna hade marginaliserats och fick inte gehör för sina åsikter bland medborgarna. Något som också var viktigt var att kommunisterna i Polen bekämpade antisemitismen, som växte sig allt starkare under 1930-talet.

Boken inleds med en redogörelse av futurismens uppkomst i Polen. Grunden lades av poeten Bruno Jasiński som var en av upphovsmännen till futuristklubben i Kraków. Dess estetiska ideal förkastade äldre tiders konst, hyllade tekniken, maskinen och de industrialiserade storstäderna. Till klubben hörde några av dåtidens mest framstående polska poeter; två av dem var Alek-

UTGÅNGSPUNKTEN I SHORES verk är frågan vad det var som drog så många polsk-judiska

Grudzinski, som med sin bok *En värld för sig* var en av de första som beskrev livet i Gulag. Slutligen lyckades Wat finna sin familj, och tillsammans reste de tillbaka till Polen. Även Julian Tuwim kom 1946 tillbaka från sin exil i New York.

EFTER ANDRA VÄRLDSKRIGET återuppsat Polen ur askan. Städerna och infrastrukturen återuppsattes. Politiskt hade mycket förändrats, och kommunisterna lyckades genom terror, valmanipulation och en hetskampanj mot oppositionen gripa makten. Stalinisterna styrde Polen med järnhand, och författarna var tvungna att följa den socialrealistiska doktrinen. Åtskilliga som hade umgåtts i kretsarna kring futuristerna arbetade inom den stalinistiska statsapparaten.

När Stalin dog 1953 tappade stalinisterna makten och terrorn upphörde delvis. Trycket på författarna avtog väsentligt, men myndigheterna ville fortfarande att de i sina dikter och sin prosa skulle hylla det nya samhällssystemet. Detta ledde till att många reste från Polen för att aldrig komma tillbaka till sitt älskade hemland, bland dem Wat, som med sin familj lämnade Warszawa i slutet av 1950-talet för att slutligen bosätta sig i Berkeley, Kalifornien. Det var där han med hjälp av Miłosz sammanställde sitt gripande magnum opus *Mój wiek* (Mitt århundrade). Boken är en bekännelse i vilken författaren genom att samtala med Miłosz reflekterar över sitt liv och politiska engagemang för att slutligen begrunda sin brytning med marxismen. Verket är en gripande exposé av en centraleuropeisk intellektuell liv under 1900-talet.

Andra polska kommunister med judisk bakgrund fick uppleva sitt slutliga nederlag 1968. Då utnyttjade antisemitiska partifunktionärer studentorligheterna för att anklaga sina judiska kamrater för att inte vara lojala mot den polska staten. Konsekvensen av denna kampanj var att flertalet judar som hade överlevt förintelsen lämnade landet. Vid den här tiden hade emellertid de flesta i den generationen antingen dött eller blivit kritiska till marxismen.

SHORES BOK ÄR EN HYLLNING till en generation som genom kontakten med den sovjetiska verkligheten fick se sina ideal och förhoppningar om en bättre värld förstöras. Hon fördömer inte deras engagemang för marxismen utan försöker förstå vad det var som gjorde att så många polska intellektuella från en och samma generation valde att sätta sitt hopp till denna utopiska ideologi. Hon ser också nyanserat på många andra komplexa problem, till exempel de polsk-judiska intellektuellas förhållande till sitt ursprung. Shore konstaterar inte bara lakoniskt att de förnekade sin härkomst utan visar även läsaren hur de försökte hantera sina dubbla identiteter – bland annat med hjälp av Tuwims poesi som vid många tillfällen berörde just denna problematik. Hon påpekar även att marxismen var en självständig intellektuell tradition i Polen före Sovjetunionen. Den utvecklades av tänkare som Kazimierz Kelles-Krauz, Ludwik Krzywicki och Stanisław Brzozowski, innan Lenin lyckades ta makten i Ryssland.

Shore har gett ett mångfasetterat och intressant bidrag till förståelsen av den moderna europeiska historien. Hon visar också det turbulenta 1900-talet i den polska intelligentsias perspektiv och ger en mycket intressant och fängslande bild av en förlorad generation som så starkt kämpade med komplexa problem i förhoppningen om att kunna skapa en bättre framtid.

GREGGER NILSSON

I soffan och strid med Kofi Annan

THE BEST INTENTIONS
Kofi Annan and the UN in the Era of
American World Power

James Traub

Farrar, Straus and Giroux 2006 (464 s.)

KOFI ANNAN VALDES TILL generalsekreterare 1996, och hans andra och sista mandatperiod löpte ut vid årsskiftet. Annan företrädde av Boutros Boutros-Ghali från Egypten, som på grund av amerikanskt motstånd inte blev omvald för en andra period, till skillnad från samtliga generalsekreterare före honom. Annan efterträddes av den sydkoreanske före detta utrikes- och handelsministern Ban Ki-Moon, som förhoppningsvis kan utvecklas till någonting mer än den kandidat som upplevdes som mest harmlös och minst hotfull, och som därmed flest länder i säkerhetsrådet kunde enas om. "Ju blekare, desto bättre", verkar vara tongivande medlemsländers uppfattning av en god kandidat inför valet av ny generalsekreterare, men bland annat Dag Hammarskjöld, på sin tid, och nu senast Kofi Annan, har visat att det går att skapa sig en högre profil och ett större handlingsutrymme än vad vissa medlemsstater skulle önska. En kraftfull generalsekreterare utmanar nödvändigtvis vissa medlemsländer – vilka som känner sig mest utmanade kan variera – och generalsekreterarens aktivitet skapar ofta en motreaktion.

James Traubs bok, *The Best Intentions*, skildrar bland mycket annat det tryck som USA under George W. Bush har utsatt Kofi Annan och FN-organisationen för. Traub beskriver olika skeenden och låter i stort sett fakta och intervjuade personer tala för sig själva. Boken är innehållsrik och informativ, även för den som redan tuggat sig igenom mycket FN-relaterad litteratur; den är saklig, balanserad och bred gällande skildrade situationer och händelser. Stilen är rak, flytande och lättläst. Både stora strukturer och enskilda konkreta individer beskrivs. Inblicken i interiörer från FN-skrapans trettioåttonde våning i New York, där generalsekreteraren och hans entourage sitter, är fascinerande liksom författarens observationer från fältet i östra Kongo och från förhandlingar om Darfur, fortfarande lika aktuella.

Boken baseras framför allt på hundratals intervjuer genomförda under 2004 och 2005 med alla möjliga tjänstemän och personer anknutna till FN. Traub har fått sitta med vid möten, och kunnat följa med på Annans resor och därmed fått en unik inblick i arbetet inom FN och en specifik kännedom om höga tjänstemän och om de attityder som omger generalsekreteraren. Den mest levande skildringen blir därmed den av de allra senaste åren. Traub går också tillbaka i tiden, mest grundligt till 1990-talets början, men även översiktligt till tiden för FN:s grundande och perioden fram till det kalla krigets slut. Även när det gäller tidigare händelser är framställningen levande och högst intresseväckande, men intensiteten tilltar onекligen när det handlar om nutid.

Skildringen av de personer som deltar i de mer abstrakta skeendena ger kött och blod åt vad som annars kunde ha blivit en torr, och kanske till och med långtråkig, analys av den internationella politiken. Personerna ger också närvarokänsla åt läsaren. När man inte åker helikopter eller auto-

matgevärsbestyckad jeep i södra Kivu i gränstrakterna mellan Kongo, Rwanda och Uganda, eller besöker flyktingläger i Darfurprovinsen i Sudan, sitter man bekvämt i Annans soffan, studerar foton på hans skrivbord och kastar en blick ut över Manhattans skyskraper. Personskildringarna dominerar aldrig så att boken riskerar att övergå i skvallrig veckotidning; personerna utgör en precis lagom krydda i en i övrigt seriös och fak-tainriktad framställning.

TRAUB DRIVER INGEN TES, men han har ett perspektiv. Han är välvilligt inställd till FN som organisation och till Annan själv. Han är emellertid inte naiv eller okritisk på punkter där det finns fog för kritik, och det finns onекligen ett flertal sådana punkter. Han förhåller sig vänligt distanserad och värderar var sak och person för sig. Traub diskuterar mot slutet av boken till och med olika alternativ till organisationen FN, som förekommit i den allmänna debatten, men kommer inte fram till något bättre förslag. Däremot skissar han på ett scenario där FN:s unika, och överordnade, ställning – "semireligiös" som Traub uttrycker det – bland internationella organisationer försvinner, och där FN blir en bland många andra redan existerande organisationer som arbetar med liknande frågor, framför allt på den internationella säkerhetens område. Han tänker här på olika, mer eller mindre regionala, organisationer, som han tror kommer att se sig själva mindre som underleverantörer och mer som FN:s jämlingar. Det gäller exempelvis Nato, EU, OSSE och AU; NEPAD i Afrika och OAS i Latinamerika. Han pekar också på mer informella grupperingar som G77 och G8.

Traub tror att den kategoriska åtskillnaden mellan den enda universella organisationen och det flertal som har mer begränsat eller lokalt mandat kommer att suddas ut. Multilateralism behöver inte nödvändigtvis vara synonymt med ett starkt engagemang i FN, skriver Traub; länder som försöker lösa tvister genom andra internationella forum kan fortfarande kallas multilateralister. Dock skall det handla om permanenta institutioner eller organisationer, och inte om ständiga och föga juridiskt förpliktande ad hoc-arrangemang med ett specifikt hemlands regering som tydlig adressat: "Multilateralism kan inte bara betyda 'agera med andra'; det måste också betyda 'agera genom regelbaserade institutioner'."

Jag delar Traubs välvilliga perspektiv på FN och finner även att hans framtidsscenario är realistiskt vad gäller framväxten av starka regionala organisationer som komplement, eller kanske konkurrenter, till FN. Tilltron till fasta institutionella arrangemang och regler för alla länder är dock kanske mer ett uttryck för en önskan om hur framtiden skall utveckla sig än en kylig sannolikhetsanalys. Att dragkampen mellan olika intressen inom FN, mellan universalismen och nationalismen, mellan makt och rätt, kommer att fortsätta under överskådlig tid är emellertid en förutsä-gelse med riktigt låga odds. Möjligen har baksmällan efter invasionen i Irak och den nyvaknade medvetenheten om klimatförändringar gjort att pendeln nu i någon mån svängt tillbaka mot det multilaterala samarbetet, och kanske även i juridiskt förpliktande former.

När Traub studerar reformansträngningarna inom FN på senare år, när det gäller det allmänna bästa på global nivå kontra nationella intressen, konstaterar han att ju mer medlemsstaterna började engagera sig för reformer, desto tydligare blev det att processen drevs av nationella intres-

sekalkyler och inte av den känsla för det kollektivt bästa som rådde på FN-skrappans trettioåttende våning. Traub nämner det inte, men jag tycker att det utgör ett värde i sig att det faktiskt finns några, om än inte många, som faktiskt hyser det sistnämnda perspektivet i nöd och lust.

FÖRFATTAREN HAR GENOMGÅENDE en återhållen ton i sina skildringar av ofta mycket upprörande förhållanden, framför allt ute i världens olika krishärdar, men också inom ramen för det cyniska diplomatiska spelet mellan länder – vem och vad som helst kan offras – och inom FN-byråkratin, som, liksom alla stora organisationer, har sina speciella problem. Kanske är saklighet och en viss tendens till understatement det mest effektiva, och för läsaren mest uthärdliga, sättet att skildra och indirekt kritisera hemska företeelser av olika slag. Traub är följaktligen behärskat kritisk även mot de mest rabiata FN-motståndarna i den nuvarande amerikanska administrationen. När han kommer till John Boltons tid som USA:s, paradoxalt nog FN-hatande, FN-ambassadör har han svårare att hålla tillbaka kritiken.

När det gäller Boltons rent destruktiva insatser i de förhandlingar som ledde fram till det viktiga reformdokumentet – *World Summit Outcome* – som antogs i samband med FN:s 60-årsfirande hösten 2005, säger Traub till exempel att "det är svårt att förneka att FN-reformen var långt mer omfattande innan Bolton kom"; detta trots att det var just genomgripande reformer av FN:s struktur och verksamhet som USA efterlyst. Traub reser frågan om Bolton verkligen följde sin uppdragsgivares instruktioner eller om han hade en helt egen agenda. Bushadministrationens attityd till FN och Annan hade nämligen börjat mjukna upp betydligt under Annans andra mandatperiod, då reformdokumentet arbetades fram. Det framgångsrika anordnandet i FN:s regi av allmänna val i Irak, som skildras ingående i boken, bidrog till att den amerikanska motviljan gentemot organisationen mildrades.

Hög profil. Annan har visat att det går att skapa sig större inflytande som generalsekreterare för FN än vad vissa medlemsstater skulle önska vore möjligt.
FOTO: SCANPIX

Beträffande Boltons insatser vid framtagandet av reformdokumentet 2005 citerar Traub den algeriska FN-ambassadören: "Genom att komma med väsentliga motförslag bidrog Bolton till att få igång förhandlingarna. Vi var mycket tacksamma mot honom för det". Här är Traub ironisk. Bland de då 191 medlemsländerna i FN (Montenegro tillkom 2006) fanns nämligen en obstinat liten grupp som gick under den informella beteckningen "förstörarna". Till gruppen hörde länder som Algeriet, Kuba, Venezuela, Iran, Jamaica, Malaysia och Egypten. "Washington fann sig således ha några mycket egendomliga, och väldigt tvivelaktiga, sängkamrater" under reformförhandlingarna, konstaterar Traub. När reformdokumentet efter många om och men med konsensus hade antagits av FN:s generalförsamling under Jan Eliassons ordförandeskap, var det tre länder som kände sig föranledda att markera något slags missnöje: Venezuela – "den makalösa förstöraren" – och Cuba, "som hudflängde dokumentet ungefär som (den kubanske ambassadörens) venezuelanska epigon hade gjort", samt slutligen USA genom Bolton. Han ville precisera att omnämnandet av termen "reproduktiv

hälsa" i reformdokumentet, enligt amerikansk uppfattning, inte skulle tolkas som ett stöd för abort.

I ÖVRIGT BESKRIVS, bland mycket annat, FN:s insatser i Somalia, Bosnien och Rwanda; i mer näraliggande tid insatserna, eller bristen på insatser, i Demokratiska republiken Kongo (ett säkert tecken på att ett land inte är demokratiskt är att "demokrati" förekommer i landets namn), Östra Timor, Sierra Leone och i Darfur, Sudan. Även FN:s tills vidare begränsade roll i Irak återges, inklusive attacken på FN:s kontor i Bagdad i augusti 2003 – "den värsta dagen i Förenta Nationernas historia", som Traub uttrycker det – då 22 FN-tjänstemän dödades, inklusive generalsekreterarens speciella sändebud, Sergio Vieira de Mello. Förspelen till invasionen i Irak, sett från FN-skrappan, skildras liksom FN:s

försök att skapa hållbara statsstrukturer i Afghanistan och det speciella sändebudet Lakhdar Brahimis roll. Problemet med svaga stater och den "välvilliga kolonialism" som utövas av FN på olika platser får stort utrymme i boken, inte minst eftersom de svaga staterna genererar många av de situationer där FN måste ingripa. Skall länderna bygga upp sig själva, av egen kraft inifrån, eller skall det internationella samfundet, framför allt genom FN, utifrån lämna ett tydligt avtryck i statsbyggandet?

Den så kallade olja-för-mat-skandalen, och dess påverkan på FN och Annan personligen, beskrivs i detalj. Mycket stora summor kom Saddam Hussein till godo genom den allmänt kända smugglingen av olja till Turkiet och Jordanien, två nära allierade till USA, liksom till Syrien. Annans ihärdiga men begränsat resultatgenererande försök att reformera FN framställs också ingående. Allt är spännande, nyanserat och insiktsfullt. Traubs verk är en mycket läsvärd skildring av FN efter det kalla krigets slut, efter det första Irakkriget och av Kofi Annans tid som generalsekreterare i FN. Följ med bakom kulisserna.
INGER ÖSTERDAHL

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

LENA ANDERSSON

Författare och kulturskribent.

KARL-OLOF ARNSTBERG

Professor i etnologi vid Stockholms universitet.

MÅRTEN ARNDTZÉN

Konstkritiker på SR och *Expressen*.

LUDVIG BECKMAN

Docent i statsvetenskap vid Stockholms universitet.

ULRIKA BJÖRKSTÉN

Skribent och fil. dr i fysikalisk kemi samt förste intendent på Nobelmuseet i Stockholm.

THERESE BOHMAN

Frilansskribent och litteraturkritiker på *Aftonbladet*.

ALAIN DE BOTTON

Författare.

NIKLAS EKDAL

Politisk redaktör på *Dagens Nyheter* och programledare i Axess Television.

TORBJÖRN ELENSKY

Författare.

PÄR ENGSTRÖM

Doktorand i internationella relationer vid Oxfords universitet.

THOMAS GÜR

Skribent och programledare för *Global Axess*.

KJELL HÄGLUND

Redaktionschef på *Residence* samt kolumnist och tv-kritiker.

PER LANDIN

Författare och kulturskribent, fil. dr i tyska.

LISBETH LINDEBORG

Journalist och fil. dr i statsvetenskap, bosatt i Tyskland.

BO LINDENSJÖ

Professor i statsvetenskap vid Stockholms universitet.

ANN-HELEN MEYER VON BREMEN

Frilansjournalist.

GREGER NILSSON

Frilansjournalist.

SVANTE NORDIN

Professor i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet.

AXEL ODELBORG

Journalist och författare.

MOHAMED OMAR

Poet och chefredaktör för tidskriften *Minaret*.

MARIA PETTERSSON

Frilansskribent, bosatt i Buenos Aires

CARL RUDBECK

Frilansskribent och Ph. D i Comparative Literature.

SVERRE WIDE

Fil. dr i sociologi vid Uppsala universitet.

INGER ÖSTERDAHL

Professor i folkrätt vid Uppsala universitet.

Mästaren & Margarita, spelas av Aleksander Galibin och Anna Kovalchuk.

VÅREN PÅ AXESS TELEVISION

Flera nya serier kommer att sändas i Axess Television under våren med start den 3 februari.

Vi sänder en fantastiskt vacker filmatisering i tio delar av Bulgakovs mest kända och uppskattade roman **Mästaren & Margarita**. Det första avsnittet sänds kl. 21.00.

The Art of Conducting presenterar 16 av 1900-talets stora dirigenter från Arthur Nikisch till Leonard Bernstein i slutet av seklet. Det första avsnittet sänds kl. 22.00.

I **World Music** kan du ta del av den rika och fascinerande musikhistorien i tre av de stora världsreligionerna: judendom, kristendom och islam. Seriens första avsnitt sänds kl. 18.30.

Civilisation är en episk berättelse i 13 delar som visar olika stadier av västvärldens framväxt sedd genom konsten. Det första avsnittet sänds den 10 februari kl. 20.00.

Du får Axess Television genom att ställa in kanalplats 25 i din digitalbox eller Boxer. Har du digital-tv från Com Hem hittar du Axess Television på kanalplats 42, eller kanalplats 606 om du bor i ett före detta UPC-hus. Många program finns på webben. Besök gärna www.axess.se

AXESS

Prenumerera på tidskriften **AXESS**

Helår 9 nr kostar 425 kr (Norden 550 kr). Studerande 200 kr. Beställ din prenumeration:
www.axess.se E-post: prenumeration@axess.se Telefon: 031-743 99 05 eller fyll i talongen nedan.

Ja tack, jag vill prenumerera på **AXESS** fr.o.m. nr ...

- ☐ Helår 9 nr normalpris 425 kr
☐ Studerande 200 kr (posta kuvert med talong och kopia på betald
 terminsräkning eller skriv ditt CSN-kortsnr här:.....)

Namn

Adress

Postadress

Frankeras ej
 Mottagaren
 betalar
 portor

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
 122 577 700
 110 02 STOCKHOLM